

STENOGRAFSKE BELEŠKE

SENATA

KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

GODINA 6

BEOGRAD, 1937 GODINE

KNJIGA 1

X REDOVNI SASTANAK

SENATA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

DRŽAN 19 MARTA 1937. GODINE U BEOGRADU

PRETSEDAVALI:

Pretsednik

DR. ŽELIMIR MAŽURANIĆ

Potpredsednici

MILAN SIMONOVIĆ i DR. MIROSLAV PLOJ

Sekretar

DR. ĐURO KOTUR

Prisutni g. g. Ministri: Predsednik Ministarskog save ta i Ministar inostranih poslova dr. **Milan M. Stojadinović**, Ministar unutrašnjih poslova dr. **Anton Korošec**, Ministar saobraćaja dr. **Mehmed Spaho**, Ministar bez portfelja dr. **Šefkija Behmen**, Ministar poljoprivrede **Svetozar Stanković**, Ministar trgovine i industrije dr. **Milan Vrbanić**, Ministar građevina dr. **Marko Kožul**, Ministar finansija **Dušan Letica**, Ministar pošta, telegrafa i telefona dr. **Branko Kaluderčić** i Ministar fizičkog vaspitanja naroda dr. **Josip Rogić**.

POČETAK U 9,10 ČASOVA

S A D R Ž A J:

1. — Čitanje i usvojenje zapisnika IX redovnog sastanka;

2. — Saopštenje o podnošenju zakonskih predloga od strane Narodne skupštine Senatu.

3. — **Dnevni red:** Nastavak pretresa u načelu o predlogu budžeta državnih rashoda i prihoda sa predlogom Finansijskog zakona za godinu 1937/38.

Govornici: Ivan Pucelj i Milutin Dragović (primedbe na zapisnik; Sekretar Senata dr. Đuro Kotur; Jovo Banjanin (primedba na Poslovnik); Predsednik Senata dr. Želimir Mažuranić; dr. Albert Kramer; dr. Hamdija Karamehmedović i dr. Vaso Glušac (radi ličnog objašnjenja); dr. Petar Zec, Vojislav Protić, dr. Uroš Krulj, Radoslav Dunić, dr. Benjamin Šuperina i Lazar Anić.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Gospodo senatori, otvaram X redovni sastanak Senata. Molim gospodina sekretara da pročita zapisnik prošlog sastanka.

Sekretar dr. Đuro Kotur pročita zapisnik IX redovnog sastanka.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Ima li koji od gospode senatora kakvu primedbu na zapisnik? (**Ivan Pucelj:** Molim za reč.) Reč ima senator g. Ivan Pucelj.

Ivan Pucelj: Juče sam primetio pred kraj sednice, da nije bilo ni jednoga sekretara, i iz toga se mo-

že zaključiti da je zapisnik možda tačan, a možda i nije tačan. Moglo se je nešto desiti što bi trebalo sada ispraviti, a sekretar ne bi bio u položaju da to primi ili odbije. To je moja primedba i molio bih u buduće, da gospoda sekretari ostaju na dužnosti do kraja sednice.

Juče je g. Kotur, koji je mladi i koji bi mogao ostati duže, otišao kući, a stariji g. Gregorin je ostao. Za to mi je svedok potpredsednik g. Milan Simonović.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Ima reč g. Milutin Dragović.

Milutin Dragović: Gospodo senatori, čitajući zapisnik ja vidim da g. sekretar beleži govornike koji govore »za« i koji govore »protiv«. Kada je pročitao zapisnik i pomenuo ime g. Svetozara Tomića g. sekretar nije naveo u zapisniku kako se je senator g. Tomić izjasnio, kako će glasati, pa bih molio da se to u zapisniku napomene.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Ima reč sekretar g. Đuro Kotur.

Sekretar dr. Đuro Kotur: Ja gospodo ne mogu primiti primedbu g. Dragovića, jer se u zapisniku beleži da li je ko govorio za ili protiv, prema tome kako se dotični gospodin senator izjasni. G. senator Tomić nije se izjasnio da će glasati ni za ni protiv, i prema tome ja nisam mogao ni uneti u zapisnik da je glasao za ili protiv. (**Dr. Petar Zec:** Kako se

prijavio za govor?) Prijavio se samo da govori u ime svoga Kluba.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Što se tiče primedbe na zapisnik senatora g. Pucelja konstatujem, da to uopšte nije primedba na zapisnik, nego verovatno neka interpelacija radi prekršaja poslovnog reda, i to je morao senator g. Pucelj juče kazati, a ne danas. Uostalom, možda je g. sekretar za vreme sednice izišao samo za momenat što ne znači da je bio odsutan. Te stvari se uopšte ne stavljaju u formi primedbe na zapisnik, nego u formi eventualne povrede Poslovnika i, kao što rekoh, morale bi se staviti iste sednice, da se konstatuje stanje stvari.

Pošto više primedaba nema, konstatujem da je zapisnik overovljen.

Gospodo senatori, pre prelaza na dnevni red čast mi je saopštiti da su stigla tri zakonska predloga o konvencijama. Ja molim gospodina sekretara da učini o tome saopštenje.

Sekretar dr. Đuro Kotur (saopštava): Predsednik Narodne skupštine dostavio je Senatu na rad, saobrazno § 64 Ustava, sledeće zakonske predloge koje je Narodna skupština usvojila na svome XXXIX redovnom sastanku, održanom 16 marta ove godine i to:

1) predlog zakona o međunarodnoj konvenciji o prevozu putnika, prtljaga i robe na željeznicama; zaključenoj u Rimu 23 novembra 1933 godine;

2) predlog zakona o ugovoru o koncilijaciji, o arbitraži i o sudskom raspravljanju između naše Kraljevine i Danske, potpisanom u Beogradu 14. decembra 1935 godine; i

3) predlog zakona o konvenciji između naše Kraljevine i Republike Čehoslovačke u cilju da se izbegne dvostruko oporezivanje po predmetu naslednih taksa, zaključenoj u Pragu 24 februara 1936 godine.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Gospodo senatori, čast mi je predložiti vam, da ove tri saopštene vam konvencije uputimo onome odboru koji je nedavno biran i koji je proučio poštansku konvenciju i sporazume sa Velikom Britanijom i Belgijom. Prima li Senat ovaj moj predlog? (Prima!) Objavljujem da je ovaj predlog primljen, pa će se prema tome i postupiti. (**Jovo Banjanin:** Molim za reč po Poslovniku.)

Reč ima g. senator Banjanin na Poslovniku.

Jovo Banjanin: Povodom diskusije koja se pavela o zapisniku prošle sednice napomenuo je g. senator Pucelj, da nijedan sekretar nije bio prisutan pri kraju sednice. Ja bih zbog toga bio slobodan da upozorim na fakat, da se Predsedništvo Senata nije ni konstituisalo onako kako naš Poslovnik traži. Po § 13 Poslovnika Predsedništvo se sastoji iz Predsednika Senata, dva Potpredsednika i tri sekretara. Mi trećega sekretara nemamo i dužnost bi bila Predsedništva, da stavi na dnevni red izbor trećeg sekretara; pa se onda ne bi dogodili ovakvi incidenti kao što ih je naveo g. Pucelj.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Na ovu primedbu čast mi je odgovoriti sledeće. Mi trećega sekretara nemamo radi žalosnog slučaja smrti pok. senatora Crkvenca; ali pošto je sada na dnevnom redu budžet, a to je predmet koji ima karakter hitnosti, to smatram da ne bi bilo uputno da se sada taj rad prekida. Čim se završi budžetska debata, mi ćemo i to pitanje izbora trećeg sekretara rešiti.

Prelazimo na dnevni red. Na dnevnom redu je nastavak pretresa u načelu predloga budžeta dr-

žavnih rashoda i prihoda sa predlogom Finansiskog zakona za godinu 1937/38.

Ima reč senator g. dr. Albert Kramer.

Dr. Albert Kramer: Gospodo senatori, ova naša budžetska diskusija pruža nam jednu interesantnu sliku: dok mi sa leve strane iznosimo svoje poglede i pritlikujemo rad i politiku Kraljevske vlade, sa strane njeje većine, ni u Finansiskom odboru kada smo pretresali ovaj budžet ni sada u plenumu ovoga visokog Doma, nie diže se u odbranu vladinog rada i politike ni jedan glas, pa prema tome izgleda, gospodo, da smo u pogledu na opštu političku situaciju ipak, i ako smo razdeljeni na većinu i manjinu, svi složni. (Odobranje na levi.)

Pre svega, gospodo, mi smo u diskusiji uočili jedan porazan i deprimirajući fakt: pod režimom Vlade g. dr. Milana Stojadinovića naša zemlja ostala je lada bez krmila. Niko ne zna kuda plovimo i kamo ćemo doći. Oni koji su odgovorni za sudbinu naroda izgubili su cilj. Udružuje ih partizanski interes i svaki za sebe valjda ima po neku skrivenu misao, ali ako postoji neka zajednička ideja ona je do sada ostala nepoznata. Vlada Kraljevine Jugoslavije je bez svoga državnog i nacionalnog programa. Ona je doduše dala svoju deklaraciju, ali već sutradan glasilo njezinog glavnog Ministra, Ministra unutrašnjih dela, odbilo je da ta njezina deklaracija znači priznati se ka unitarističkoj misli. Ono je pozvalo nacionaliste da odustanu od te svoje ideologije koja je »definitivno propala« jer se danas državna politika gradi na činjenici triju nacionalnih individualiteta. A što se tiče Ustava, organ g. dr. Korošca i JRZ objasnio je, da Vlada nije mogla drukčije da kaže, nego da će se pridržavati Ustava kao osnovnog zakona države, ali, razume se, u koliko i dok taj Ustav stoji na snazi. Vladina deklaracija dakle nije bila programska izjava nego samo konstatacija postojećeg stanja koje je Vlada našla.

Gospodo, u vremenu kad svi ostali evropski narodi sa naročitoštin oštrinom postavljaju svoje nacionalne zadaće, izgrađuju celu filozofiju i »kredo« svoje narodne egzistencije, kod nas se raspojasao puni defetizam i nije za čudo da se postavlja i pitanje da li i naše ujedinjenje pre 20 godina nije bila greška. Takvom politikom može da osigura sebi jedna ili druga skupina političkih interesenata prolaznu vlast, ali u narodu se uništavaju sve zdrave snage unutarnje kohezije i vera u vlastitu životnu sposobnost. Što je kod nas od osobite fatalnosti to je činjenica, da se je međutim izgradila ideologija posebne hrvatske nacionalne individualnosti, da se dakle na jednoj strani postavljaju sasvim određena i jasna načela i zahtevi, dok se od strane države odnosno njezinog vodstva, više delima ali i rečima, napušta jugoslovenski nacionalni program, klasično formulisan manifestom pok. Kralja.

Ovaj režim imao je i ima kuraži da dopušta difamiranje državnog i narodnog jedinstva, ali on nema osećaja odgovornosti da izgradi, i nema hrabrosti da otvoreno i pošteno zastupa neku drugu nacionalnu i državnu ideju, ako ju je pronašao.

Gospodo senatori, mi se danas nalazimo u situaciji u kojoj se nalazi putnik koji je došao na rub neke provalije, i, ma da znamo da Gospodin Predsednik Kraljevske vlade ima vrlo jake živce, ja ipak verujem, kad pogleda oko sebe, da je i njemu i njegovim saradnicima tesno pri sreću. Ja pretpostavljam da g. dr. Stojadinović nema ambicije da mu u istoriji Jugoslavije ostane ime jugoslovenskog Kerenskog, ali, nažalost, mi vidimo, da on nema

moralne snage da bi otvoreno priznao i povukao konsekvence svoje politike.

Kako je danas pitanje naše unutarnje konsolidacije postavljeno, ova Vlada — kako smo to mogli da konstatujemo već u diskusiji, — može da ga reši samo putem revizije postojećeg ustavnog stanja. Ona je primila da se sporazume sa g. dr. Mačekom i njegovim programom, i otuda je prisiljena da ide putem koji ne može da se zaustavi na granicama današnjeg postojećeg stanja. Ne mogu da verujem da gospoda, koja danas vode državnu politiku, nisu toga svesni, pa je zbog toga njihova dužnost da otvoreno kažu istinu, da se ne sakrivaju za fraze i da ne beže od odgovornosti koju su sami dobrovoljno i promišljeno uzeli na sebe. Jest, kaže se, pa ima i postoji još neka mogućnost i mi ćemo, ako dođe »do mesa i krvi«, da presečemo situaciju, ali, gospodo, nemojte misliti da posle smrti Velikog Kralja Ujedinitelja ima još mogućnosti za novi 6. januar! Toga autoriteta današ u našoj zemlji nema! (Uzvici sa leve: Tako je!) Nema više toga jedinog čoveka, koji je bio neosporni vođa celokupnog naroda i bez njegovog autoriteta mogao bi biti svaki eksperimenat u tom pogledu od najfatalnijih posledica!

Gospodo, mi smo jedan deo Narodnog predstavnništva i mi imamo puno prava da rečemo ovoj Vladi: Ako vašom politikom rušite osnove našeg državnog i narodnog života, sagradene na načelu jugoslovenske ideje, onda ste dužni da date naciji nov državni i nacionalni program. Ako dopuštate da današnji Ustav postaje iz dana u dan sve više krpa papira, onda izradite nov sistem državnog uređenja. Ako smatrate da je jugoslovenski nacionalizam jedna zabluda, onda dajte naciji drugu životnu ideju!

Ali, gospodo, oni su nemoćni. Ja sam na samo Božićno veče bio bolestan i, ležeći u krevetu, slušao sam na radiu kako su po redu dolazili Božićni pozdravi evropskih državnika. Tako sam slušao zamenu nemačkog firera g. Hesa; slušao sam Božićni pozdrav Predsednika Cehoslovačke Republike g. Beneša i pozdrav austriskog Kancelara g. Šušniga sunarodnicima u belom svetu, i na kraju došao je i pozdrav našega Ministra unutrašnjih poslova našim iseljenicima.

Gospodo, dok su i Hes i Beneš, pa i onaj Šušnig, kancelar jedne male Austrije, za koju kažu da je od danas do sutra, svojim sunarodnicima govorili u tonu visoke nacionalne svesti, predstavljali ime nacionalno i patriotsku ideju kao glavni sponu odeljenih delova njihovih naroda sa domovinom, naš Ministar unutrašnjih poslova mogao je samo da sentimentalno upućuje sreća naših iseljenika na lepe slovenačke krajeve i na slovenačku domovinu, na njihovu hrišćansku veru i na njihove rodbinske veze, ali, Boga mi, o Jugoslaviji nije bilo ni jedne reči. (Jedan glas: Zaboravio je!)

Ja ne verujem da je g. Ministar unutrašnjih poslova to svesno zaboravio, nego verujem da se i g. Ministar unutrašnjih poslova nalazi u depresiji čoveka, koji, pošto je izgubio svoj glavni cilj, ne zna gde luta i šta kaže. (Pljesak i odobravanje kod leve).

Od jednog glavnog govornika JRZ, kojemu je većina živo odobravalala, čuli smo u debati kako je razradio tezu, da načelo triju naroda i metoda srbovanja, hrvatovanja i slovenstvovanja vodi jačanju državne misli i stvaranju preduslova za novo jugo-

slovenstvo. Svoju tezu podupro je govornik JRZ sa primerima iz beloga sveta: pa smo mogli čuti kako može jedan narod da ima više država, kako može jedan narod da živi u jednoj složenoj državi; kako može više naroda da imaju čak i jednu centralističku državu. Sve ove primere govornik je upotrebio da pokaže kako i mi sa stanovišta triju naroda, a izvan narodnog jedinstva, možemo da rešimo svoj državni problem.

Ti primeri, gospodo, vrlo su deplasirani. O Švajcarskoj govoriti kao o primeru sažiteljstva triju narodnih individualiteta, i tu se pozivati na nacionalističke principe, nije umesno, jer, gospodo, mi svi znamo da je Švajcarska postala u vreme kad nije bilo nacionalizma. (Glasovi: Tako je!) u vreme, gospodo, kada nacionalizam u stvaranju država nije igrao nikakvu ulogu. Govoriti o Americi svemoć engleskog jezika i preponderanca engleskog uticaja uspela da ujedini različite narode u vidu jednog kontinentalnog nacionalizma, i američki primer adaptirati na evropske prilike, ja mislim, gospodo, da je to opet preterano.

Tačno je to, da jedan narod može da ima više država. Imamo primer Nemačke i Austrije. Ali, gospodo, to može da izdrži jedan narod u kome je nacionalna svest tako probuđena, da nacionalno pitanje kao pitanje narodnog jedinstva ne postoji. (Glasovi: Tako je!) Gospodo, mi u ostalim znamo šta bi danas bilo da nemački narod u Austriji i Nemačkoj može da slobodno iskaže svoje mišljenje. A bivša nemačka federacija, gospodo, to je bila federacija sa hegemonijom Pruske. Znamo kako je Nemačka pod tom hegemonijom prošla.

Dakle, gospodo, vidite, kako su deplasirani primeri, koje smo juče čuli i koji su neke među nama juče impresionirali. Pre svega taj govornik je zaboravio jednu drugu stvar da je jedino misao narodnog jedinstva, dakle osećaj da smo Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod, mogla da stvori ovu našu državu. Privredni, socijalni pa čak i kulturni razlozi mogli su uputiti jedan ili drugi deo našega naroda pre ujedinjenja i na drugu stranu. I nikom, ko je malo poznao prilike, nije moglo ostati prikriveno, da će život u Jugoslaviji biti još za dugi niz godina nama svima teži, nego bi možda jednim delovima našeg naroda bio u nekom drugom, državnom sklopu. Ali, baš jugoslovenska ideja nas je Srbe, Hrvate i Slovence protiv svakog oportunističkog gledanja ujedinila u jednu državnu celinu, jer je ona u jedinstvu naroda videla cilj našega života, veći i plemenitiji od svijih drugih, koji se mogu narodu postaviti. Jer samo duboki narodni instinkt oseća da samo ujedinjenjem naš narod može da sebi osigura u buduću neovisnost i slobodu, pa zvali se Slovenci, Hrvati ili Srbi.

Gospodo, teza da srbovanje i hrvatovanje na kraju vodi do jedinstva vrlo je i lakomisljena. Nacionalizam ide rado do krajnosti, a to je prirodna tendenca njegova. On je po prirodi totalitaran, ne zadovoljava se samo zastavama i pevanjem, nego izgrađuje svoj prirodni socijalni, privredni, kulturni program, postaje sve više ekskluzivnim i vrlo teško sklapan kompromise. Što vredi za nacionalizam uopšte, to vredi, razume se, i za plemenski partikularistički nacionalizam. Taj nacionalizam, kad se u svoje razvoju sudari sa preprekama u okviru države koja u njegovom smislu nije njegova nacionalna, prirodno dolazi do konsekvencije, da traži

svoje izživljavanje i izvan granica te države i pomoću stranih intervencija (**Fran Smodej**: To ne stoji!) U »Europäische Stimmen«, 1 februar Heft 1937. potpredsednik Hrvatske seljačke stranke inž. August Košutić, »Minister a. D. und kroatischer Abgeordneter«, otvoreno izjavljuje da je moguće doći do rešenja pitanja hrvatske individualnosti samo na tri načina: direktnim sporazumom sa Srbijom na osnovu izbora za konstituantu, dakle novu ustavotvornu skupštinu, ili intervencijom Evrope koja ne može više da isključuje hrvatski narod od saradnje u Srednjoj Evropi.

Što se tiče trećeg načina, gospodo, on ide kroz katastrofu. G. Košutić taj put otklanja i kaže, da Hrvati ne žele da pođu njim i zbog toga o toj alternativu ne raspravlja. Ali ipak podvlači na kraju, da bez hrvatske države Jugoslavija nije moguća, i da se bez hrvatske države ne može održati stabilnost u tom delu Evrope i očuvati mir. Ja sad ne kritiziram to stanovište g. Košutića, nije ovo mesto da to danas činim, nego samo ističem, da je sa vidika posebne hrvatske narodne individualnosti i sa hrvatskog nacionalnog mentaliteta njegova logika neosporna. A gospodo, do iste logike dovode nas i izlaganja prekjučerašnjeg glavnog govornika Jugoslovenske radikalne zajednice, komu ste vi tako oduševljeno odobravali. (Povici: Tako je!) Međutim takove i te njegove papirne teorije razbijaju se i o faktima našeg nacionalnog života. Da nisu Hrvati, Slovenci i Srbi u trenutku kad je bila njihova sudbina na kocki rekli: mi smo jedan narod, ova država danas ne bi postojala. (Burni aplauz na levlci. — **Svetozar Tomić**: Ali bi bila Srbija.) Samo kao jedan narod mi smo mogli da postanemo slobodna nezavisna država, nezavisna Kraljevina Jugoslavija. Narodno jedinstvo bilo je naš glavni argument na konferenciji mira. Da smo mi onda razvijali teorije a la Đorđević i govorili kako se danas govori sa zvanične strane u Ljubljani, u Zagrebu, pa čak i u Beogradu, onda bi slovenački deo naroda mogao reći, ja sam za sebe narod. Ali bi on bio lepo porazdeljen među Austrijom, Italijom i ne znam još kojim drugim interesentima. (**Fran Smodej**: Tako nažalost delimično i jeste!) Jedan deo hrvatskog teritorija nalazio bi se pod Rimom, a drugi u Bog zna kakovoj kombinaciji srednje-evropske karte, ali sigurno ne kao slobodna neovisna hrvatska država. A Srbija? Da, g. Tomiću, ona bi bila povećana; ali ipak niti plemenski saturirana i sigurno osuđena na podređenu ulogu na Balkanu. (Povici: Tako je!)

U vezi govora glavnog govornika Jugoslovenske radikalne zajednice hteo bih spomenuti još jednu tragičnu stvar.

Gospodo, narodi na svom životnom putu stvaraju nosioce svoje nacionalne ideje, izgrađuju likove svojih heroja. Mi, koji smo danas tako siromašni u velikim državničkim talentima, u velikim ličnostima, pošli smo baš protivnim putem od onoga kojim idu drugi narodi. Umro nam je Veliki Kralj. Gospodo, Njegova ličnost, ideje koje je On zastupao, rad koji je On izvršio — sve bi to moralo biti sveti amanet osobito za one koji vode državu. Italijani izoblikovali su već skoro legendarni lik svoga Musolinija, u kojem vide i koncentriraju svu snagu i volju obnovljene nacije. Nemci su pretvorili svoga Hitlera u Boga, Česi su svoj narod postavili pod autoritet svoga Masarika. A mi? Zar ćemo dopustiti da se veličina našeg Ujedinitelja unižava, da se

Njegova dela dovode u sunnju, da se Njegove osnovne ideje proglašavaju za zablude? (Burni aplauz na levlci).

Da li ima veće tragike nego što je tragika te pojave? Mi doživljujemo ovde u samom Senatu, da gospoda koja su se ranije svuda hvalila i predstavljala kao najvernije sluge politike i ideje Velikoga Kralja, koja su od Njega primala položaje i časti i bila za vreme šestojanuarske politike šestojanuarcima, sada šestojanuarcima, imaju kuraži da sada polemiziraju sa Njegovim programom i Njegovim idejama. (Odobranje.)

Drugi kojima je On predao vlast da budu izvršioc Njegovih načela, a nisu bili baš mnogo sretni u vršenju te svoje dužnosti, sada po kafanama i po čoškovima optužuju režim čije najteže pogreške su najviše oni skrivili. Ministri koji su sedeli posle šestog januara u vladama sastavljenim po neposrednoj Njegovoj volji, koji su Mu davali pisma svečana obećanja, da će za uvek napustiti svaku vezu sa svojom prošlošću i koji su primili jugoslovenski program kako ga je On postavio, danas opet su zastupnici starih svojih programa i zaboravili su na svoje svečane potpise. Ti ljudi su krivi da politika šestog januara nije dala onih rezultata koje je trebala da da. Jer, po svemu što sada od njih čujemo, oni je nisu nikada iskreno ni prihvatili, nama pak koji smo za njih morali da nosimo odgovornost, sada prebacuju svoje sopstvene greške. To je zbilja jedna značajna kapitula iz naše političke istorije, iz istorije našeg političkog morala. (Glasovi sa levlci: Kriza morala!)

Gospodo, znate li šta znači rušiti jedan istorijski autoritet, koji je naš mladi ujedinjeni jugoslovenski narod stvorio i sa kojim on raspolaže? Ja neću da vam odgovorim na to pitanje, ali možete li verovati da će g. Đura Janković uspeti da stvori od g. Predsednika Vlade novog nacionalnog vođu time što ga proglašuje za Cavoura, Bismarcka, Brianda i Clemenceau-a, Georga i Baldwina?

Najjači šlager Vlade g. dr. Stojadinovića bio je taj, da je ona došla da vraća narodu političke slobode i da ga vodi u novu eru demokratije. Moji drugovi izneli su dovoljno dokaza o slobodi i demokraciji pod ovim režimom, a mi smo videli kako su sprovedeni i opštinski izbori i kakvim se sve metodama služi u zloupotrebi vlasti Vlada g. dr. Stojadinovića. U oceni te njegove demokratije, te njegove slobode, gospodo, složno je od Mačeka pa do Petra Živkovića na drugoj strani sve. Tu Vlada ima jedan jedinstven nacionalni front protiv sebe.

Mi već dve godine dajemo Vladi u Narodnom predstavništvu ovlašćenje za političke zakone. Ali ta prva i najhitnija zadaća, koju je sebi postavio režim, ostala je potpuno neostvarena. Ranije smo čuli jedan razlog zbog čega se nije moglo pristupiti donošenju Zakona o štampi, Zakona o udruživanju i Izbornog zakona, a ove godine g. Ministar unutrašnjih dela u Narodnoj skupštini dao je drugu motivaciju i druge razloge. Ali najinteresantnije je, da je g. Ministar unutrašnjih dela u Narodnoj skupštini nagovestio u pogledu Izbornog zakona mogućnosti koje preneražuju. Govorio je o mogućnosti uvedbe »engleskog sistema« sreskih izbora sa relativnom većinom, i o javnom glasanju.

Gospodo, prema takvom izbornom zakonu moram da kažem, da je današnji izborni zakon pravo remek delo demokratije. Uzgred budi rečeno, da bi... (*Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: Vi falsificirate moj govor!) Ja citiram »Slove-

nec" (*Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: Falsificirate!) Molim da me korigujete! (*Fran Smodej*: To su mogućnosti da ovako bude, a ne da će tako biti!) Molim lepo, ja sam rekao da je g. Ministar nagovestio mogućnost uvođenja engleskog sistema sreskih izbora sa relativnom većinom i javnim glasanjem. (*Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: To je jedna mogućnost od četiri. — Zagor na levisi).

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Molim gospodina govornika da nastavi.

Dr. Albert Kramer (nastavlja): Uzgred budi rečeno da bi takav sreski sistem definitivno upropastio svu nacionalnu i političku unutrašnju koheziju našeg naroda, atomizirao njegove političke snage i otvorio vrata potpuno političkom separativizmu.

Gospodin Ministar unutrašnjih poslova doduše kaže, da vlada još razmišlja, ali ako Vlada ni posle dve godine dana i posle ovih pobeda na opštinskim izborima (Ironičan smeh na levisi) nije načisto kako se odnosi javno glasanje prema načelima pune demokratije, onda možemo misliti kako daleko je ona još od nagoveštenih političkih reformama. (*Jovo Banjanin*: I izborni zakon je malo dete u pivoju! — *Dr. Budislav Grga Andelinović*, ironično: Ono već raste! — Smeh na levisi. — *Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: Što vas zanima izborni zakon. On je za vas sasvim irelevantan!).

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Molim gospodina govornika da nastavi.

Dr. Albert Kramer (nastavlja): Ministar me smeta! (Glasovi na levisi: Da, Ministar ga ometa!)

Ima i drugih dokaza za demokratska shvatanja ovog režima. Jeste li malo razgledali ovogodišnji Finansijski zakon? On nam pruža jedan klasičan primer, kako ova Vlada sprovodi i jednu sistematsku demontažu najelementarnijih prava Narodnog predstavništva. Izvor demokratije je kontrolno pravo Parlamenta. To pravo se oduzima našoj Narodnoj skupštini i Senatu dispozicionim kreditima, koji se stavljaju u milijardnim iznosima na raspoloženje pojedinim resornim Ministrima. (*Milutin Dragović*: Tako je!) Kako se sa tim kreditima gospodari, da li se dobro ili rdavo upotrebljavaju, o tome mi ništa nećemo znati. (*Ministar unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec*: Ni mi nismo znali kako ste vi raspolagali sa kreditima!) Samo možemo posle da čujemo o nekim aferama. (*Ministar saobraćaja dr. Mehmed Spaho*, ironično: Vi ste polagali račune! — Zagor na levisi.)

Drugo osnovno pravo parlamentarizma je njegovo zakonodavno pravo. Skoro ne možete, gospodo, prebrojiti sva ta ovlašćenja, koja sebi daje Vlada da može donositi po miloj volji zakone iz područja skoro celokupnog zakonodavstva. Tu nema skoro materije iz našeg ekonomskog, socijalnog, kulturnog a i političkog života, iz kojeg ne bi Vlada arogirala legislativne funkcije. Tako se sistematski izgrađuje sistem nove diktature, koja nije više diktatura Kralja Aleksandra, nego diktatura jedne oligarhije, u kojoj ne znamo ko i kakvi interesi u krajnjoj liniji odlučuju. (Burno plieskanje na levisi.)

Zbog toga nije čudo ako se Narodno predstavništvo sazivlje tako reći samo jedan put na godinu. Budžet je još donekle u našim rukama; ali čutanje vladine većine u budžetskoj diskusiji dokazuje, da je i tu samovolja Vlade postala merodavna. (*Fran Smodej*: Dokazuje potpuno poverenje.) Brzo ćemo u ovom visokom Domu biti samo još dobri za gla-

sanje o konvencijama. I Gospodin Pretsednik Kraljevske vlade, ako mu Bog da na ovom mestu još zdravlja, moći će skoro da kao g. Hitler saziva narodne oce na jedan dan u godini. (*Fran Smodej*: Nismo mi fašiste kao vi. — *Ivan Pucelj*: Još gori!) Dok eksponenti današnjeg režima jugoslovenske nacionaliste grde kao fašiste i sluge diktature, Vlada izgrađuje jedan sistem neodgovornog autoritativnog režima, koji je i sa stanovišta demokratije sto puta gori nego je bio režim JNS. (*Fran Smodej*: To ne govore 20 opozicionih govornika. — *Jovo Banjanin*: Vi ste bili u Presbirou, dok su drugi bili u internaciji!) Nemojte me izazivati. (*Fran Smodej*: Pogledaćemo se u oči, pa ćemo videti ko je kakav. — *Ivan Pucelj*: Sveštenički je pendrek uvek strašniji, nego policijski!)

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Molim vas, gospodo! Molim g. govornika da nastavi, a gospodu molim da ne prekidaju govornika. U Senatu nema diskusije dok govori treći. Izvolite, gospodine govorniče, nastaviti.

Dr. Albert Kramer (nastavlja): Kažu da je Kr. vlada učinila svoje na polju opšteg pomirenja zemlje. Čuli smo kako je u hrvatskim krajevima. Moja je dužnost, da vam predočim jedan drugi primer i prikažem sliku stanja stvorenog u Slovenačkoj. Ta je slika i žalosna i ružna. I tamo, među pitomim Slovencima nastala su vremena nezapamćene međusobne mržnje. Ja ću o tome opširnije progovoriti u specijalnoj debati kod budžeta Ministarstva unutrašnjih dela. Reći ćete moguće: ali ipak, stvoreno je u narodu barem izvesno zadovoljstvo sa prilikama na privrednom i socijalnom polju, i ako ne u širokim narodnim masama, onda bar u krugovima pristalica JRZ, dakle u krugovima režimske stranke. Onomad, gospodo, u Ljubljani održavano je zasedanje banovinskog veća za Dravsku banovinu, u kome su članovi samo probrane pristaše i prijatelji Gospodina Ministra unutrašnjih dela. I znate šta je bio najmanifestantniji izraz raspoloženja u tom banovinskom veću? Poklik g. dr. Breclija: Vratimo se natrag u punktacije! Taj poklik primljen je bio sa oduševljenim odobravanjem cele dvorane i sa poklicima: Siti smo tutorstva Beograda! Ja ne kažem da su tužbe i žalbe iznesene u tom banovinskom veću neopravdane. I te kako su mnoge želje privrednog i socijalnog karaktera opravdane. Kad ovo iznosim, izvesna gospoda će odmah kazati da su to denuncijacije. Što je napisano npr. u »Slovincu« to sme da se kaže samo doma, a ako neko to kaže tu, onda je to denuncijacija. Kod te prilike čuli smo i to, što nam Gospodin Ministar unutrašnjih dela nikada nije hteo kazati, a to je, da je autor odnosno »stilizator« punktacija sadašnji Ban g. dr. Natlačen lično, jer mu je sa strane g. Breclija bila iskazana i zahvala.

U Finansijskom odboru vodili smo interesantnu diskusiju osobito pri resoru Ministarstva prosvete i unutrašnjih dela. Ako kažem diskusiju, u nekoliko preterujem, jer našim argumentima niti vladina većina, niti gospoda Ministri nisu imali šta da odgovaraju. Gospodin Ministar unutrašnjih dela dao nam je opširne podatke o komunističkoj akciji u našoj zemlji, i pohvalio se sa svojim policijskim aparatom. Sigurno je potrebno da državna vlast preventivnim i represivnim merama suzbija u našem narodu komunističku zarazu. Međutim, gospodo, komunizam nije samo jedna prevratnička akcija. On pretstavlja jednu neoporno veliku izradenu socijalnu, ekonomsku i kulturnu ideju. A ideja se ne ubije pendrekom. Ideju možeš pobediti opet samo idejom. Privredne

i socijalne reforme mogu biti važno pomoćno sredstvo u borbi protiv komunizma. Verski osećaj isto tako. Ali jedino nacionalna ideja je lek koji imunitizira. Zadojimo našu mladu generaciju verom u jugoslovenstvo, pa će ona kraj sve moralne i intelektualne krize, koju silom prilika preživljuje, ostati zdrava i otporna. Međutim, šta se radi kod nas? Već od početka smo zanemarili nacionalno vaspitanje naroda i njegove omladine, ali posle 6 januara je autoritetom Kralja Ujedinitelja bjo formulisan naš nacionalni ideal. U našem prosvetnom i školskom i političkom radu postavljena je vaspitna ideja i svi rezultati su se već pokazali. Sad se ruši i to — sad je jugoslovenstvo u nekim krajevima već proglašeno za perverzitet, već je sramota biti pristasa narodnog jedinstva, već se nacionaliste proglašavaju za služitelje židovsko-masonskih neprijatelja naroda, za preteče komunizma. Pri tome znamo, da je komunizam kod nas saveznik svake separatističke akcije, jer on zna da jedino može pobediti na ruševinama jugoslovenske misli. G. Ministar unutrašnjih dela sam nam je dao o tome autentičnog dokaza, jer nam je u Finansijskom odboru pročitao dokumenata, iz kojih proizlazi da komunističke agitacione i propagandističke centrale upućuju svoje sledbenike da rade na potpomaganju onih tendencija koje traže za Srbe, Hrvate i Slovence posebni nacionalni položaj. Politika koja se vodi pod današnjim režimom stvara najpogodnije tle za komunističku agitaciju naročito među našom omladinom.

Pod ovim režimom sve dublje ulazimo u sistem izgradivanja administrativnog centralizma, kojemu se pridružuje još krući privredni centralizam. Sve tendencije iz ranijih godina, koje su u tom pogledu vodile do teških sukoba i stvorile jedno stanje nejednakosti, osećaj da Beograd hoće ne samo da komandira svemu, nego i da živi na račun radniosti pojedinih delova naše države. — obnavljaju se jednim smišljenim, po kadkad vešto prikrivenim, ali ipak metodičnim radom. Politika Narodne banke i ostalih državnih odnosno privilegovanih državnih novčanika zavoda ide za tim, da što više koncentriše novac i kredit. Od viškova narodne uštede, koji su lane po jednom velikom delu ušli u blagajnu Državne hipotekarne banke i naročito Poštanske štedionice, samo jedan neznatan deo vraća se u krajeve, otkuda je uštedovina došla. Na drugoj strani kriza našega novčarstva i kredita u provinciji postaje sve veća i privredna delatnost ne može da oživi, pošto nedostaju sredstva.

Jedan od natežih centralističkih podhvata jeste Uredba o likvidaciji seljačkih dugova. Prilike u seljačkom kreditu po pojedinim banovinama vrlo su različite i problem likvidacije seljačkih dugova mogao se je rešiti i zdravije za seljačke dužnike i moralnije i sa manjim žrtvama za narodnu celinu, da se je u okviru jednog obšteta za svu državu važećeg načela pristupilo problemu po pojedinim krajevima. Međutim, htelo se je da naš seljački dužnik pređe u ruke jednog centralnog novčanog zavoda. Za tu cenu morao je n. dr. u Dravskoj banovini da propadne ceo sistem seljačkog kredita, izgrađenog kroz generacije na zadružnoj osnovi. Koliko je bezobziran taj dub ekonomskog centralizma dokazuje najnovija uredba, po kojoj se mora čak i siromašni novac iz Bratinskih blagajna preneti u Državnu hipotekarnu banku. (Ivan Pucelj: Oni se bore protiv centralizma!).

I izgradnja fonda za banovinske dotacije vrši se sasvim u tom duhu. Najnovije trošarine pogodaju u

glavnom neke periferne pokrajine, opterećuju produkciju sa jednim novim nametom, koji će pre svega udariti naš domaći kapital, i stvaraju time osećaj nove nejednakosti.

Na drugoj strani o samoupravi, kako izgleda, niko i ne misli više. Politika Kraljevske vlade prema opštinama dokazuje, da se Zakonom o opštinama stvorene garancije opštinske samouprave postepeno demontiraju. Novi Finansijski zakon pruža o tome novih dokaza. Opština se opet vraća u ruke sreskog načelnika (Milutin Dragović: Tako je!) Zloupotrebom zakonskih odredaba o nadzornoj vlasti opštinski funkcioneri bez ikakvog drugog sem partizanskog razloga razrešavaju se, a tako isto i opštinski odbori, koji neće da budu oruđe u rukama današnje vladajuće stranke, nisu ni jedan dan sigurni u svoj opstanak. O banovinskim samoupravama nema ni spomena Gospodin dr. Korošec je još 1935 g. u svome organu »Slovenec« najavio, da sprema projekt o banovinskim samoupravama, koji će biti u najkraće vreme iznešen pred Ministarski savet i kao »prvi veliki plod Jugoslovenske radikalne zajednice« priveden u život. Postoje projekti iz ranijih godina i zna se da su neki od njih vrlo širokogrudni, jer je okvir našeg Ustava u tom pogledu dosta rastegljiv. Međutim, valjda niko u današnjoj Vladi na te projekte i ne misli. Pitanje banovinskih samouprava, koliko je meni poznato, uopšte se ne nalazi više na dnevnom redu. Dobija se utisak, kao da ovaj režim hoće da i na tom polju pomogne tezu onih koji govore, da na osnovu jugoslovenskog Ustava iz 1931 godine nije moguća izgradnja države u duhu ravnopravnosti i demokracije.

Taj Ustav može da ima u pojedinostima svojih grešaka i nedostataka, gospodo, ali u njemu je kodificirana jedna nepromenljiva istina, u njemu je sadržana osnova koju nikada napustiti nećemo: ideja državnog i narodnog jedinstva.

Mi znamo da je ta ideja stvorila Jugoslaviju i uvela naš narod kao međunarodnu socijalnu jedinicu u život, te iz njega stvorila nosioca vlastitih prava, omogućujući da se u slobodi i neodvisnosti ujedine njegove moralne, kulturne, umstvene i materijalne snage u zajedničkom naporu za izgradnju vlastitog nacionalnog života. Tačno je, da je bilo u pogledu praktičnog izvođenja te osnovne ideje našeg narodnog i državnog života krivih tumačenja, teških pogrešaka a i zloupotreba. I nesumnjivo su pogrešne metode nanele mnogo štete jugoslovenskoj državnoj i nacionalnoj ideologiji, ali ipak nikakav greh ne može oboriti istinu i nikakvo razočarenje ne može ubiti veru da može naš narod izaći iz teških iskušenja naše unutarnje svade, iz opasnosti ekonomsko-socijalne krize i iz vrtloga međunarodnih konflikata samo snagom svojega jedinstva. To saznanje važi ne samo sa stanovišta naše narodne celokupnosti, nego skoro još više i sa stanovišta posebnih interesa, pa bilo srpskih, hrvatskih ili slovenačkih. Ljudi koji bi mislili da mogu danas Slovenci ili Hrvati ili Srbi za sebe očuvati svoju nezavisnost bez zajednice sa ostalom braćom po krvi, najteže bi se prevarili. Nije moguć povratak u prošlost. Razjedinjenje znači katastrofu sviju delova naše nacije. Ne može biti nikakve slobodne Hrvatske bez Jugoslavije, a ne može biti ni Srbije više. Našim razjedinjenjem propale bi i zgrade sagrađene žrtvama i naporima pojedinih delova našega naroda do postanka Jugoslavije. (Povici: Tako je!)

U tom saznanju je i tvorna snaga našeg narodnog jedinstva. Duboko uvereni, da smo jedno po krvi, narodno jedinstvo treba da shvaćamo kao osećaj unutarnje sudbinske povezanosti Slovenaca, Hrvata

i Srba. Stalno ponavljajući da smo kao narod jedno, mi moramo pre svega da Slovence, Hrvate i Srbe udružimo u veri o neporušljivoj zavisnosti jednih od drugih, u uverenju, da Hrvatu nema života i budućnosti bez Slovenaca i Srba, a ni Srbima i Slovencima bez Hrvata, i da su velika kulturna, ekonomska i socijalna pitanja svakoga između njih, pitanja celoga naroda. Mi verujemo da se u zajedničkom životu formira naš mladi narod u jednu kulturnu i civilizatorsku jedinicu, a i znamo i iskustvo nam daje dovoljno dokaza, da su politička i kulturna tradicija, geopolitički položaj pojedinih delova naroda u prošlosti, različiti razvoj ekonomsko-socijalnih prilika stvorile razlike u nazorima, mišljenjima, kulturnim pogledima, pa čak i u jeziku i mentalitetu, koje se nikakvim ni zakonskim ni administrativnim merama ne daju izbrisati nego naprotiv one u mnogo čemu tvore dragocene sastavine naše nacionalne strukture. Mi dakle, ne smemo biti protivnici podupiranja i razvijanja kulturnih i drugih dragocenih osobina ni Slovenaca, ni Hrvata ni Srba. Ali, mi moramo na drugoj strani biti neprijatelji onoga stremljenja koje sve svoje snage upotrebljava da postojeće razlike pojača, boreći se tako protiv prirodnog razvoja naroda, i da sistematski stvori nove diferencijacije.

Gospodo, mnogo puta se citira da je naš Kralj Ujedinitelj kazao, da svaki dobar Slovenac, dobar Hrvat i dobar Srbin može biti i dobar Jugosloven. Ne, gospodo, to Kralj nije kazao (Dr. Josip Nemeč: To su mu podmetli.) Kralj je kazao: samo dobar Jugosloven, i samo taj može biti i dobar Slovenac i dobar Hrvat i dobar Srbin. (Milutin Dragović: Oni okreću naopako, kako im treba.)

Odlučno treba odbijati zabludu, da državno jedinstvo znači u praksi državni centralizam. (Dr. Josip Nemeč: To je tvrdio g. Dordević). I to smo čuli u debati. Centralizam, gospodo, pokazao se je u našem državnom životu kao metoda, po kojoj se naš narod upravljati ne da. Njegove pogreške kompromitirale su unitarističku misao.

Ali, gospodo, unitarizam sa centralizmom nema posla. I ko tako govori, on je ili falsifikator, ili ne zna, što je centralizam a što unitarizam.

Mi unitariste, gospodo, dubokog smo uverenja, da naš celokupni narod može očuvati svoju samostalnost i time obezbediti sebi svojstveni socijalni razvitak samo pomoću države, koja se prema vani pretstavlja kao jedna celina, sa jednom politikom prema drugim državama, velikim i malim, sa jedinstveno organizovanom svojom odbranbenom snagom, najzad, i kao čvrsta ekonomska jedinica.

Nema diskusije o tome, da je sudbina našeg naroda neporušljivo vezana uz našu narodnu dinastiju Karadorđevića, čiji su veliki sinovi bili nosioci ideje oslobođenja i ujedinjenja i predvodnici u u borbi za tu ideju. Za nas su pitanja koja su u vezi sa međunarodnim položajem naše države kao državno-pravne jedinice izvan svake debate. Ali u našem unutarnjem životu izvesne grane državne delatnosti ne mogu se voditi drukčije nego jedinstveno, ako hoćemo da bez najtežih sukoba i katastrofa izgradimo svoj narodni život i osobito osiguramo u toj državi jednu pravednu ravnotežu među pojedinim delovima naroda i pojedinim njegovim socijalnim i privrednim staležima. Iz toga proizlazi neophodnost jednog jedinstvenog pravnog sistema, koji stvara uslove za razvijanje ekonomsko-socijalnih odnosa i daje okvir za izgradnju naše nacionalne kulturne strukture.

Iz toga proističe neophodnost jednog jedinstvenog zakonodavstva za osnovne pojave našeg narodnog života, kao i jedno jednoobrazno vodstvo glavnih grana naše nacionalne politike.

Gospodo, građansko pravo, bračno pravo, mehanično, trgovačko pravo, obrtno pravo, osnovi socijalnog poretka i socijalne zaštite, krivično pravo, osnovi prosvetne politike itd. moraju biti jedni te isti, donošeni voljom celokupnog naroda, reprezentiranog u državnom zakonodavnom telu, ako hoćemo da zajednički živimo i da se zajednički branimo prema drugima. Za one ljude, koji razmišljaju, o tome ne može biti mnogo diskusije, ako ne žele da se definitivno razidu. Mogu li da se vode pošta, železnice, pomorstvo i još neke druge grane državne delatnosti u pojedinim delovima države po raznim principima? Razmislite o tome, gospodo! (Fran Smodej: A školske knjige?) To ćete vi uređiti. A na drugoj strani je sigurno da se premnoga pitanja, koja nemaju izrazito opšti narodni i državni značaj, mogu mnogo bolje rešavati, s obzirom na specijalne prilike u pojedinim delovima države, po regionalnom principu. Ako dakle ustrajemo na unitarističkom zakonodavstvu, mi to činimo samo tamo i toliko, koliko su u pitanju bitni interesi države i naroda kao celine. To znači, da je dato široko polje regionalnoj legislativi, koja može voditi u punoj meri računa ne samo o materijalnim interesima svoga područja, nego i o političkim, nacionalnim i moralnim tradicijama svoga kraja.

Što se pak izvršne vlasti tiče, mi moramo tražiti da se ona radikalno reformiše. Rekao sam, da se Jugoslavija ne da upravljati po centralističkom sistemu. Vrhovnoj državnoj upravi treba ostaviti samo one funkcije koje su joj neophodno potrebne, a sve druge treba preneti na pokrajinu, na banovinu, gde imadu da se stvaraju u javnoj administraciji u većini slučajeva konačne odluke. Time se, naravski, ne isključuje potreba stvaranja garancija da dalekosežnom administrativnom samostalnošću pokrajina ne budu oštećeni opšti državni interesi i da se naročito ne izazovu nejednakosti koje bi mogle da koče normalni razvitak ekonomskih, kulturnih i socijalnih odnosa među pojedinim delovima naroda i države.

Primera radi navodim, da sudstvo mora biti u celoj državi uglavnom organizovano po jednom te istom principu, pri čemu mogu biti isključene najniže sudske instance za presudr sporova odnosno delikata iz nevažnih društvenih odnosa, ali za samu sudsku upravu ne postoji nikakva nužda da bi ona morala biti centralistički vodena. Naš narod i državni život traži jedno jednakomerno vaspitanje naroda u pogledu na njegove životne probleme, ali u tom okviru su date široke mogućnosti da nastava vodi računa o specijalnim kulturnim prilikama svoga kraja. Država mora obezbediti nacionalno vaspitanje u onom jugoslovenskom duhu koji se obogaćuje u poznavanju prilika i kulturnih dobara svakoga dela naroda, i uzgaja mlade generacije u duhovnom jedinstvu i u poštovanju svega što je bilo trajno stvoreno srcem i duhom bilo od Srba, bilo od Hrvata, bilo od Slovenaca. Na drugoj strani zdrava prosvetna politika vodiće brigu za nesmetani kulturni razvoj svakog dela naroda, i u njoj treba da dođu do izražaja i nadu punu potporu dragocene posebnosti bilo slovenačkog, bilo hrvatskog, bilo srpskog kulturnog kruga. Međutim, prosvetna administracija može skoro potpuno da se prepusti pokrajini i nema nikakvog razloga, da bi npr. personalna pitanja morala biti rešavana iz državne centrale.

I na ekonomskom polju centralistički sistem pokazao je najštetnije rezultate. To nije ni čudo kad se zna, kako je različita ekonomsko-socijalna struktura našega naroda. Tako na primer, Privilegovana agrarna banka, institucija čija su sredstva dobijena iz cele države, može danas da zbog naročitih okolnosti posluži samo izvesnim krajevima, a nikako našem celokupnom zemljoradništvu. Sada je Privilegovana agrarna banka pak preuzela veliki deo seljačkih dugova.

Ista konstrukciona pogreška je pri Državnoj hipotekarnoj banci, pa u izvesnoj meri i pri Poštanskoj štedionici. Pojedini krajevi imaju danas osećanje, da se njihove uštedevine i novčane rezerve u velikoj meri sakupljaju u tim centralnim zavodima, ali se u nedovoljnoj meri vraćaju na upotrebu za domaću radinost u dotičnom kraju. Princip jedne zdrave dekoncentracije takvih centralnih novčanih zavoda nameće se po sebi. A i pitanje primernog upliva pojedinih pokrajina i delova države na kreditnu politiku Narodne banke postavlja se na dnevni red.

Problem samouprava i kod nas i nigde se ne da rešavati bez rešavanja finansijskog problema. Nikakva samouprava ne pomaže, ako ne može da računa sa svojim sigurnim, obezbeđenim i zagarantovanim sredstvima. Prema tome, treba pronaći sistem neke finansijske samostalnosti banovinske samouprave, koji bi pružao garancije za pravilnost funkcionisanja takvog jednog uređenja. Ali, istovremeno, gospodo, banovinska samouprava ne sme da vodi tome da se zaboravi da imademo, pored dosta visoko razvijenih pokrajina, i krajeve, koji, pošto su odvojili ono što država mora da traži za sebe, nisu ekonomski dovoljno jaki da se razvijaju isključivo svojim sredstvima. Princip međusobne pomoći tvori neophodnu nadopunu načela finansijske samostalnosti banovinskih samouprava. Teško je reći koje bi rešenje toga složenog problema bilo najbolje, ali ono se mora naći, i to na osnovi da ga narod primi kao pravedno.

Gospodo, kad se govori o hrvatskom pitanju, mnogi su mišljenja da bi jedna radikalna srovedba dekoncentracije i decentralizacije u najširim samoupravama mogla da pretstavlja, sa stanovišta očuvanja državnog i narodnog jedinstva, jedno povoljno rešenje tog problema. Ja mislim da to nije tačno. Problem naše unutarne političke konsolidacije i jednog onštog smirenja rešenjem problema naše dekoncentracije i decentralizacije još nije postavljen na zdravu i realnu osnovu. Treba da se sprovede jugoslovenski princip i na drugom terenu. On mora da dođe do punog izražaja u samom vodstvu naše države. Srbi, Hrvati i Slovenci moraju i u praksi da budu jednakopravni nosioci državne vlasti. To naravno ne znači, gospodo, da se moraju odluke u velikim i malim pitanjima našeg državnog života stvarati formalno nekim posebnim pristankom jednih, drugih i trećih. Ali, praktičnost to sigurno iziskuje da se državna politika, pozivom na jedinstvo naroda, ne sme i ne može više voditi pod preponderantnim uticajem ma koga dela našeg naroda. U svima granama našeg državnog života mora biti na kraju odluka ipak rezultat praktične saradnje i izražaj zajedničke sporazumne volje i Srba i Hrvata i Slovenaca. To vredi, gospodo, za učešće Srba, Hrvata i Slovenaca u vrhovnom vodstvu same države. To vredi za najviše sudove, za najviša nadležstva u našoj državi. To vredi i u pogledu krajeva gde se ta nadležstva nalaze. To vredi za ceo teren na kome se ispoljava vodstvo našega državnog i nacionalnog života. To imade da

se sprovede i u našoj diplomaciji. A sigurni smo da će naša vojska iz redova svojih odličnih mladih oficira brzo i u svom štabu komandanata pretstavljati jedinstvo našeg naroda kao naoružane snage svih njegovih delova.

Gospodo, nemoimo zaboraviti, da je najjači argument separatističkih tendencija osećaj podređenosti i nejednakopravnosti pojedinih delova naroda u jugoslovenskoj državi. Pravom ili nepravom taj osećaj postoji, i s njime treba računati kao sa jednom od najvažnijih političko-psiholoških činjenica. U njemu je i suština onoga problema koji, po mome dubokom uverenju, kao hrvatsko pitanje tvori jednu od najtežih briga današnice za svakog iskrenog patriotu i jednu od najvećih smetnja za punu konsolidaciju naroda i države.

Hrvatsko pitanje je danas realno politički fakt, pred kojim bi uzaludno zatvarali oči. Hitne mere, koje će konačno razbiti zabludu, da jugoslovenstvo zapostavlja hrvatske interese, i koje će nuditi puno dokaza, a dati i garanciju da se Hrvati i Slovenci i Srbi mogu osećati kao ravnopravni nosioci nacionalne suverenosti i jednaki u dužnosti i u pravima na jugoslovenskoj zemlji, biće početak likvidacije hrvatskog i svakog drugog plemenskog ili regionalnog pitanja.

Nažalost, sadašnji budžet i dosadašnja politika Kraljevske vlade ne pruža u tom pogledu nikakve nade, a još manje garancija.

Kako ja dakle shvatam pitanje sporazuma? Na kojoj osnovi može da bude sporazumno rešen problem naše unutrašnje konsolidacije? Mi možemo da se razlikujemo u poiedinostima, gospodo, ali jednu granicu smo dužni svi da postavimo, i o čemu god se sporazumevali, mi ne možemo da predemo bitne i životne interese narodne i državne celine. (Povici sa leve: Tako je!). Jugoslovenska misao je stvorila ovu državu, ali ona ne bi bila narodna misao ako ne bi bila sposobna, da u okviru te države osigura zadovoljstvo i sreću svakog dela našega naroda. Jugoslovenska ideja nosi u sebi sav autoritet naše nacionalne slobode i neodvisnosti, ali i svu snagu požrtvovanosti i svo razumevanje teškoća koje mora da prebrodi naš narod na putu ka srećnijoj budućnosti. A, pošto je ona misao nesebične ljubavi, mi duboko verujemo, da samo ona daje mogućnosti za jedno pravedno i trajno rešenje celokupnog kompleksa naših unutrašnjih životnih problema.

Da se upitamo, gospodo, da li može ova Vlada da ostvari ma i jedan od uslova o kojima sam govorio? Da li ona ima političke, moralne i državničke kvalifikacije za takav rad? Ima li ona uopšte volje? (Milutin Dragović: Volje nema! — Tomo Jalžabetić: Kada bude volje, biće svega) Ne, gospodo, to su kapetani i oficiri koji su izgubili kompas i koji nemoćno gledaju kako pliušti razburkano more o naš brod. Oni spasavaju sebe i svoj prtliag. Sidite, gospodo, jer se brod, naš narodni brod pod vašim vodstvom razbija u oluji i na pećinama. (Odobranje na levice).

Potpredsednik Milan Simonović: Ima reč senator g. dr. Hamdija Karamehmedović rali ličnog objašnjenja.

Dr. Hamdija Karamehmedović: Gospodo senatori, g. senator Glušac rekao je, kako sam to konstatovao iz stenografskih beležaka, da smo ja i moji drugovi g.g. senatori Vilović i Muftić izneverili i kukavički ostavili svoga druga i prijatelja, Njegovu Preuzvišenost Reis Ul-Ulemu Maglajlića, pa posuli glavu

pepelom, otišli i poljubili u ruku gospodu Ministre dr. Spahu i dr. Behmena.

Stujući svetlu uspomenu jednog velikog patriote i idealnog čoveka i sveštenika, a braneci svoju čast i čast svojih drugova, smatram svojom dužnosti na tendenciozne navode g. senatora Glušca odgovoriti, za sada vrlo kratko, sledeće:

Nije istina da smo mi napustili svoga visokoce-njenog druga i prijatelja bilo kada i bilo iz kojih razloga, a najmanje radi kakova kukavičluka i straha od novih vlastodržaca.

Svoj stav prema Vladi g. dr. Stojadinovića zauze-li smo sa znanjem i sporazumom njegove preuzvi-šenosti Reis Ul-Uleme g. Maglajlića i po njegovom savetu.

Od gospode Ministara dr. Spahe i dr. Behmena mi lično ništa ne tražimo, te nemamo niti smo imali potrebe posipati glavu pepelom i ljubiti ih u ruku, kako to reče g. senator Glušac. Naš stav prema nji-ma, dok su vodili politiku apstinencije, poznat je. Sada, nakon što su odlučili i s uspehom povelj naj-veći deo Muslimana Kraljevine Jugoslavije onim po-litičkim putem koji smo ja i moji drugovi uvek sma-trali jedino dobrim, mi nemamo nikakova objektiv-nog razloga da im budemo protivnici. O nekom nji-hovom zavadanju jednokrvne braće raznih vera na-ma nije ništa poznato, a tako isto smatramo da nije tačan ni drugi navod g. senatora Glušca, da g.g. Mi-nistri dr. Spaho i dr. Behmen sistematski progone muslimane nacionaliste. Svaki konkretni slučaj, toga navodnog progonjenja mi smo spremni objektivno ispitati, a uvereni smo da će Vlada g. dr. Stojadino-vića našu objektivnu kritiku u svako doba rado sa-slušati i eventualne greške najpripravnije ispraviti. (Milutin Dragović: Pitajte g. dr. Srškića!)

Ističući da smo svoj stav prema Vladi g. dr. Sto-jadinovića zauzeli baš po savetu rahmetli Maglajli-ća bila nam je želja da naročito naglasimo gorostasnu i moralnu veličinu toga velikog patriote i idealnog sveštenika i čoveka, koji i pored gorkog ličnog isku-stva sa onim Beogradom, koga g. Glušac zove ber-zanskim, nije propustio da upliviše na svoje drugove i prijatelje da predu i uvek da prelaze preko ličnog neraspoloženja i obzira kad su u pitanju veliki na-cionalni i državni interesi i važna pitanja islamske verske zajednice, kako je to baš lane prigodom gla-sanja o Finansiskom zakonu bio slučaj, na primer pi-tanje šerijatske akademije, likvidacija agrarnog pi-tanja i t. d.

Mi ćemo i nakon smrti svoga velikoga prijatelja ostati uvek verni njegovom prijateljskom i patriot-skom savetu. (Odobranje kod većine.)

Potpredsednik Milan Simonović: Ima reč senator g. Glušac radi ličnog objašnjenja.

Dr. Vaso Glušac: Gospodo senatori, vrlo mi je žao što nemam ovde pri sebi stenografske beleške iz Narodne skuštine, gde su naši drugovi izneli kon-kretne slučajeve progona muslimana Srba od strane g. Behmena i g. Spahe... (Ministar saobraćaja dr. Mehmed Spaho: Premešteni su oni koji su činili zu-lumel)

Potpredsednik Milan Simonović: Ja moram da skrenem pažnju g. senatoru Glušcu, da to nije reč radi ličnog objašnjenja. Vi možete govoriti samo o onome o čemu je govorio g. senator dr. Karamehmedović i ispravljati njegove navode.

Dr. Vaso Glušac (nastavlja): Ja ću, gospodo, ovde da naglasim ovo: ja sam juče u svome govoru rekao, da je bila najveća pogreška od strane g.g. Spahe i Behmena što su' odmah pri svome nastupu

činili ono sa svojim vrhovnim poglavicom g. Ma-glajlićem. Bez ikakve potrebe oni su toga, kako je rekao g. Karamehmedović, nacionalnog, poštenog i čestitog starca smenili i pred smrt oterali u penziju, a time, gospodo, i ubrzali smrt toga čestitog starca i narodnog borca, koji se borio i protiv Austrije ka-da je ulazila u Bosnu. (Glas sa leve: Da dođe brat Spanin!). Ja sam juče kazao, da su gospoda Vilović, Karamehmedović i Muftić napustili svoga poglavicu g. Maglajlića zato što su odmah, iako su znali da se spremio g. Spaho da otseče glavu i njima a ne sa-mo njihovom poglavici, pristupili ovoj politici g. Beh-mena i g. Spahe, da im pomažu. Ja sam u tome smislu mislio, da su oni posuli glavu pepelom, na ime po-kajali se i prišli g. Spahi i g. Behmenu iako su se u mome prisustvu, časnu reč dajem, gospodo, ovde pred vama, često puta izražavali kao protivnici g. Behmena i g. Spahe. To imam da kažem na ovu iz-javu g. Karamehmedovića. (Glasovi sa leve: Spasa-vaju ljudi svoje glave!). Meni je vrlo žao, gospodo, da se na ovaj način mi Srbi pravoslavni i Muslimani iz Bosne i Hercegovine objašnjavam, žao mi je to, jer sam kao dete drugovao sa g. Spahom i g. Kara-mehmedovićem. U gimnaziji zajedno smo sedeli i drugovali, istina ja sam stariji godinu-dve od njih, i zajedno smo mislili da smo jedno i da treba da bu-demo jedno. I, gospodo, danas posle svega ovoga što se kod nas u Bosni događa, u kojoj se stvara psi-hoza koja ne treba, posle svega toga meni je neobič-no žao na g. Spahu i g. Behmena...

Potpredsednik Milan Simonović: Gospodine sena-tore ovo je bila reč na lično objašnjenje.

Dr. Vaso Glušac (nastavlja): ...što oni svojim ugledom kod muslimanskih masa nisu uticali da se to popravi. Ja sam, gospodo, juče u svom govoru bio u tome smislu dosta oštar, a morao sam biti baš zato što me kao čoveka koji sam od detinjstva sa Muslimanima živeo u najvećoj slozi i ljubavi i želim da i dalje živim, što me je to sve što se događa zabo-lelo, i stoga sam hteo da podvučem, i u svome go-voru u dva maha rekao, da molim g. Spahu i g. Beh-mena da utiču na te naše muslimanske mase, da se mi vratimo onde gde treba da budemo i da zajednič-ki, ako oni iskreno misle, radimo na sređivanju pri-lika u našoj zajedničkoj Otadžbini. (Ministar saobra-ćaja dr. Mehmed Spaho: To je osnovica današnjeg našeg rada! — Jovo Banjanin: Kad ste na Vladi! — Ministar saobraćaja dr. Mehmed Spaho: Nikada se nisam ogrešio o ljubav prema braći drugih vera. Na-dite samo jedan fakat! — Jovo Banjanin: U izbore ste išli sa Mačekom! — Ministar saobraćaja dr. Meh-med Spaho: Pa šta je s tim? Išli su i drugi! Baš vi ste me i naterali! — Jovo Banjanin: Vi ste bar u ovoj Vladi, a ja nisam nikada vladao! — Ministar saobra-ćaja dr. Mehmed Spaho: Niste, nije Vam narod dao poverenje!) Gospodo, i juče sam naglasio u svome govoru, da ću biti srećan ako one izjave...

Potpredsednik Milan Simonović: Gospodine sena-tore, prošlo je već pet minuta!

Dr. Vaso Glušac (nastavlja): Kazao sam da ću biti srećan ako su iskrene one izjave, u kojima naši pretstavnici muslimana iz Bosne i Hercegovine govo-re da su bezuslovno za državno i narodno jedinstvo i za ovu državu, ovakvu kakva je jedinstvena, i da ću biti srećan da mogu zajedno s njima na tom putu živeti i raditi u našim masama. (Odobranje na levi-ci. — Milutin Dragović: Treba dr. Spahu da pošal-jemo u vranjski okrug, da ga malo naučimo pameti).

Potpredsednik Milan Simonović: Reč ima senator g. dr. Petar Zec.

Др. Петар Зеџ: Господо сенатори, прошле године, баш негде у ово време, вођена је расправа овде у Сенату о политичкој ситуацији у нашој земљи, а поводом интерпелације, коју су поднели 57 наших другова сенатора на Претседника Краљевске владе. И сада, годину дана после те расправе, кад оцењујемо данашњу политичку ситуацију, потребно је да у сећању рекапитулирамо и садржај оне прошлогодишње интерпелације и изјаве које су тим поводом пале и са једне и са друге стране. Наша данашња разматрања и упоређења са прошлом годином у толико су више и умесна и оправдана, што се на управи наше земље налази она иста прошлогодишња Влада без икакве измене.

Пре свега ваља констатовати, господо сенатори, да је прошле године Господин Претседник владе, приликом те дебате, одлучно изјавио, да су и Влада и Југословенска радикална заједница за државно и народно јединство и да је то питање ван дискусије и једанпут за увек свршено. Ове године, међутим, за време буџетске расправе у Народној скупштини, г. Министар Цветковић је у име Краљевске владе и Југословенске радикалне заједнице дао изјаву, која није ни приближно тако одлучна и прецизна као она прошлогодишња изјава г. Претседника Владе.

Када је наиме била реч о споразуму са Хрватима и о решавању хрватског питања, онда је г. Министар Цветковић рекао по прилици овако: Учинићемо извесне уступке, али има граница преко којих не можемо ићи. Има светиња о којима се не можемо погађати.

Господо сенатори, то су истина лепе речи и те лепе речи ће сентиментална публика, може бити, врло добро примити, али у стварности те речи не значе ништа, (Гласови: Тако је!) јер се не зна, до којих ће граница ићи Краљевска влада и ЈРЗ у попуштању у преговорима са сепаратистима и које су те светиње, које они неће напустити, а ја овде наглашавам, господо сенатори, да је г. Министар Цветковић остао дужан одговор на то кардинално питање и онда, када је са више страна био позван да одреди и каже тачно, које су то границе до којих се кани ићи и које су то светиње, у које се неће дирати.

Када је, дакле, став Краљевске владе и владајуће партије тако неодређен и нејасан, онда није никакво чудо, господо сенатори, што је наша политичка јавност сасвим изгубила оријентацију, да се пита куда идемо и где ће се све ово свршити. Имају ли право они што кажу, да је г. Мачек јако јевтин и скроман у својим тежњама, па да ће се задовољити са широким самоуправама, или може бити имају право они други, што су већ повукли границе око слободне федеративне Хрватске, или може бити они трећи, који се ничим не задовољавају и који већ повлаче границу око неке издвојене и самосталне Хрватске.

Господо сенатори, из те нејасноће и неодређености резултира једно страховито неспокојство и то се неспокојство осећа и примећује на све стране, а поврх тога апатија и дезинтересан код конструктивних маса, а дизање борбености и елана код деструктивних маса.

Када је томе тако, и када се осим тога зна, да је Влада г. др. Стојадиновића дошла на управу земље баш са мисијом да стиша страсти и да доведе до политичког измирења, другим речима до решења хрватског питања, онда је дужност Краљевске владе, господо сенатори, да јасно одреди

свој став по том кардиналном политичком питању и да каже, где су те границе, до којих ће она ићи у попуштању при преговорима са сепаратистима и код прављења споразума са Хрватима.

Јер, господо сенатори, ми смо се могли може бити прошле године задовољити са одговором да Краљевска влада има пречих и хитних послова, да мора осигурати своју већину у оба претставничка Дома, да мора организирати своју партију и опробати снагу на општинским изборима, али ове године, пошто је Краљевска влада са великим успехом све те послове довршила, а пошто је поврх тога ступила и у директне преговоре са вођом хрватског покрета г. др. Мачеком, сада је дужност и крајње време да Краљевска влада јасно обележи свој став при решавању тога питања.

Томе одговору Краљевска влада не може избећи, јер витални интереси и нације и државе аподиктично траже, да се у најкраће време тачно и прецизно сазна, да ли се при решавању хрватског питања постигао споразум или није, а ако је постигнут, у чему се он састоји. (Пљескање на левици.) Само посве јасан и недвосмислен одговор по том питању решиће данашњу мучну политичку ситуацију у основи, јер ће се тада сваки наш политички човек лако снаћи и определити, али онако неодређене изјаве одговорне Владе, како смо је неки дан чули у Народној скупштини, не може озбиљан политички свет, без обзира којој он оријентацији припадао, ни прихватити, ни одобрити.

Нимало одређенији и ништа јаснији став није заузела Влада г. др. Стојадиновића, односно ЈРЗ, ни по питању народног јединства иако је г. Претседник Владе у дебати прошле године изјавио, да нема никог ни у Влади ни у Парламенту, који не би признао народно јединство као свету истину.

Ви се сећате, господо сенатори, да је у оној интерпелационој дебати прошле године наступио виђени члан ЈРЗ и развијао тезу, како је несретно југословенство интегралаца криво, што су Хрвати и Словенци отишли у крајње сепаратисте. Они су се, каже, осетили национално угрођени, јер им је од интегралних Југословена претила опасност, да ће остати без својих традиција и без свог националног имена и да ће их прогутати Југословенство. Да се то не догоди, они су отишли у племенске сепаратисте. И после те констатације сервирана нам је из ЈРЗ овакова дефиниција о унитаризму Југословена: Срби, Хрвати и Словенци чине сваки за себе националну индивидуалност, но они ће живети у заједничкој држави и чувајући сваки своје националне традиције и обележје, после извесног времена и под извесним сретним приликама, они ће се духовно приближавати и уједињавати, док коначно не постану национално једно. (**Драгослав Ђорђевић:** Тако како је бивало у целом свету.)

Како се дакле види, сам аутор те концепције отворено признаје, да данас то јединство још не постоји, већ се претпоставља, да ће једаред у будућности до јединства доћи, ако, међутим, не овлада племенски шовинизам, који би могао све покварити. Дакле, господо сенатори, југословенство и јединство у будућности и то и тад само условно, јер може да буде, али може и да не буде. (**Драгослав Ђорђевић:** Све зависи од паметних људи и од мудрости практичне државне политике!) И сасвим у духу те теорије узвикнуо је, ако се сећате, њен аутор овако: Зато, браћо, србујте, хрватујте и словенствујте и даље као и до сада. (**Др. Јосип Немец:** Па ћете постати Југословени!)

Исто тако или sasvim sličnu definiciju o narodnom јединству слушали смо прошле године опетовано и у разним пригодама од појединих чланова Краљевске владе, а вероватно по истој тој концепцији народног јединства састављена је и она резолуција на великом манифестационом збору ЈРЗ у Љубљани, у којој се тражи потпуна равноправност словеначком језику и васпитање школске младежи не само на словеначком језику него и у словеначком духу... (**Драгослав Ђорђевић**: А зар словеначки дух није наш дух? Ми се не бојимо тих особености, јер смо у суштини једно: Ко се тих особености боји, он не верује у наше јединство, јер верује да су те особености толике да нас чине неједнаким. За нас су оне незнатне, оне нас не чине туђима једне другима. Зато се ми не бојимо ни српских, ни хрватских, ни словеначких особености!) ... а затим да се поред државних застава могу употребљавати и словеначке, јер су оне симбол стогодишње борбе за словеначку самосталност.

Судећи, међутим, по неким знацима, ја бих рекао, господо сенатори, да словеначки део Југословенске радикалне заједнице за једну значајну ниансу друкчије гледа на југословенски унитаризам. Тај део Југословенске радикалне заједнице, тај словеначки део Југословенске радикалне заједнице не верује, да ће уопште икада доћи до пуног југословенског јединства и зато можете већ сада читати у словеначким органима Југословенске радикалне заједнице, како је југословенство фикција или утопија и да га треба сад већ брисати. (**Милутин Драговић**: Нека то чује Господин Претседник Владе мало боље. — **Претседник Министарског савета др. Милан Стојадиновић**: Слушам ја то!) Видите, господо сенатори, само крај тако наопаког схватања народног јединства даде се разумети и онај позив: „Срби на окуп“, кога су упутили јавности први и најистакнутији људи из Југословенске радикалне заједнице у жељи, да Срби окупљени око Југословенске радикалне заједнице буду политичка протутежа Хрватима окупљеним око г. др. Мачека. (**Др. Алберт Крамер**: И да заједнички пођу ка југословенству!)

Признати се мора, господо сенатори, да само по тој концепцији југословенског унитаризма, по концепцији унитаризма како га тумачи Југословенска радикална заједница, претседник Југословенске радикалне заједнице може данас да наступи код преговора са хрватским сепаратистима као претставник Срба и српске политике, па да одмах сутрадан, пошто јучерашњи преговори између Хрвата и Срба нису успели, тај исти јучерашњи претставник Срба буде данас носилац и претставник југословенске политике.

Е, господо сенатори, таквом југословенству не може нико веровати и sasvim право има и г. др. Мачек што таквом југословенству не верује. (Одобравање на левици. — **Драгослав Ђорђевић**: А такво апстрактно југословенство, у какво ви верујете, не постоји нигде; ништа не доказује што вас десетак већ двадесет година на београдским паркетима верујете, него изволите на терен! Изволите у хрватско селјачко блато, па тамо доказујте такво своје југословенство! У хрватско селјачко блато, као што су радили пок. Радић и сада Мачек, а не овде по београдским паркетима! Да сте ви своју политику на терену водили, можда би много шта друкче код Хрвата било! — Граја на левици. — **Др. Грга Анђелиновић**: Како сте Ви радили за време Јевтића! Да ли сте Ви, г. Ђор-

ђевићу, као бан допуштали хрватство? Шрафили сте те још како!)

Претседник др. Želimir Mažuranić (zvoni): Molim Vas, gospodine Đorđeviću, da ne upadate u reč gospodinu govorniku! Molim g. govornika, da nastavi.

Др. Петар Зец (наставља): Кад се човек дубље замисли и анализира све те појаве, онда налази једну једину могућност да може све то да схвати и да разуме и то овако. Људи, који су добар део, а вероватно и најјачи и најплоднији део живота провели искључиво и једино као Срби, односно као Хрвати или Словенци, људи који су се кроз читаво то време такмичили, ко ће бити бољи и одушевљенији Србин, односно Хрват или Словенац, људи, који су о неком југословенству евентуално у школи нешто и чули или негде нешто и прочитали, и то Бог зна у каквој форми, од кога и са каквом тенденцијом написано, људи који су може бити дубоко завирили и сродили се са душом и животом искључиво свога српског, односно хрватског или словеначког села и народа, ти људи не знаду ону другу страну, не знају је у правој и пуној њезиној вредности и зато јој не могу и неће да верују. Они је осећају као терет на својим леђима, али терет као сваки терет тежак, несносан, а некипут и мрзак, кога би и збацили с леђа, кад се не би прибојавали, да би и њих при том нестало.

Ја чврсто верујем, господо сенатори, да ти и такови Југословени, који су од ослобођења и уједињења па све до данас играли и играју одлучну улогу у нашем државном и националном животу, верујем, да су они били и да су још и данас највећа сметња за консолидацију наше младе државе и нације, исто тако као што верујем у гранитну сталност и сјајну будућност Југославије, ако само она буде могла да преживи ово досадање и садање монструозно југословенство.

Југословенство Краљевске владе односно Југословенске радикалне заједнице као израз народног јединства није ништа ни јасно ни тачно одређено у националном смислу и према томе то њихово југословенство значи sasvim нешто друго од оног истинског и правог југословенства, по ком су Срби, Хрвати и Словенци један народ у етничком погледу. (Гласови на левици: Врло добро!)

Господо сенатори, дакле ни по том питању, по питању народног јединства, које је играло пресудну улогу при ослобођењу и уједињењу нашега народа, нема ни Краљевска влада ни владајућа партија одређено и једнолично гледиште, а колико штете наноси та нејасноћа животним интересима наше нације и државе баш у оно време, кад ревизионисте свих боја дижу главе и траже ревиизију граница и мировних уговора, и кад су племенске сепаратисте спремиле већ своје војничке организације и чекају само на моменат за акцију. Стоји факат, господо сенатори, да се код нас у неким школама предаје школској младежи, како су Срби, Хрвати и Словенци не један већ два или три народа. (Глас на левици: Срамота! — **Драгослав Ђорђевић**: Три братска народа, а не три туђа народа. У том братству је наше јединство, а то је оно, што је главно и довољно. У томе братству је решење нашег проблема.)

Ја сам уверен, господо сенатори, да ништа неће ефикасније задржати и успорити консолидацију наше државе и сређивање прилика него она ужасна заблуда, да смо ми два односно три народа. Неоспорно је, да ће хрватски национализам имати у српском национализму свог противника и

обрнуто, као што је то малочас извео предговорник г. др. Крамер, јер ће се интереси и циљеви тих двају племенских национализма неминовно и даномице сукобљавати. Доћи ће до племенског шовинизма и до беспоштедне међусобне борбе, какову смо у ове последње две године на терену посматрали, а коју су платили главом стотине и стотине већином честитих, али заведених и неупућених људи.

Ја дубоко верујем, господо сенатори, да уопште ниједан политички посао, па назовите га слободно и споразумом, ако буде имао за основу двојство односно тројство нашег народа, не може и неће дати трајних и позитивних резултата за целину државе и нације, јер ће увек сепаратни племенски и регионални интереси играти јачу улогу и спречити многу и најбољу иницијативу.

У том имамо већ до сада много горког искуства, јер знамо, какове су последице дали они послови, где су били одлучни фамозни племенски или њима слични регионални, верски или партиски кључеви. Није одлучна за попуњење извесног места у државној служби квалификација компетента, не разврставају се и не извршују потребе државног живота по мерилу неопходности и по неком смишљеном плану, јер за све је одлучан онај фамозни кључ, и за све је само он меродаван. Свака страна гледа за се извући што више користи и одатле онда настају међусобна неповерења и изигравања, која се свршавају са страховитим незадовољствима, разочарањима, свађама и аферама. Ја сам уверен, да је први и главни узрок свим недаћама и невољама, што се сад већ постављају под видом нерешљивих проблема нашег унутарњег националног и државног живота, баш у томе што се интереси јединствене нације и државе запостављају иза интереса партикуларистичних, племенских, покрајинских и партиских, другим речима, што се јединство нације и државе није схватило и не схвата у пуном и правом значењу истинског југословенског унитаризма. Сваки прави Југословен каже у овом случају: Не питам ко влада, али питам како влада! (Узвици са левице: Тако је!) Другим речима: сасвим ми је свеједно, да ли је влада и власт у рукама Ивана, Јована или Јанеза и не питам, да ли је и како је она између њих подељена, само кад знам и кад видим, да су тим управљачима једнако мили и драги сви крајеви и сви људи наше државе и нације, и да они ни у једној прилици не чине разлике између једних, других и трећих. (Пљескање и повици на левици: Тако је!).

Ја бих у овом одсудном и крајњем часу рекао овако: Доста је било и хрватовања и србовања и словенствовања. Назад југословенству! Оном чистом и правом Александровом југословенству, које не налази ниучем и никакве разлике између једнокрвне браће Срба, Хрвата и Словенаца; ономе југословенству, пред којим су браћа и у дужностима и у правима сасвим једнака; ономе југословенству, које је једино кадро у ова бурна времена очувати и ојачати недељиво огњиште једнокрвне браће и осигурати им лепшу будућност. Сигуран сам, да ће ми се на ово са извесне стране одговорити: Не верујемо ми вама Југословенима! Видели смо вас на делу! (Фран Смодеј: То је тачно! — Др. Јосип Немец: Ето видите, већ Вам то потврђује г. Смодеј!) Ја бих на то одвратио само овомо: Југословенски режим инаугурисан Уставом од 1931 године, тек је почео функционисати и у унутарњој државној политици није могао бити у

пуној мери још ни примењен, а камоли да је могао дати и показати пуну своју вредност за то, јер је све пресекао несретни 9 октобар 1934.

Господо сенатори, има једна осебујна појава, која се уврежила у наш политички живот, о којој мислим да је потребно да се каже неколико речи. Када је говор о политичким противницима и њиховим делима, тада је код нас уобичајена и дозвољена критика и начин изражавања, како се то нигде у културном свету не може чути. Ја се овде не мислим обазирати на оне баналности неодговорне масе, што сматра привилегијом модерног времена, када може некажњено да грди и псује на најпростији начин сваког без разлике, а исто тако нећу овде спомињати ни сличне подухвате извесног дела наше штампе.

Али не могу прећи без речи преко таквих појава, кад оне избијају на местима и од људи, где се то не би смело никада очекивати. Пратећи буџетску дебату у Народној скупштини запазио сам, да је један виђени члан парламента на адресу југословенских националиста, а уз бурно одобравање владине већине, рекао поред осталог и ово: „Ви водите своју политику због личних интереса“.

Господо сенатори, ја са индигнацијом са овога места одбијам ту тешку увреду од својих пријатеља и другова, (Одобравање и узвици на левици: Браво!) и тим поводом имам да кажем само ово: Југословенски националисти служили су тој истој југословенској политици којој данас служе и онда, када још није било ни сањања а камоли озбиљне речи о Југославији, — они су тој политици служили онда, када није било ни једног квадратног метра слободног југословенског земљишта и баш у то време, наглашујем у то време, југословенски националисти беспоштедно су гинули, умирали и оставили своја прса за васкрс југословенске слободе. (Узвици на левици: Тако је!). Може ли бити веће увреде за те фанатичне идеалисте и хероје од оне, када им се добади, да су заинтересоване рачунице!

Када се пак поведе реч о шестом јануару и о шестојануарској политици и њезиним режимима, онда падају из уста виђених чланова владине партије и из уста активних Министара и у Народној скупштини и иначе при разним јавним политичким манифестацијама такве критике и такви изрази, које је човек вичан чути у свађи уличног или кафанског полусвета. (Узвици на левици: Врло добро!) Шести јануар се оцењује највећим политичким злочиним, а шестојануарски режими и њихови носиоци као отимачи народних слобода, зулумџари, насилници који газе законе и томе слично.

Таквим се речником служио и г. Министар социјалне политике када је неки дан пред Народном скупштином бранио Владину политику од критике опозиције, сваљујући сву одговорност за мучну и неиздржљиву политичку ситуацију на југословенске националисте и њихову службу шестојануарској политици.

Када се међутим знаде, да југословенски националисти нису никада одрекли, а не одричу ни данас своју пуну одговорност за ону сарадњу и помоћ, коју су свесно и предано и по најбољем свом уверењу пружили творцу шестојануарске политике и тој политици, онда оне неодмерене речи г. Министра социјалне политике неће погодити тамо где је он намеравао, већ сасвим на противну страну.

Сви непријатељи југословенски мисли ликују од весеља указујући прстом на најверодостојни-

јег сведока — на активног Министра, који говори пред Народном скупштином и који тврди, да су режими у Југославији и њихови извршиоци злочинци, разбојници, насилници итд...

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Molim g. govornika, ja sam već to juče spomenuo, da je protivno parlamentarnoj praksi da se upotrebljavaju ne-parlamentarni izrazi. Molim g. govornika da to ima u vidu.

Др. Петар Зеџ (наставља): Ја цитирам речи.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Znam, ali Vi se vraćate na tu temu. To nije dopušteno.

Др. Петар Зеџ (наставља): Ја ћу да завршим своју мисао.

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Molim završite i predite dalje.

Др. Петар Зеџ (наставља): Кажем, господо, нека се нико не обмањује, па да поверује, да ће та осуда пасти само на Живковиће, Узуновиће и Јевтиће. Не! Она ће погодити поред њих и све оне друге, који владају овом земљом из Београда.

Тај метод политичког рада дао је дабоме обиле плодова и уверен сам да нема краја у нашој земљи, где се то не примењује. А какову је реакцију изазвао тај начин рада код оних група и појединаца, код којих је унитаристичка југословенска мисао од увек ако не одбијана, а оно бар хладно примљена, о том би многи од нас, господо сенатори, који живимо и пролазимо крајевима у којима те групе и појединци развијају своју политичку акцију, могао износити језовитих доказа.

Ја са сигурношћу тврдим, да је та политичка тактика, која уосталом не датира од јуче већ се она перманентно јавља сад у јачој сад у блажој форми од уједињења до данас, а у особито појачаној форми јавља се баш за време овог режима стишавања страсти — тврдим, да тој тактици и хрватски народни покрет може много захвалити, што су му редови чврсти и несаломљиви и што његова снага и борбеност с дана у дан расту. Јер ко ће, молим Вас, од оних неодлучних и још неодређених пригрлити ту југословенску унитаристичку мисао, кад о Југославији и њезини Министри износе поразне ствари.

На једној страни, дакле, ојачан је до максимума сепаратистички и племенски фронт, а на другој ојачан страни у темељима је пољуљан морал, вера и самопоуздање оних, који су ову државу стварали, волели и желели и који су претстављали њезин најсигурнији ослонац.

Пољуљани су и упропашћени сви ауторитети не само лични, него и ауторитет државне власти. Не одржавају се, већ се отворено и некажњено газе закони и њихове одредбе и због тога је уздрмана свест о сталности и сигурности реда и поретка, а у неким крајевима угрожена је лична и имовинска безбедност грађана, који живе под сталним терором фашистички организованих политичких противника.

Кад ствари тако стоје, господо сенатори, онда је сасвим разумљив и оправдан онај страх, који обузима сваког искреног поборника југословенске унитаристичке мисли, кад расмотри са каквим изгледима улази јединствена Краљевина Југославија у најближу будућност, у којој она мора дефинитивно решити односе са сепаратистима свих могућих боја. И друго питање које логично следи из оног првог, а то је: шта ће бити крај таквих прилика од те јединствене Краљевине Југославије, ако политика споразумевања не успе и ако се споразумаши посвађају.

Тешка и сасвим разумљива забринутост за владала је, господо сенатори, на све стране и она се опажа и код сељана и код варошана, код обичног мануелног радника и код најјачег интелектуалца. Има једно једино место на коме не само што нисам могао приметити ни трага каквој забринутости већ напротив, на коме опажа неки чудноват и неразумљив израз спокојства и задовољства, а то једино место то је данашња Влада.

Ја верујем, господо сенатори, да ми преживљујемо време, у коме се одлучује о судбини наше нације и државе, време пуно тешких и историјских одговорности. Свестан тога, ја резимирам своја излагања овако: Политика Владе г. др. Милана Стојадиновића довела је нашу земљу и нацију у тако тешку и неизвесну ситуацију, да су већ сада озбиљно угрожене све тековине нашег заједничког националног живота (**Милутин Драговић:** Тако је!) и сами темељи државне организације. Витални интереси и нације и државе неминовно траже, да се што пре потражи и нађе решење и излаз из ове ситуације.

Ја ћу гласати против прорачуна (Одобравање и плескање на левици).

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Reč ima senator g. Vojislav Protić.

Војислав Протић: Господо сенатори, ја сам овде по реду двадесети говорник у овој политичкој дебати, па онда свакако не можете очекивати од мене нешто нарочито ново и нешто нарочито занимљиво. Данас сам ја још и трећи говорник по реду из моје политичке групе и све би то могло да ми диктује да и не говорим. Али, господо, ма колико да би то било у моме личном рачуну, да не понављам ствари, ја, господо, имам један други осећај да наш народ, да наша држава преживљују једну тешку кризу, иза које морају да наступе извесне промене. Господо, те ће промене бити на боље, ако сваки од нас поштено и савесно изврши своју дужност, у колико је на себи осећа.

И ја, господо, мислим, да је у овим приликама и у ово време дужност сваког политичког човека да према крупним, да према спорним политичким државним питањима и заузме и исказе јасан и одређен став (**Др. Урош Круљ:** Тако је!).

Господо, ја сам пре једно десетак дана у Битољу разговарао са својим пријатељима, па сам их питао, шта они мисле о раду Краљевске владе и питао сам их какав ја став да зауздем у овој буџетској дебати. Они су ми казали: „Па ми тешко можемо да одговоримо на то. Кад читамо новине изгледа да ова Краљевска влада ради врло добро и да је то једна од најбољих Влада које смо до сада имали. Али, долазе нам неки људи па нам на ухо шапућу, да то све није тако како у новинама пише, па нам причају и неке друге ствари које не смеју у новинама да се напишу, и чак неке ствари које се не смеју јавно ни да говоре, и сада не знамо како стоји ствар. Него — кажу ми они — иди ти тамо у Београд и види како стоји ствар и говори отворено, поштено.“ (На левици одобравање: Тако је!).

Господо, ја сам након тога дошао у Београд, пак сам као сваки политички човек мало ступио у разговор са једнима и другима, и тако сам наишао на неке људе који ми рекоше: стање у Европи тако је опасно, а и прилике у земљи тако тешке, да је сваки патриота дужан да данас гласа за буџет, јер се гласа за буџет народу и држави а не

влади. После сам видео, господо, јуче и прекјуче, како неки моји другови са којима сам лане у буџетској дебати овде у ову салу ушао из једног клуба, говоре јуче и прекјуче друкчије него што су лане говорили. И премда сам ја очекивао да ми они даду какву индицију, која би ми корисно могла да послужи да се и ја правилно оријентирам, ја од тих мојих другова нисам чуо ништа друго него само један обзир неке привредне политике, неке привредне нужде, коју је ова Влада ставила себи у дужност да реши и већ почела, веле они, са успехом да то проводи. После сам наишао на једног мог доброг пријатеља, који је можда мени у шали казао: па требало би да се овом приликом мало боље размислиш него лане. Сада се овде у Сенату завршава шест година, а 5 јануара 1938 године биће нови избори, пак би било — каже он — штета да тако, млад, вредан и енергичан човек опет не буде у Сенату. (Веселост на левици. — **Др. Јосип Немец:** То је мамац!) И збиља, господо, то ме је мало упозорило на реалност у којој данас живимо, па сам, желећи да своју коначну одлуку како свој став да одредим, морао, то признајем, да и о тој чињеници мало размислим. И кад сам све што сам чуо проценио, као и оно што сам видео на другом месту, ја сам се, господо сенатори, одлучио попут Цара Лазара, али не за небеско царство као он, него за земаљско царство, али не за ово царство у коме се води данашња политика ове Владе.

Господо, могли би да ми кажете: па што ви нама овде то причате. То је ваша лична ствар. Видим, неко је већ готов да ме то упита, а ја сам готов да одговорим одмах: није то само лична ствар, то је једно интересантно питање. То је, господо, једно занимљиво питање. Оно је истина, у речима предговорника, донекле додирнуто, али ја сам хтео да га овде овако отворено и рељефно прикажем, јер мислим да неће бити штете да се зна, да је и тај моменат, тај моменат личног опредељења, на овакав начин, недокументован и необразложен, један од разлога, који су нас довели у данашњу тешку ситуацију. Осим тога, господо, биће корисно, видећете после, што сам од личног момента пошао. Ту хоћу да говорим о једној тешкој појави начелно, о једној тешкој појави у нашем политичком животу, од које се, пуно сам уверен, затресају и темељи ове државе.

Господо, та тешка појава је узрок, мислим, што се многи политички људи данас окрећу као у једном зачараном кругу пред тим проблемом, који се зове хрватско питање. Ту треба мушкости и одлучности, па ће се решење наћи.

Али, та тешка појава, о којој хоћу овде да говорим, она је разлог што ми, као што малопре нагласих, нисмо могли у потпуности да остваримо и наше духовно народно уједињење.

Која је то појава? То је појава, као што сам наговестио, питање политичког морала.

Господо, ма како то изгледала обична теорија, која за практичан живот много не значи, ја ћу овде да се послужим мојим забелешкама, јер ми је стало, да мисли, које су овде написане и које нису нове и непознате, овде буду исказане текстуелно тачно, да би имале и пун свој значај и пун свој ефекат.

Један народ политички живи кроз своје политичке људе; и какви су ти политички људи, таква је државна политика; и каква је државна политика, тако народ у држави живи. То је с једне

стране посматрано, а с друге стране какви су ти политички људи, такав постаје и њихов народ.

И кад је то тако, а увек је тако у истини било и остаће, онда једну и другу норму да нагласим:

Основни услов за здрав политички живот јесте да један политички човек ради само оно што му његова поштена савест истинито наређује.

Доиста, у животу не бива све што треба да буде, и правило је, норма реалног живота је да бива само оно што може да буде. Али, господо, та норма не може да буде изговор, не може да буде оправдање, да један политички човек свој став у своме јавноме раду одређује противно ономе што му здрава свест и чиста савест диктују.

Господо, политички јавни живот, то је једна борба — политичка борба. И у тој борби, као и у свакој другој, људи се стварају, пењу, дижу и падају. То није у животу народа и државе много важна ствар.

Господо, те жртве не значе готово ништа, када се зна, да је народ неисцрпан извор нових политичких снага, без којих здрав политички живот не може да се замисли.

Господо, у тој политичкој борби могу да падају са разних разлога те жртве у политичким људима. Али, има једна жртва, која у политичкој борби не сме да падне! Та је жртва: политички морал. Јер, господо, ако у политичкој борби падне политички морал код политичких људи, онда, господо, политички морал пада и у народу, па једнога дана и народ престаје да буде извор за нове политичке снаге, без којих се здрав народни и политички живот не може ни да замисли. (Одобравање на левици).

Ја, господо, нисам овим хтео никога да вређам. Свак је свој господар при одређивању свога става у политици. Ја сам хтео овим начелно да дам један мали, један скроман прилог, толико потребан политичкој данашњици.

Господо, хрватско питање! У првом реду хоћу да исправим мало једну грешку политичке терминологије. Каже се „хрватско питање“ а ја не бих рекао да је то тачно — ја бих рекао да је тачнији израз „државно питање“. Господо, хрватско питање, за мене, то је била давнашња жеља Хрвата да остваре своју посебну, суверену националну државу. Да је хрватски народ имао ту срећу, — да то име употребим, јер не желим да водим дискусију на томе питању — да је хрватски народ имао ту срећу да је до 1 децембра 1918 год. извојевао самосталну хрватску државу, то би доиста — кад они кажу: Узели смо своју судбину у своје руке, — могло да се у таквој држави назове хрватско питање. Али поред чињенице да постоји хрватско незадовољство, чињеница је да постоји и ова држава. Она постоји од 1 децембра 1918 године, и свако политичко питање које тангира основно уређење наше државе, ма са које стране долазио захтев да се њена основа мења, у таквој држави једно тако постављено питање јесте и о стању државно питање. И о овом питању много је овде говорено, тако да би била права генијалност да човек још нешто ново каже, а ја не волим да понављам ствари. Али, ипак, нека ми се допусти да и по овом питању одредим јасније свој став. Ја сам у прошлој буџетској дебати том крупном питању посветио само неколико минута. Ако се прочитају стенографске белешке мога говора из прошле године, видеће се да сам тада углавном исказао три идеје: прво: да унитарну државу треба одржавати; друго: да југословенски национализам

не треба никоме силом натурати; и треће: да поштеном, доследном, исправном применом закона према свима и свакоме треба створити и утврдити веру у потребу да се држава као унитарна одржи. Овако изреченим идејама ја тада нисам искључивао споразум са Хрватима; јер, онај који неће силу, он логички пристаје на споразум. Ја сам тада направио једну малу резерву у погледу тога споразума утолико, што сам сматрао — да да се то можда јасно не види — да ми изгледа да је то једна тешка ствар. Тешка по томе, што ми не знамо до које би инстанције ишли, да бисмо једанпут знали да када нешто уговоримо, да када нешто напишемо, да када нешто потпишемо, да би тиме то питање дефинитивно било скинуто са дневног реда. Ја сам тада рекао: да би можда требало да разговарамо и са неким Павелићем преко границе. Можда је то била једна хипербола. Али на то сам вас потсетио, ја мислим да у томе има и једно моје мало предвиђање, које се донекле већ испунило. Видели смо да је г. Мачек, шеф бивше Хрватске сељачке странке, после састанка са нашим Претседником Краљевске владе, сматрао за потребно да иде у Грац, да разговара са г. др. Крњевићем. И то је оно моје предвиђање од лане. Господо, они нису разговарали о лову. Они су о нечему разговарали, и свакако да су разговарали о ономе о чему је био разговор између нашег Претседника Владе и г. Мачека. Ја то сада само овде убацијем, да и овога пута нагласим једну малу резерву у односу на то питање, о коме ћу коначан закључак доцније да поставим.

У овој буџетској дебати то је питање свестрано претресано, и ја бих, мислим, потпуно исправно испунио своју дужност, када бих казао: да сам у свему сагласан, у односу на то питање, с оним што је овде онако лепо, онако стварно, онако искрено исказао мој уважени друг г. др. Грга Анђелиновић. То није, господо, теорија што је он казао; то је стварност. Ја у његовом закључном предлогу не видим коначан закључак, али видим могућност да се ово питање, које за неке изгледа нерешљиво, ипак корисно реши. Иако је то тамо тако лепо и исцрпно речено, ја ипак осећам и са своје стране потребу, да још нешто по том питању додам, да додам још један-два нова аргумента за његов закључак; јер, ако је тај закључак једна истина, онда неће бити од штете да се нешто понови, а ако је заблуда, онда ћемо је лакше излечити.

Ја нећу да третирам питање једног или три народа. Ја то остављам професорима, остављам нашој Краљевској академији наука да она то питање стручно реши. Ја немам потребе да говорим о томе, јер је то потпуно исцрпено и довољно разјашњено. Допуштам себи да сам тиме испунио дужност по том делу питања, кад кажем: ја верујем да смо ми Срби и Хрвати један народ.

Хоћу да допуним досадања разлагања у још једном правцу. Ја нећу уопште то питање народа ни да додирујем. Ја хоћу да будем практичан, ја хоћу да будем реалан. Ја ту реалност видим и на нашој страни, а не само на противној где се каже: да је реалност незадовољство хрватског народа, и да је опасно ако се о тој реалности не води рачуна. Ја хоћу да укажем и на неке друге реалности, па ће онда, ја мислим, теза једног компромисног споразума наћи лакше и правилније решење.

Господо, иако се овде уопште не третира питање федералне државе, с обзиром што се сада са извесне стране наглашава и могућност федеративне

државе, ја хоћу овде, да проговорим и о федеративној држави. И ако реалиста, ја ћу да изнесем пред вас једну визију, једну визију попут Велса, о томе како се мени поставља у будућности федеративна држава по своме животу и по последицама које може коначно у судбини нашега народа да донесе.

Али, господо, пре него што то учиним, ја ћу да нагласим, да је наша унитарна држава поред осталог морала да постане као унитарна и по ономе начелу: „Не бива увек оно што треба да буде, а увек бива оно што може да буде“. Нисмо могли 1918 године да направимо друкчију државу, јер, моје је дубоко уверење, кад се ставимо у положај људи који су тада то питање решавали, то није било могуће. Наш народ, био он један или три народа, био је расположен за унитарну државу и требало је бити пророк и видети шта ће бити после 10—20 година и у ономе моменту ставити се против опште жеље народа, који је желео унитарно уређење државе.

Други моменат јесте у томе, што није било у оно време једног државника и једног политичког човека таквог и толиког ауторитета, таквог и толиког знања, такве смелости и таквог искуства који би могао да пређе на питање постављања унутарњих међусобних граница. Господо, та два момента и та два аргумента за мене су довољни да одбијем сваки приговор, да је стварање унитарне државе кроз Видовдански Устав била једна вољна превара, једна неправда против воље хрватског народа.

Господо, када тада није било могућности поставити међусобне племенске границе, ја, господо сенатори: питам, да ли данас имамо којег политичког човека који би умео то питање практички да реши. Мислим да је тешко да се нађе такав човек, и да би било рђаво ако би се такав човек и нашао, чак и у случају ако би се по ту цену добио пристанак и љубав Хрвата за ову државну заједницу.

Господо, сада се враћам на ону моју визију о федеративној држави у будућности. Федеративна држава, то је држава која, то нико неће оспорити, претпоставља, као што сам неговестио, тачно ограничене делове територије. Тачно територијално уоквирене делове на којима има да се примењује воља изражена кроз федеративне законе. Ја тврдим, ма какве границе да се поставе, мора да се учини једноме од три брата неправда. То сам хтео да кажем и да подвучем, јер је и то чињеница, то ми нико овде неће оспорити, о којој мора да се води рачуна при преуређењу државе.

Моја визија федеративне државе у будућности састоји се из констатације, да би погрешно подељена федеративна држава, узроковала браћи узајамне неправде, морала донети ове три штетне последице:

Прва штетна последица јесте питање војничког морала и националног духа; друга штетна последица јесте дејство на политички унутрашњи живот унутар сваке мале федеративне државе, и трећа штетна последица била би племенска аутархија. Господо, ја ћу, у колико то треба и у колико то време допушта, да се са те три штетне последице мало позабавим, јер ако се питање федеративне државе не поставља данас, може се ипак једног дана поставити. Ја ћу да се позабавим са те три ствари, па ће, мислим, ово што искажем бити базирано на стварним чињеницама и служити као оправдање закључка, да федеративно уређење Јуж-

них Словена није могуће без погибелји по њихов национални опстанак.

Господо, у војном погледу ја не могу себи да замислим макар и унутар — да говорим хрватски, пошто сам га научио — не могу да замислим унутар једне државе федеративног уређења један јединствен национални дух у војсци. То је толико јасно, да о томе не треба нарочитог разлагања.

Ја хоћу да посветим мало више пажње оној другој тачки, оној другој последици а то је питање: какав би био ред, какав би био политички живот, какав би био однос грађана међу собом и однос грађана према тој федеративној власти у свакој од тих држава, делова федеративне државе. Јер, господо, реално гледајући на ствар, свака од тих држава била би једна Југославија у минијатури по своме саставу и по људима који би били њени грађани. Можда је, господо, претерано, али мени се та визија представља од прилике овако: да би сви они који су се замерили у извесној покрајини извесним факторима, морали да напусте ту покрајину. То би била такозвана политичка емиграција. И, тако, логично посматрајући ствар, имали би с једне стране политичку емиграцију, а на другој страни политичку имиграцију. И онда, господо, несумњиво је да би наступила нетрпељивост у односу на оне људе који хоће да истрају у томе, да сачувају своју националну посебност, о којој се, по логици саме ствари, може говорити и у таквој малој федеративној државици по истим чињеницама, по истим аргументима, по којима се о томе говори када је реч о унитарној Југославији.

Несумњиво је, да ће ту бити извесне нетрпељивости, да ће бити прогањања. И када то кажем је трдим, да федеративна управа не би била добар метод, да се једни на друге тако навикавамо, да се једни са другима изравнавамо, да би после 100 година били оно што ја осећам да смо данас. Можда је ово претерано, и мени је жао што баш сада г. Претседник Владе одлази и нема времена да ово чује, јер баш најинтересентније сада долази. (*Претседник Министарског савета др. Милан Стојадиновић*: Ја ћу прочитати Ваш говор!) Дакле, господо, изражено мало и у једној хиперболи у тој мојој визији, услед тако замишљених рђавих поступака власти тих покрајина федеративне државе, ја идем тако далеко, да ми се представљају прво фигуре ровова, па после болљикавих жица на тим племенским границама. Требаће да се спречавају агитатори који би ускакали да чувају народно јединство, да не буду ускоци; а на другој страни треба да се спречавају политички емигранти које треба тамо задржати и т. д. Коначни закључак из свега тога дакле јесте: борба која је неминовна у свакој покрајини и услед тога парализа сваког здравог политичког живота, у свакој федеративној државици.

Али, можда су то само нагањања, међутим у визији ја видим и једну вероватнију могућност — то је племенска аутархија. Господо, ми једва подносимо као читав народ ову аутархију коју нам је наметнула светска криза, коју су нам наметнуле јаче државе, и ја се питам: мислите ли ви о томе, да након парцелације ове наше државе у федеративне делове, неће да се створи и та племенска аутархија, која је у толико тежа, у толико опаснија, што ту племенску аутархију теже може да поднесе једна мала привредно-економска целина, него што може да је поднесе једна велика и сложна економска заједница изражена у једној унитарној држави. Господо, ја када нешто кажем хо-

ћу за то да дам и разлоге. Ја као први разлог да тако неминовно мора да буде истичем фискус федеративне државе. Он мора да се труди, да убере за себе оно што му је потребно, и имајући своју посебну финансијску политику, неминовно мора да води и посебну привредну политику, да гледа да га његов комшија из суседне братске федеративне државице нешто не закачи, па ће тај фискус довести у првом реду до племенске и привредне аутархије. Други један разлог, господо, то је племенски и лични опортунитет. Свако племе нарочито ако се уређење тако изведе да се покlope федеративне државе и са племенским појмовима, имаће и свој племенски опортунитет за своју привредну политику коју неминовно води ка племенској аутархији. Најзад, господо, онај чисто сентиментални осећај, тај ужи национални индивидуалитет, та национална посебност и то ће бити један од разлога за племенску аутархију. Из тога закључујем, господо, очевидно, да ћемо се ми Срби трудити, ако добијемо српску посебну државицу, да наш кукуруз, свиње и друго продамо скупље у Бечу па ма за ту цену морали мало да потсечемо нокте хрватској индустрији. Господо, то је само један пример. Коначни закључак је, да би привредна племенска аутархија у федеративно уређеној држави водила неминовно ка осиромашењу широких народних слојева. То је стварност, и то треба рећи и оном који хоће да остане Хрват и оном који хоће да остане Србин и оном који хоће да остане Словенац, да мора да води рачуна о тој стварности, јер се од голе националне посебности не живи. Ја сматрам да је ово стварност што сам говорио. Зато ми и хоћемо унитарну државу, зато се и осећамо један народ и по овој стварности.

Господо, по хрватском питању ја остављам бригу Краљевској влади да га она реши. (Гласови са левице: Отишла је!) Нећу да јој у томе ни у колико сметам, оставићу јој пуну одговорност за успех или неуспех, но ја ћу да се мало после опет вратим на ту ствар. За сада само толико о хрватском питању.

Господине Претседниче, да ли имам још времена?

Претседник др. Želimir Mažuranić: Izvolite, izvolite. Niste još ni pola sata govorili.

Војислав Протић (наставља): Господо, ја хоћу да додирнем још једно политичко питање, много актуелно у нашој политичкој данашњици. То је питање које је сама ова Краљевска влада поставила на дневни ред, кад нам је обећала стишавање политичких, претерано загрејаних, страсти и постепени повратак режиму демократије.

Господо, пре неки дан прочитао сам у једном листу тамо с оне стране Саве, чланак, где се онима, који кажу да су легитимни претставници демократије у овом делу државе, даје савет, да српског сељака организују, разбуде и освесте да схвати што је демократија, што су основна људска и човечанска права. Тај савет упућен не мени, него другој господи који по томе не могу или неће да одговоре, мени је био разлог, да се и на питање демократије осврнем. Иако сам, релативно узев, још млад човек, ја сам преживео један политички живот који памтим од 1895 г. до данас. И господо, кад је реч о демократији, о разумевању демократије, о разумевању политичких слобода, о разумевању грађанских права, онда ја трдим да је у оној малој Србији то питање било у свим правцима пречишћено од 1903 до 1915 године. Ми смо имали не неку теоријску демократију, не неку фи-

ну демократију, која се тек сада из туђих буквара учи, него ми смо имали једну народну и сељачку демократију, демократију коју је сам себи извојевао тај српски народ, предвођен елитом своје ондашње не баш многобројне интелигенције. То је та прва фаза у нашој демократији, која ме побуђује да у име ових са ове стране са једним жаљењем одбијем савет, да ми тек сада треба да учимо нашег српског сељака томе шта је то демократија. Та наша сељачка демократија омогућила је привредни просперитет у нашој земљи, оној малој Србији, и она је омогућила ону моралну снагу, у којој смо ми са великим жртвама допринели да се створи ова наша држава. Зато онај савет није био потребан.

Господо, демократија коју сам ја преживео, има и један други период; то је онај у овој држави период, рачунајући од Видовданског Устава до 1928 године, или ако хоћете тачно: до 6 јануара 1929 године. И то је била једна демократија, коју бих ја назвао Видовданском демократијом, демократијом Видовданског Устава, која је по форми и по законима, који су тада постојали, била мало другачија демократија, демократија у пракси рђаво примењена. Ја, господо, ово наглашавам само зато, да коригирам оне који кажу да је данашње зло стање нашло свој узрок и свој почетак у 6 јануару.

Ја остајем ког тога, да ово што данас имамо да решавамо под најтежим условима има свог узрока и у тој демократији, коју ја називам кривом демократијом.

Господо, ја имам права да о томе говорим, ја имам права да се о тој демократији тако изразим, јер сам у томе времену на својим леђима осетио шта значи демократија примењена према партиском противнику. И, господо, они који су ту криву демократију практиковали као државну политику, стављајући партију често пута изнад државе, када се у огледалу своје савести, у колико су је сачували, погледају, морају да покајнички даду за право да и њиховог греха у тој кривој демократији има за ову данашњицу.

Господо, ја нећу да генералишем, ја нећу да партиски окривљујем режиме, ја начелно говорим. Ја кажем да од 1920 до 1928 године, која је кулминирала у оним револверским метцима испаљеним у Народној скупштини 1928 г., ми праву демократију нисмо имали. Зашто сам морао, господо, да то кажем? Ја сам морао, да то кажем да одбијем дифамирање шестојануарске политике, да одбијем одговорност од оних људи који су, знајући шта се збивало под том кривом демократијом, ставили своју скромну снагу на расположење браниоцу земље и Краљу Ујединитељу. (Гласови: Тако јел!) Господо, ништа друго и само та жеља да једном престане тај партизанлук, уз убеђење да је унитарна држава насушна потреба, била су два основна разлога који су ме определили за ту политику. Када кажем за ту политику, не значи и за тај режим онако како је он доцније изражен.

Господо, већ је речено, па не вреди да се понавља, да баш они који су имали више власти у практиковању ауторитативног режима данас највише нападају, чак више него они који се држе и по страни у колико су исправни и објективни политичари. (Фран Смодеј: Тако јел!)

Господо, шестојануарски режим, то је већ речено, ја схватам као један исполински напор да се спасе демократија, да се спасе држава, а кроз њу и права демократија.

Господо, да пређем преко онога стања које су оставили, како се каже, режими шестојануарски, на својој савести ја за то немам греха, јер сам доиста 5 маја 1935 године и на својим леђима осетио једну реалност која ме убеђује у закључак, да треба желети, да треба радити да се више не понови оно што је било. Господо, ја се о томе питању укратко изражавам, не желим ни ону криву демократију, ону криву демократију партизанску од пре 6 јануара 1929 године, а не желим, разуме се, да се врати ни оно што сам на својим леђима осетио 5 маја 1935 године.

Господо, данас цео свет, од доласка ове Краљевске владе има на устима само реч: демократија.

Истина ми који смо поборници одржања унитарне државе проскрибовани смо да о томе говоримо. Али ја не допуштам бар на овоме месту, да ми се ускрати право, да о тој демократији, која се припрема, која се постепено уводи, ка којој се постепено иде, дам један суд на основу запажања реалних чињеница остварених под овом Владом. Господо, ја сада видим на једној страни за неке већ остварену демократију, али видим и демократију улице, демократију гомиле, демократију неодговорних људи, којима је појам слободе у томе; да на време и ревносно угуше фашистички сваку јавну реч. Господо, ја то наглашавам, ради тога да они, који данас мисле да они воде демократију, размисле о томе: јесу ли они вође или су само пена на мутној води, да та господа која нас проскрибују само зато што смо за ову идеју коју исказујемо борци до краја, да та господа размисле, да ли ће моћи зауставити ту сувишну слободу, коју тако брзо, коју тако обилно и тако широко нуде.

Господо, ја још не могу коначан закључак и коначан суд да дам. Хоћу само да нагласим да данас политички човек мора да се чува претераности, да треба да пази шта говори, да треба да пази шта ради, да не треба да тражи демократију у броју, да не треба у једну торбу да трпа и оно што није демократија и што нема демократске тенденције. И ти људи који нас проскрибују, данас не знају, колико имају демократа у ономе скупу, који им онако бурно пљеска.

Господо, та демократија улице јесте резултат политике стишавања и политике постепеног враћања ка демократији. Господо, постоји и једна друга демократија, а то је демократија по концепцији Владе, не законска, јер се закони нису овде питали, него фактичка. Та, господо, демократија јако ми личи на ону демократију која се практиковала, па можда и мало горе, сада, него пре; — од 1920 до 1928 године. Господо, ја ту демократију видим у овоме: давати право бившим укинутим политичким странкама да држе јавне зборове, а у исто време онемогућавати, да се као политичке странке законски афирмирају. (Милутин Драговић: Као што је случај са Љотићевим збором у Београду!) То ћете ви казати. Та демократија мало се рељефно претставља и у ономе, где један политички човек по допуштењу и благовољењу власти сазове збор, али никад не зна шта ће тамо да га снађе. Јер пошаљу се неки вредни, неки загрејани људи, који својим урлањем не допуштају да се ништа каже ни корисно ни паметно, па било оно заблуда или истина.

У трећем реду, господо, та тако практикована демократија огледа се и у праву на слободно штампану реч. Једна странка данас има право да напише све; друге политичке групе имају право да

напишу само онда и само онолико, колико то дозвољава цензура, а кад кажем цензура, то значи Влада. (Др. Васо Глушац: Не дозвољава ништа; мој јучерашњи говор није дозволила да изађе.)

Господо, та неједнакост у примени тога либералног тумачења политичких закона мене је побудила да са резервом примим оне изговоре и оне резерве које је господин Министар полиције исказао у односу на време када ће ти политички закони да се донесу. Ја, господо, хоћу да чекам да се испуни обећање, да се донесу политички закони, (Један глас са левице: Трпен спасен!) кад то прилике дозволе; од тога се не умире. Ја хоћу, господо, да сачекам и то смирење у земљи, хоћу да трпим, јер може да буде и горе. Ја хоћу да одобрим и дуги поступак споразумевања са Хрватима, али хоћу да знам, да ли је то чекање диктовано потребом да се омогући споразум, или је то само један поступак који нема друго име него: професија споразумевања. Ја добијам уверење, ја верујем у овом часу да се давање политичких слобода одлаже не ради тога, да се споразумемо, већ да под изговором споразума и даље останемо где смо.

Господо, ипак ја нећу да будем тако строг. Ипак ја, господо, хоћу по савету мога уваженог колеге г. др. Франгеша да се вратим у потпуности на земљу стварности. Када све ове опаске на рад Краљевске владе износим, ја увек имам у првом реду пред очима онај највиши државни и народни интерес: очувати државну целину и мир у земљи.

И, господо, кад тако кажем, ја бих Влади казao, ако мисли да је споразум могућ и да се ради

тога мора да продужава ово одлагање политичких закона, онда нека продужи, али на своју одговорност. Ако Влада увиђа да је споразум са Мачеком немогућ, боље би било да то споразумевање на време прекине, пре него што ми поверујемо да је овђе споразумевање само професија а не политика. Ако Влада не жели да прими пуну одговорност због неуспелог покушаја споразумевања онда треба да иде. Ако Влада мора да остане, јер другу и бољу Владу не можемо да добијемо, онда нека мења своју политику, нека се врати онамо откуда је пошла, и онда може и на моје поверење да рачуна, јер ја своје поверење исказујем увек из слободног убеђења и правилног схваћања народних интереса а не из разлога партијске политике.

Проблем је, господо, тежак, и ја се надам да ће наши мудри људи наћи један згодан начин за преуређење ове државе на бази овога Устава, таково преуређење које има да поврати ред, мир и задовољство у земљи, без кога је наш државни и национални живот у опасности.

Господо, кад би ме Краљевска влада уверила, да њезина дела воде ка тому циљу и тому резултату, ја не бих ни једнога тренутка оклевао да јој поклоним своје поверење, али пошто до овога часа, по делима која су већ приказали моје колеге, таково уверење нисам добио, морам да гласам против буџета. (Одобравање и плесак на левици).

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Gospodo, pošto je vreme podmaklo, prekidam sednicu i zaključem nastavak u 16 časova.

Sednica je zaključena u 12.30 časova.

STENOGRAFSKE BELEŠKE

SENATA

KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

GODINA 6

BEOGRAD, 1937 GODINE

KNJIGA 1

X REDOVNI SASTANAK

SENATA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

DRŽAN 19 MARTA 1937 GODINE U BEOGRADU

PRETSEDAVALI:

Pretsednik

DR. ŽELIMIR MAŽURANIĆ

Potpretsednici

MILAN SIMONVIĆ i DR. MIROSLAV PLOJ

Sekretar

DR. ĐURO KOTUR

Prisutni g. g. Ministri: Predsednik Ministarskog saveta i Ministar inostranih poslova dr. **Milan M. Stojadinović**, Ministar unutrašnjih poslova dr. **Anton Korošec**, Ministar saobraćaja dr. **Mehmed Spaho**, Ministar bez portfelja dr. **Šefkija Behmen**, Ministar poljoprivrede **Svetozar Stanković**, Ministar trgovine i industrije dr. **Milan Vrbanić**, Ministar građevina dr. **Marko Kožul**, Ministar finansija **Dušan Letica**, Ministar pošta, telegrafa i telefona dr. **Branko Kaluderčić** i Ministar fizičkog vaspitanja naroda dr. **Josip Rogić**.

NASTAVAK SEDNICE U 16,15 ČASOVA

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Gospodo senatori, nastavlja se pretres budžeta u načelu. Reč ima senator g. dr. Uroš Krulj.

Dr. Uroš Krulj: Ako mi, gospodo senatori, rasмотримо предложени буџет као целину, нарочито у делу државних прихода, и испитамо кога притискује овај огроман терет од 11 милијарди динара; уочићемо одмах, да та за наше прилике огромна свота треба да се исцеди од једног сиромашног народа, без разлике да ли ко располаже са каквим и са коликим иметком. Има једно већ укоренено мишљење, које није неоправдано, да је Југославија једна по природним богатствима богата земља, која располаже великим рудним благом, са доста ретким, врло скупоценим и много траженим металима: бакром, цинком, оловом, алуминијумом и гвожђем; која располаже великим наслагама угља, соли па без сумње и нафте; која располаже огромним комплексима шума, великим воденим снагама, па ако завирите у буџет видећете колика је незнатна сума прихода од тог великог природног блага. Зашто? Јер те приходе гута страни капитал и домаћи појединци, а народ и држава скупља само оне мрвице, које падају са обилне трпезе. На оно мишљење, да је Југославија богата земља; неко је рекао врло zgodно, што звучи као један горак парадокс: „Богата земља а сиромашно пучанство“. И то сиромашно становништво има

да плати највећи део своте од 11 милијарди, док то природно богатство земље доприноси само један незнатан део.

Размишљајући о свима овим околностима и стварностима државног буџета, ја добијам утисак да је он несавремен, нерационалан и неправедан. Наш државни буџет личи ми на какву стару, трошну зградетину, која се из године у годину поправља, крпи и дотерује, уместо да се та трошна застарела страћара из темеља поруши, а на место ње да се сагради једна модерна зграда, која одговара данашњим савременим захтевима у сваком погледу. Буџет је несавремен зато, јер не води ни најмање рачуна нити се равна према времену и приликама у којима се налазимо. Господо, не треба се варати: ми живимо у добу једне епохалне кризе, у времену када друштво прелази из једне епохе у другу, из једног привредног, а уједно и социјалног система у други, слично ономе када је друштво прелазило из феудалног система у систем слободног, либералног господарства, а раније када је друштво прелазило из доба бесплатног рада робова у плаћени рад или из натуралне привреде у новчарску привреду итд. Досадашњи велико-капиталистички привредни систем са свима његовим последицама дотрајао је, а савршенство машине искључило је од рада и зараде милионе радника, цени се на 20 милиона незапослених, и тиме

створило једно немогуће социјално и привредно стање, из којег најбољи умови и државници труде се и настоје великим реформама и мерама да утру путеве за прелаз у те нове, још сасвим непознате друштвене прилике, односно у нови друштвени и привредни систем. Наше државно газдинство и државни буџет, у којем се оно одразује, не показује ама баш никакве знаке да се почиње прилагођавати тим великим променама које су на помолу и које су већ у току у многим земљама. Оно је исто онакво, какво је било пре 50 и више година.

Буџет је нерационалан, јер се не труди нити настоји да сходним мерама и реформама пренесе велики, можда претежни део државних прихода на изворе из државног привредног блага и богатства, а не да сваљује те огромне приходе на једно у ствари сиромашно становништво.

Буџет је неправедан, јер не води ни мало рачуна о социјалној правди и економској снази држављана, него наплаћује од сваког једнако — својим скроз застарелим и неправедним пореским системом. Данас је познато и ширим круговима, нарочито политичарима и људима који се баве јавним пословима, да су основна правила управо догме финансијских наука: да су директни порези најправеднији и најоправданији, јер их плаћају они који имају извешан иметак или извесне приходе, а да су најнеправеднији индиректни порези, јер их плаћају сви једнако, и богати и сиромаси, и да се зато морају свести на најмању меру. Друго је правило: да и они директни порези на иметак и приходе морају бити прогресивни према величини иметка и прихода, треће, да један извешан минимум (т. зв. минимум егзистенције) мора бити сасвим ослобођен од порезе. Ни један од ова три основна начела финансиске науке није у нашем државном газдинству спроведен, него сасвим обратно. Ако завирите у буџетске цифре, видећете: да се огроман и највећи део државних прихода убире преко индиректних пореза путем трошарине, монопола, такса и царина од сиромашног и најсиромашнијег дела народа, дакле од сваког једнако, био сиромаш био богат. А што се тиче прогресивности, она постоји али баш сасвим у обрнутом правцу: сразмерно (процентуално) најмању порезу плаћају имућни и богати, а сразмерно све то већу мање имућни и сиромашни. Минимум егзистенције не постоји.

У овоме несавременом и неправедном систему постоје управо невероватне ствари: трошарина као мора дави наш народ. Само један најупадљивији и најтежи пример, а то је шећер. Један артикал, и то артикал исхране, чији трошкови производње стају 3—4 динара по једном килограму, продаје се у малопродаји по 14—15 динара, јер трошарина на њега износи ништа мање него 8 и по динара. Овај невероватни случај, који ваљда нема примера у историји пореза од како постоје, показује најбоље са колико се неразумевања и незнања обављају овакви послови. Шећер је стрпан у исти ред са румом, ракијом, пивом, вином, чајем, кафом итд. дакле са извесним отровима, не водећи рачуна о томе да је то један врло важан артикал народне исхране, и то оног дела народа најнежнијег доба, а то је деце. Са овом страшном мером спала је потрошња шећера на један невероватан квантум од 2 килограма годишње на главу, као ни у једној држави Европе. И сад ако узмете у обзир да би се смањењем трошарине барем на половину, потрошња одмах знатно повисила и да би приходи државни од те трошарине остали исти, онда тек иска-

че сва нерационалност и неразумност оваког поступка. Са оваквим мерама онемогућује се правилна исхрана становништва; и ви ћете чути од Министра народног здравља какав страховит проценат смртности влада код наше деце у најнижим годинама живота.

Код државног монопола монопол соли и петролеума погађа опет наше најсиромашније пучанство, наш сточарски и сељачки народ уопште, зато није реткост да у многим бедним сељачким кућама је ватра на огњишту једино осветљење, а шибица једна скупочена и ретка ствар.

Код заштитних царина влада један ничим неоправдани протекционизам, којим знатно поскупљују многи потребни артикли, нарочито производи текстилне индустрије. Познато ми је од пре неколико година, да је при државним набавкама страна текстилна индустрија, поред свих трошкова далеког транспорта и високе царине, ипак могла да конкурише домаћој индустрији. Можете онда мислити, колика је зарада и добит једног малог круга људи. А то све мора да плаћа држава и сам народ.

Услед свих ових нерационалних мера стандард живота наших најширих слојева пучанства је јако опао, потсећа на врло далека, примитивна времена, када није било ни железница, ни колских путева, ни школа, никаквог интензивнијег привредног живота. У таквим приликама не може се говорити о неком побољшању нашег привредног живота.

Имајући све ове чињенице у виду, констатујем, да је наше државно господарство са својим буџетом потпуно старинско, несавремено, оно је у том старом духу потпуно великокапиталистичко, и као такво експлоататорско, јер штити економско најјачег, а тлачи економско најслабијег, да ни у колико не води рачуна о данашњем стању привреде у целом свету, о великој економској и социјалној кризи, о великим реформама које се на све стране спроводе и радикалним мерама, које се у ту сврху предузимају.

Зато су и код нас потребне велике и радикалне реформе целокупног нашег државног господарства и његовог буџета. Радикалне реформе целог нашег пореског система, монополских артикала, царина и такса у напред изложеном смислу. Осим тога нарочито реформа експлоатације нашег природног богатства, рудног, шумског и осталог, тако да држава има од њега највеће користи, као од свог имања, а не да страни капитал, као и капитал појединаца, односи лавски део.

Ја бих ту, господо, могао навести примера који су познати, нарочито у области рударства, да се види како страна предузећа и страни капитали годинама извлаче из наше сиромашне земље на стотине милиона динара, а ми имамо од тога само те користи што су неколике стотине и хиљаде радника запослене. Стотине милиона од рудног блага и наших шума иде у иностранство. Отуда се намећу реформе које би ограничиле огромне добитке страног и домаћег великог капитала и онемогућиле уопште експлоатисање и привредно оптерећење најширих, економски најслабијих слојева народних.

Узалуд сам очекивао кроз један низ година новог месију националне економије, једног националног економа широких концепција и савременог схватања. Никакви банкарни, никакви т. зв. финансиски стручњаци неће решити ове велике проблеме данашњице, ако нису поред тога обдарени поменути врлинама. Министар финансија не

сме бити само Министар буџета, који гледа само да уравнотежи буџет и да намакне средства за потребне расходе, па ма одкуда и ма од кога. Он мора добро пазити и размишљати какве последице и какве реперкусије изазива свака поједина цифра буџетска у нашој целокупној народној привреди и привредном животу.

Дао би Бог да се што пре приступи овом великом послу, јер без тога нема и не може бити привредног оздрављења и привредног напретка.

Ја знам да се оваке далекосежне реформе не могу спровести кроз годину-две, и знам да је садашњи г. Министар овакав буџет наследио од својих предходника, али не видим ни једну чињеницу која указује на поправак овога стања, него напротив чињенице које га још више погоршавају.

Ви ћете видети, господо сенатори, из досадашњег мог разлагања, да ја за овакав буџет из економских и привредно-финансиских разлога не бих могао да гласам. А сада да пређем на политичку страну ове буџетске дискусије.

Једна стара позната реч вели: „Сваки народ има онаку Владу какву заслужује (Милан Поповић: Ју, наопако!). Ја нећу, господо, много да испитујем и анализујем ову изреку. Хтело се је ваљда рећи: какав народ онаква и Влада, каква шума онаки и зечеви (Милан Поповић: Има и наметнутих Влада!), како то наш народ каже. Ова пословица је хтела даље јамачно да каже: народ који има једну владу, коју не заслужује, он ће је и свргнути, он ће се ње решити. На који начин пословица не каже. Ја нећу даље ни да испитујем све могућности и евентуалности ове пословице. Ја ћу да се задовољим према овој пословици само са једном констацијом: да југословенски народ Срба, Хрвата и Словенаца, који је показао у најгорим искушењима и најтежим часовима своје историје све најбоље особине једнога народа, није заслужио да има оваку Владу какву данас има.

Да бих оснажио ову своју тврдњу ја се, господо, нећу упуштати у казуистику оних многобројних жалосних и невероватних догађаја и појава незаконитости, неправда, терора и насиља, узрујаности и мржње, који су се догађали и догађају од када овај режим траје. Масу тих примера и навода чули сте у изобиљу приликом излагања народних посланика у Народној скупштини, а такође и у Финансиском одбору Сената, а и иначе по чувењу и препричавању, само наравно не путем наше штампе, јер је њој забрањено да такве ствари објављује.

Ја ћу се ограничити на основу тих чињеница на генерално окарактерисање данашњег режима, приказујући га онаквог какав је у својој суштини и у својим циљевима.

Овде је, господо, већ цитирана једна историјска изрека господина Томе Масарика, бившег Претседника Чехословачке Републике, коју је изрекао приликом свога отступања као савет својим наследницима: да се државом може и мора управљати само на основу оних идеја на којима је та држава и постала. Данашња наша држава, Југославија, постала је на основу југословенске идеје и само на основу те идеје може се њом управљати, ако хоћемо да она просперира и напредује. То је етичка основа сваког режима и сваке владе, која би требала код нас да долази на управу земље.

Данашњи режим и данашња Влада руководили су се свачим пре и више него ли југословенском идејом. Напротив, може се из многих њених поступака закључити, да она не само не потпо-

маже, него шта више прогони све институције и све носиоце те идеје. Овај је режим према томе антинационалан и недостаје му етичка подлога, морална оправданост, да управља овом земљом.

Ако расмотримо и учинимо преглед наше унутрашње ситуације, може се констатовати, да се ми налазимо у сваком погледу у једној лажној ситуацији, у једном немогућем стању обмане, варке, потпуно обратном од онога како се хоће ситуација и стање да прикаже и назива. Ми живимо у једном псеудоуставном стању, јер је тај основни закон остао мртво слово на папиру. Ми се налазимо у једном псеудопарламентарном режиму, јер се његов рад свео на пуку формалност, а његова негативна решења не узимају се уопште у обзир и остају без икаквих последица. Ми живимо у једном псеудодемократском режиму, јер се неким дозвољава све, а неким ништа, јер се гуши слобода штампе, слобода збора и договора, слобода слободног кретања. Ми живимо у једном псеудолегалном стању, јер се позитивни закони за читаве крајеве не примењују нити се уопште интервенише од органа власти у случају њихове повреде.

Па шта је онда овај режим, шта хоће, куда иде, кога претставља? Да одговоримо на ова питања морамо у анализи поћи од почетка. Ова Влада је преузела управу земљом као неутрална, радна Влада. И ми смо је сви додуше са извесном скепсом прихватили и потпомогли. Убрзо иза тога та неутрална Влада се ишчаурила као чисто партиска Влада, партиска Влада новоосноване т.зв. Југословенске радикалне заједнице. По сваком парламентарном реду и парламентарном и политичком резону, Влада је већ онда требала барем форме ради дати оставку. Она је прешла преко тога ћутке. Та партиска комбинација учињена је у заједници и у споразуму са Главним одбором старе Радикалне странке и важила је као групација претежног дела Срба, Муслимана и Словенаца, али без Хрвата. Чим је прекинут однос и свака веза са Главним одбором Радикалне странке, изгубила је та комбинација своју основу и своју подршку. И када ми услед тога по досадашњој парламентарној рачуници узмемо да је г. Корошец у Народној скупштини имао највише 18 посланика, г. Спахо 14, а г. Стојадиновић је још увек један велики знак питања у погледу кога претставља и кога заступа, Хрвати у том рачуну потпуно отпадају, питамо се онда у парламентарном погледу кога ова Влада заступа, кога претставља? Одговор је лак: једну незнатну мањину целокупног нашег народа.

Покушај да се резултату општинских избора искористе у ту сврху, као да је народ листом пришао овој новој партиској групацији, потпуно је пропао. Утврђено је и створено опште мишљење, да су ти избори спроведени толико неправилно, са притиском, намештањем и лажним резултатима, да уопште претстављају уникум досадашњих наших избора. А осим тога сеоски општински избори нису политичке природе, јер наш сеоски свет хоће у општини да изабере своје најбоље људе, добре домаћине, па било то под којим именом или фирмом.

У погледу саме ове страначке комбинације да се оваке три групе слију у једну странку, свако ко имало познаје идеологију старе србијанске Радикалне странке и идеологију странке којој припада г. Корошец, биће начисто с тиме, да је то апсолутно немогућа комбинација, да је то уље и вода у једном суду. И да је према томе ова комбинација Радикалне заједнице само једна привре-

мена групација у сврху одржавања на власти, која ће се првом приликом распасти на своје саставне делове.

Ова Влада је три пута остала у мањини у Сенату и Народној скупштини, а имала је, осим оног првог поменутог случаја, још неколико прилика да поднесе оставку. Она то није ни један пут учинила, значи, она се без обзира на парламентарне и политичке норме одржавала на власти.

Овај се режим хвали, да је то режим смиривања духова. Међутим, никада није народ био узбуђенији, управо влада једна раздраженост, једна мржња, која долази до изражаја у сталним сукобима где год се укаже прилика за то, нарочито у мешовитим крајевима, и то што је карактеристично на пример у Босни и Херцеговини између православних и католика, између православних и муслимана, али и између католика и муслимана, где падају мртве главе. А онда тек сукоби између народа и органа власти. У истом раздобљу ваљда никада није било више мртвих и рањених него ли за време овог режима, само што то наша штампа мора већином да прешути.

Овај режим унео је још нове две компоненте узнемирености и раздражености, прво, партиску нетрпељивост и мржњу, а друго, верску узбуђеност, подносећи Скупштини на ратификацију један невероватан и немогућ уговор, и тиме ставио најмногбројнију цркву и њене вернике у покрет и узрујаност.

Влада се даље хвали, да је то режим сређивања и нормализације прилика. Држим, да нисмо имали неодређенијег, неизвеснијег и неспокојнијег времена. Ми се без сумње налазимо данас у једном ненормалном стању, које је немогуће у једној сређеној и нормалној држави, стању, у коме поједини крајеви као да не припадају овој држави, стању где влада најгори терор одоздо, тако да се не може мирно проћи кроз извесна села и крајеве, стању, где се врше атентати на живот и имовину, где се организују оружане чете и бојкот на све што је изван тога краја. Органи то све према наређењу мирно гледају, не интервенишу ни кад се чине испади и увреде против државе и Круне, и при свем томе Влада стално говори о смиривању и побољшању прилика. Поред таквог држања органа власти, наравно да је ауторитет власти и државе спао на минимум.

У једној је ствари г. Министар унутрашњих послова, како се приказује, на нарочитој висини и као будан чувар бди над овом државом, а то је у комунистичкој опасности! Као што су у спољној политици Европе фашистичке државе, које потпомаже и Ватикан, направиле баука од комунистичке опасности баш у доба када она јењава и губи првобитну своју опасност, тако и унутра плаши се са овим бауком и према горе и према доле само зато да би се прикрило право стање у земљи и она друга права опасност. У нашој сељачкој земљи, са малим сељачким поседом, нема предислова за ширење комунизма, а оно варошких фантаста и плаћених агената није тешко сузбити. У једном је г. Министар у праву, када је једном приликом рекао: да сваку идеју, па и комунистичку, треба сузбијати другом прикладном идејом. То је потпуно тачно, само што г. Министар унутрашњих послова по својој идеологији и своме менталитету није у стању да постави једну такву идеју, која би се ставила насупрот идеји комунизма. Комунистичку опасност треба сузбијати у првом реду модерном широком националистичком идејом, а уз то вели-

ким реформама на економско-финансиском и социјално-политичком подручју. А то овај режим према свом схватању и идеологији не може дати.

Не могу шутке прећи преко оног питања о коме се тако много говорило у Народној скупштини, о хрватском питању, како се оно назвало. Не мислим да се упуштам мериторно у претресање тога предмета, јер сам ја о тој ствари изнео опширно своје мишљење одмах када сам ступио у овај високи Дом, него ћу само да истакнем, да она обилна и широка дебата у Народној скупштини није донела нити је могла донети ништа ново, јер су то питање давно решили наши веома компетентни фактори, велики научници и државници. То питање има да се посматра само са практично-политичког гледишта и да се са тога гледишта решава. Да је било много мање говора и дебате, а много више рада, до сада би то питање било барем у пола решено, а овако стоји нетакнуто.

Хрватско се питање може решити само у оквиру југословенске мисли и на бази југословенског јединства, онако како је ова држава и замишљена и створена. А то данашњи режим са г. Министром Корошцем није у стању решити нити хоће да га реши. Влада га управо и не решава. Скоро је две године откако је овај режим на власти, а хрватско питање свело се једино и искључиво на посету г. Претседника Владе г. др. Мачеку у Брежицама. Зар је то рад и резултат рада од две године? Ако се буде тако наставило, онда ће проћи још две године са каквом другом посетом, па опет две године са каквим малим преговорима, и ми ћемо, господо, дочекати и пунолетство нашега младога љубљенога Краља са оваквим приликама, несређеним и ненормалним. Је ли то патриотска дужност и задатак и ове Владе да овако ради и овако одуговлачи ствари?

Расматрајући овако објективно и стварно, без партијске и личне ноте, наше жалосно и болесно унутрашње стање у земљи, долазим до закључка, да је баш у интересу смиривања и стишавања духова, у интересу нормализовања прилика, у интересу демократизације и равноправности у земљи, у интересу легалног стања, подизања ауторитета државне власти и спречавања рушења државне идеје, уопште у интересу сређивања и консолидовања прилика у земљи, да се данашњи режим замени другим бољим, јер одиста наш народ овакву Владу није заслужио. Ко има уши нека чује. (Одобравање и аплауз на левици).

Pretsednik dr. Želimir Mažuranić: Има рећ сенатор г. Radoslav Dunjić.

Радослав Дуњић: Господо сенатори, ја сам као члан Финансиског одбора Сената већ дао своју реч о томе, како мислим о овоме буџету и шта ваља ту радити, ја сам дао тамо реч да гласам против тога буџета и то из оних истих разлога који су изнети у извештају мањине Финансијског одбора Сената. Ја томе желим да додам још нешто.

Овај наш буџет везан је за Финансијски закон, — а Финансијски закон би требало да буде само закон који се стара и говори о извршавању буџета, — у који је унето тушта и тма разних законских прописа, у који су унете одредбе којима се мењају и грађански, и кривични, и трговачки, и просветни закон и сви закони, у који је стрпано све за врло кратко време и врло брзо, па су унете и одредбе о којима ми ни појма немамо. У тај Финансијски закон унета је и једна одредба; која је и противприродна, и асоцијална, и аморална, и

противуставна. Унета је одредба, господо сенатори, којом се удара на право жене; унета је одредба којом се удара на породице, на њихову егзистенцију. Вели се: да се учитељица може удати само за учитеља; у противном, губи право на службу и исплаћује се као какав шегрт полугодишњим или годишњим припадностима. Ја не знам, господо сенатори, шта је мислио тај човек који је унео ту одредбу у закон. (Глас са левице: Он нема жену!) Ја мислим да је то неки човекомрзац, неки човек који је мрзео цео женски свет, као што га је мрзео Шопенхауер, велики филозоф, зато што је био наказа.

Ја не знам како ће то изгледати оним сиромашним учитељима, оним сиромашним породицама које с муком једва изведу своје женско дете на пут да их чува и хлебом храни, када сврши учитељску школу. Ја не знам шта ће урадити таква једна породица, кад њихова кћи — учитељица не може да нађе неког другог за мужа, или нађе неког другог који није учитељ. Ја не знам како се тај човек, који је унео ову одредбу у закон, дрзнуо да буде као неки господар, неки тугор женских срцаца. То је противприродна ствар; јер, ко може командовати срцу једне жене; ко може командовати и наредити кога ће једна жена волети и за кога ће се удати. То је, дакле, једна противприродна ствар. То је једна аморална ствар. То је једна ствар која иде против наше нације; то је асоцијална ствар. И то је противуставна ствар, јер наш Устав каже: „Брак, породица и деца стоје под заштитом државе“. То је члан 21 Устава. Па под каквом заштитом стоје, када се нађе један Министар који уноси у закон овакав један пропис, и који једног дана може доћи до тога, да унесе и такав законски пропис да и породица и брак нема више никакве вредности. Тај човек, који је писао овај законски пропис, није водио рачуна о статистици; није водио рачуна о томе колико он има у свом ресору учитеља, а колико учитељица; јер да је водио рачуна, он би видео да има дупло већи број учитељица него учитеља. Значи да је осудио учитељице на неудају, или је требао бар у исто време да предложи измењу закона и допустити сваком учитељу да може имати две жене. (Смех.) Ја не знам зашто је такво мишљење имао тај г. Министар, кад ми врло добро знамо, да је жена једина у стању да васпитава дете, да му да ону меку, добру, племениту душу и усади је у срце свога учитеља. Зар може ко боље васпитати дете него учитељица? Или зар ће васпитавати дете отац породице, који мора да иде да ради и да се стара за одржавање своје породице?! Не, господо. Само жена, и нико други него жена, има веће квалификације за учитељицу, веће квалификације за васпитавање омладине. Колико је жена везана као васпитач своје деце за ту децу најбољи вам је доказ она љубав деце према мајци. Ја вас питам, господо, да ли сте од неког у свету чули када је умирао да је проговорио: Оче мој! Када су га снашле највеће муке и невоље и када се растајао са животом, када је остављао оно што му је најсветије — живот, он се сетио своје мајке и рекао: Мајко моја! Може бити да је неки кардинал, који се надао папској тијари после смрти Светог Оца Папе, узвикнуо: Оче мој небески! — али то је редак случај. Сваки се сећа мајке и никога другог. И сада се налази један човек који негира све то, човек који нишодаштава жену и одузима јој сва права. Ја се надам, господо сенатори, да и ви са деснице, као родитељи, никад не можете гласати за ову ствар,

и ја се надам да бисте ви, по моралу и по свему ономе што имате на души, сви мирне савести гласали да се то брише из Финансијског закона.

Још нешто, господо, што је врло важно, а што ме је руководило, и што ме руководи да гласам против овог буџета, то је повреда члана 26 земаљског Устава. Према томе члану Устава, законодавну власт врше Краљ и Народно претставништво заједнички. Тако каже чл. 26 Устава. Ја вас питам, господо, какву законодавну власт врше сада Сенат и Народна скупштина? Какву законодавну власт они врше, када је сву законодавну власт од њих одузела Влада, када она Народном претставништву сервира готове ствари на извршење, не казујући ни шта је у тим стварима. Молим вас, господо сенатори, у какву се ситуацију доводи Круна, када потписује један такав закон, Финансијски закон. Доводи се у ситуацију или да каже: Ти си узео моје право и нећу да потпишем, или да потпише. Ја мислим да ово друго не би никада било.

Ви видите, господо, да у овоме Финансијском закону има ваљда 200 амандмана и решења Министарског савета, неких уредаба које добивају законску моћ када их Народна скупштина и Сенат одобри. Ми то све чујемо, али не знамо сигурно. Међутим, Влада је била дужна, Министар финансија је био дужан да свако решење буде откупано на машини и да га имамо приложеног уз Финансијски закон. Ја чујем на пример, да ту има неких министарских решења и неких уредаба по којима се неким људима, који су свршили неке шумске курсеве, богословије или трговачке курсеве, признаје факултетска спрема. Ви видите да је Министарски савет узео власт да проглашује људе, као неки Универзитет, за паметне и једнога дана неће нас изненадити, ако се донесе и такав амандман и такво министарско решење, по којему ће се проглашавати доктори и почасни доктори итд.

Ми чујемо, господо, да ту има неких решења Министарског савета, по којима се неким људима признаје право на пензију, иако тога права апсолутно немају; ми чујемо да ту има решења Министарског савета по којима се неким чиновницима даје право да могу добити унапређења без обзира на постојеће законе, ми видимо тамо чудо и покор, ту има свега и свачега. И, господо, на основу свега што смо чули, ми сада треба да кажемо: „Добро је то!“ Ја вас питам, господо сенатори, како ћете ви отићи у народ и шта ћете рећи том народу, када вас буде питао, шта сте гласали? Шта ћете ви томе народу одговорити, када ни сами не знате за шта сте гласали? (Фран Смодеј: Ми знамо!) Врло добро када знате! Кажите онда и нама да и ми знамо! (Фран Смодеј: Не треба да вам кажемо!) Они, господо, мисле да не треба да нам кажу, него да нам набију пак на главу и да уђемо у тај мрак. (Др. Урош Круљ: Они знају све што се на небу ради!)

Али, господо сенатори, мене не чуди такво понашање Краљевске владе, јер видим да ова Краљевска влада има једну амбицију, да пошто пошто уђе у историју, па ако не по добру, а оно по злу. Она ништи, пали, руши један скупочени храм, један снажан храм, она руши Југославију. Стога ја јој желим сретан пут, али покољења ће знати ценити тај њезин рушилачки рад. (Милутин Драговић: Све ће то Бехмен да плати у своје време!).

Ви се, господо, врло добро сећате онога лепога дана 4 јула 1935 године, када је Сенату претстављена Влада др. Милана Стојадиновића и када је Претседник Министарског савета дао ону лепу

декларацију Краљевске владе, која нас је све охрабрила, када је дао декларацију која може бити основ за једну врло добру политику наше Краљевине. У тој декларацији у којој је г. Претседник Владе бацио анатему на режим и кабинет г. Бошка Јевтића, заборављајући да је и он био Министар финансија у томе кабинету, заборављајући да је држао један леп говор у Загребу у корист тога кабинета, заборављајући да је учествовао у изборима од 5 маја сервирајући за посланичке кандидате г. Бошку Јевтићу свога брата, пашенога итд., — све је он то заборавио и бацио анатему на њега. Али да оставим то на страну, то је можда моментано расположење његове душе или неки његов стари рачун са г. Бошком Јевтићем, па ћу да пређем на оно што је главно, на оно што је он изнео у тој својој декларацији и што је на све нас направило најбољи утисак.

Он је ту казао што је најглавније: да је основни правац унутрашње политике нама дат основним земаљским Уставом од 1931 године и да је Влада верна свима начелима тога Устава, истичући нарочито принцип државног и народног јединства. Он је казао у тој својој речи даље: „Аманет који је оставио покојни Витешки Краљ Александар I Ујединитељ, да чувамо Југославију, велики је аманет, и сваки од нас трудићемо се заједно и посебно имајући дужност да тај аманет чувамо и очувамо“. Казао је даље: „Краљевска влада која има част да се претстави Народном претставништву, тај ће аманет најбоље чувати ако буде ишла путем споразумевања и стишавања страсти, политичке заострености, путем прикупљања и концентрацијом свих конструктивних снага народних, путем проширења базе на којој почива ауторитет државе“. Казао је даље: „Бићемо одлучни не само у наглашавању него и у стварном спровођењу законитости са пуном применом начела једнакости и равноправности свих грађана. Ми ћемо се трудити да у току даљег рада поједине законе, а нарочито политичке природе, прилагодимо тежњама и жељама народа. Ово важи особито за широке народне самоуправе, закон о штампи, закон о зборовима и удружењима ит. д.“.

Као што видите, господо, једна декларација врло добра, која је на све нас учинила најбољи утисак. Али, нажалост, после врло кратког времена јавља се код г. Претседника Владе и његових другова једна друга мисао, која је одмах у почетку негирала све то. Јавља се мисао за оснивање једне политичке организације, за оснивање ЈРЗ, у коју заједницу улазе две клерикалне странке и део бивше Радикалне странке. Ми знамо сви, господо, да бивша Радикална странка ту није ушла, ми знамо да су ту ушли, како рече један наш колега, само хетерогени елементи Радикалне странке, а ушли су у ту заједницу клерикалци муслимански и словеначки. Дакле, створен је један ортаклук, једна заједница по појмовима нашега народа која је манифестована у нашем грађанском законнику и зове се ортаклук... (Фран Смодеј: Ми не мислимо увек на трговину, ми имамо идеале, трговину препуштамо другима!) Баш ви сте се упустили у трговину... (Иван Пуцељ: Ето са киме ви радите! Ја сам вам врло благодаран за то.)

Дакле, господо, ЈРЗ чине та три ортака, а та три ортака по нашем Уставу не постоје; тим ортацима је Устав одрубио главе јер је у чл. 30 казао: „Забрањене су странке на верској и племенској основици“.

Питам ја вас сада господо, како је Краљевска влада могла да створи један ортаклук са ортацима који не постоје, са ортацима који су Уставом осуђени на смрт? (Фран Смодеј: Читајте правила Југословенске радикалне заједнице!) Сада ћу баш да вам их и прочитам. (Смех на левици) Дакле то је један први противуставни акт Краљевске владе, акт којим је извршен државни удар, јер сваки противуставни акт сматра се као државни удар. Та је Краљевска влада одобрила и статуте, и програм те странке је потврђен од Краљевске владе. А ми знамо како се у јавности читају програми странака. Видите у новинама написано: „Програм странке Југословенске радикалне заједнице“... — „Море остави, ко ће то да чита!“ Погледамо само неколико редова и пређемо даље. Никада се програми странака и не прочитају у новинама.

Ја сам се састао једнога дана, после објављивања овога програма, са једним човеком факултетске спреме, који је био раније политичар у овој земљи. Запитах га: „Где си ти сада?“ Он ми рече: „Ја сам у Југословенској радикалној заједници, ти знаш да сам ја био радикал“. — „А да ли си ти прочитао програм те странке?“ — „Па читао сам нешто, али нисам све“. Онда му рекох да прочита добро правила која сам ја имао баш при себи. Он је прочитао овако: У првом делу тога програма Југословенске радикалне заједнице под I „Основни погледи“ стоји „странка је за народно и државно јединство, за јединство територије и јединствено држављанство и те ће идеје пропагирати и наступати“.

Вероватно добро, али и несрећа у исто време, јер речи које даље стоје у истом реду су следеће: „Али у свом даљем раду она ће имати у виду да су територије из којих је наша држава састављена живе у прошлости својим посебним животом и у току дугог времена стекле посебне навике, административне, политичке и друге.“ Молим Вас, мени је један човек већ рекао, док сам био Бан, да имам обичај да преврћем тачке и запете да видим шта је испод њих. Преврнуо сам их и овога пута, па сам дошао до закључка, да је ово писао неки Лојола или неки Макијавели. (Гласови са левице: Смодеј!). Моје је тврдо уверење да то није писао г. др. Милан Стојадиновић ни Радикална странка са г. Ацом Станојевићем. Г. др. Стојадиновићу је било стало да се што пре образује странка, да он постане Претседник Владе и да у исто време лупи и избаци човека за кога је веровао да му је највећи противник, човека који је био показао велику љубав према Отаџбини. Људи који су били око њега исто тако желели су да што пре дођу на министарски положај. А Бога ми г. Спахо и г. Корошец су ово добро читали. Када су људи из околине г. Аце Станојевића увидели шта су потписали ја верујем да су се добро покајали, јер је то била потпуна негација Радикалне странке, која има своју светлу прошлост у овој земљи.

Даље у том њиховом програму стоји: „Државну управу и државну администрацију треба тако организовати, да се појединим крајевима створи могућност да могу уређивати своје локалне потребе, административне, финансиске, културне и друге у колико су везане за поједине крајеве“.

И друго. Опет ово „и дрво“. (Смех). Шта је то, господо, ако Бога знате. То је исто као да је написано „и тако даље“, радите ту шта хоћете. (Гласови са левице: То је „оно што се не види“!) Да, то је оно што се не види! А то је баш оно што је за њих и најважније.

Питама вас, да ли ово што сам изнео стоји у сагласности са Уставом, јер је ово један верски и племенски ортаклук. Да ли то стоји у сагласности са оном крупном и лепом речи, коју је изговорио овде г. др. Милан Стојадиновић, и да ли то стоји у сагласности са оним првим ставом програма: „Странка је за народно и државно јединство“? То су, господе, парадокси. То једно са другим не иде. И зато што не иде, ја мислим да од тога ништа не може ни бити. Ја мислим да су многи људи, као што и онај интелектуалац, дошли до уверења да тамо њима места нема, да је то једна папазјанија у којој њима нема места.

Још нешто стоји тамо, нешто што бије по глави Устав и што одузима прерогативе Круни. У другом делу под II стоји: „Странка је за уставно и парламентарно уређење државе“. У Уставу пак пише: „Краљевина Југославија је наследна и уставна монахија“, — дакле, није ни парламентарна. Тиме негирају право Круни која има да одређује Министре. То право хоће да се пренесе на Парламент, на оне људе који им изгласавају све што хоћете. Они својим програмом мењају Устав, мењају и ниште уставна наређења. То је та странка, и то је оно обећање које нам је г. др. Милан Стојадиновић као Претседник Владе дао овде у Парламенту, у Сенату 4 јула 1935 године. Видите, господе, он тако каже у свом програму, да је наша држава уставна и парламентарна монархија, а кад су приликом избора Претседника Народне скупштине пропали у Скупштини, са кандидатом, кад је за Претседника Скупштине изабран г. Ђирић, онда кажу: Па Влада не мора за то да падне, ако изгуби поверење у Скупштини, јер ми смо уставна а нисмо парламентарна монархија. Кад је добио већину у одборима и правио другарску вечеру, он је казао: Ово је један историјски дан — код њега су све историјски дани. Историјски дан је и 6 јануар 1929, а затим му то и није историјски дан, али 6 март, кад је један човек пуцао у плафон, то је за њега историјски дан. И сада кад је добио већину у одборима, то је историјски дан, јер је то велика победа странке. Једанпут су за парламентарну, а други пут нису за парламентарну владавину, већ према томе како им треба; а сад су и парламентарни и уставни. То су ствари које не личе једном озбиљном човеку, то су ствари које кажу, да политику у овој земљи води човек који се мења сваких 24 часа — према потреби. Може ли такав један човек да води државни брод, нарочито кад су се на нашем небу појавили тучни облаци који прете да нас упропасте. Створен је један ортаклук од ортака који не постоје, али којима се по принципима закона и по појмовима народа чува индивидуалност, јер су ушли као такви и сутра, кад се то распрсне, а то ће сигурно бити, на пример ако дође Мачек, онда ће г. Корошец изићи, јер нема рачуна да ту седи, и г. Корошец има права да изађе са својом странком и да каже да држи опет своју Словенску људску странку. **(Фран Смодеј:** Он нема своје странке.) Ако хоћете изићи ће са својом странком, будите уверени. **(Фран Смодеј:** Нама је странка забрањена по Уставу.) Ви нисте трговци него смо то ми, ми знамо да сваки ортак излази из ортаклука са својим капиталом. То не треба да Вас вређа, то треба да Вам чини задовољство, јер ћете добити странку, која вам је уништена противзаконито од диктатуре. **(Фран Смодеј:** То је лепо; то признајем.)

Видите г. др. Стојадиновић је у свом говору пред народним претставницима, пред Сенатом, рекао, да ће чувати свети аманет, велики аманет нашег Великог Краља Александра I. То је казао 4 јула, а шта се дешава 9 октобра исте године? Народни посланици и сенатори иду на Оплепац, иду на онај свети гроб, иду на оно место одакле је прво синула слобода овој земљи. То се г. др. Стојадиновићу не допада, он забрањује народним претставницима да тамо иду и ми идемо, тако рећи, хајдучки, поклањамо се сени нашег Великог Краља, и пред Богом и његовим гробом шапућемо молитву за срећу ове земље. Он нас јури. Је ли то свети аманет?! Је ли то поштовање те велике сени?! Је ли то пијетет према једном Великом Краљу Ујединитељу?! Је ли то поштовање једног човека, који је с нама по бојним пољима гапкао и живео као што смо ми живели и тамо стекао љубав народа?!

Ето, господе, тај и такав програм Југословенске радикалне заједнице створио је несносну атмосферу у нашој земљи, створио је једну психозу која је врло незгодна. Видите да је свакоме јасно, да је овај програм ЈРЗ већ поделио ову земљу на неколико делова, на неколико епархија. Јер три јерарха треба да имају три епархије. Видите г. Стојадиновић је задржао епархију српску, после кумановску Србију са Војводином и Црном Гором, г. Корошец је задржао Словенију, а г. Спахо је задржао Босну. Сваки у својој епархији ради што год хоће. Друге двојице не тиче се ништа шта ради г. Корошец, као што се остале двојице не тиче шта ради г. Спахо, а њих двојице се не тиче ништа шта ради г. Милан Стојадиновић у овој земљи. Свако влада за свој рачун и на свој начин, и то тако иде. Има ли ту, господе, неке гаранције да ће се одржати јединство у овој земљи, и да ће бити у њој правнога поретка и реда, да ће та земља имати те основне принципе за постављање реда и поретка? Нема, господе. Вели се, да ће он поштовати и спроводити равноправност грађанску, да ће стишавати страсти, да ће умирити земљу, да ћемо бити сви једнаки и пред законом, а шта се ствара у Босни, то су изнели многи говорници у дебати у Народној скупштини и овде. То је видео и Недо Шућур, када је ишао од адвоката до адвоката и питао: „Смем ли викати: Живео Краљ?!“ Кад му је одговорено да сме, он је рекао: „Не смем, мене је јуче један жандарм ухапсио што сам викао: Живео Краљ!“ Дешава се у Босни да када неки човек иде на прославу Светог Саве, да му муслимани спахиновци веле: нећеш славити Светог Саву, сад ћеш славити Спаху. **(Министар без портфеља др. Шефкија Бехмен:** Где је то било?) У Сарајеву. **(Министар без портфеља др. Шефкија Бехмен:** То није истина; немојте се служити неистином!) Ви нам не дате могућности да то испитамо. Немојте бити нервозни, ја сам казао истину, а ви испитајте па ме утерајте у лаж. Било је, господине Министре, и то... **(Граја).**

Ви сте чули, господе, да су у једној кафаници на периферији у Загребу била два православна човека премлаћена као кучићи. Питама вас, је ли било и тога, да понесу једног православног на Курбан да закољу као овна? **(Министар без портфеља др. Шефкија Бехмен:** Где?) У Сарајеву. **(Министар без портфеља др. Шефкија Бехмен:** Немојте изнашати неистине!) Ви кријете са највећом побожношћу најважније ствари од народа,

исто онако, као што кријете она рађавања по Савској бановини. Целом свету је познато, да је у Савској бановини изгинуло више него на Кајмакчалану, и то за време Владе г. др. Милана Стојадиновића. (Иван Пуцељ: За време стишљавања страсти!) Напоследку, господо, видите, шта је било у тој Словеначкој, што су лепо описали г. Пуцељ и г. Крамер. Неко спомену, шта је било у Црној Гори на Белведеру. Шта се ради у Црној Гори данас. Жао ми је, што овде нема г. др. Корошца, да нам то каже, што нам је казао у Финансијском одбору, да су Црногорци сви комунисте. Молим вас, господо, Црногорци комунисте! Црногорци, који су 500 година чували кандило слободе у Црној Гори, Црногорци, који су 500 година спавали на пушци да сачувају слободу, — то су код г. Корошца комунисти! То су људи, који хоће да руше државу и правни поредак у земљи! Нема Црногораца, који не мисли добра овој земљи! Ја питам господу Црногорце, који седе на десници: да ли ће бити у стању, да помраче своју савест, па да гласају за овај буџет и за Владу, кад им се овако што каже? Ја их питам, како ће изаћи пред Милоша, а са чиме пред Св. Василија Острошког, владика Рада и друге, кад ви признајете да сте комунисти и да сте против ове државе? (Фран Смодеј: Г. др. Корошец није тако казао! Би све преврћете!) Преврћем све, ја сам познат као такав човек! (Фран Смодеј: Види се!) Ја сам познат и као лопов, господине! Па зар је то стишљавање страсти, кад у непосредној близини Београда у Општини скелској дођу људи да прослављају Св. Саву, свога просветитеља, и кад се жандарми напију и луцају у гомилу, убију једног човека, и неколико ране?! Зар је то ред и правни поредак?! Ето, видите, господо, докле се то тера и докле иде!

Видите, господо, ова Краљевска влада на сваком кораку и сваки дан исцепала по један лист из Устава, а она је потпуно исцепала ове листове, који говоре о основним правима грађана и листове, који говоре о социјалном и економском поретку. Видите, у Уставу пише, да је неповредна тајна писама, да је неповредна тајна телефонских и телеграфских разговора, а знате ли, шта се дешава код нас? Код нас се, нама, издајцима Краљевине Југославије, како нас они третирају, отварају писма. Ми добијамо препоручено писмо са празним листом унутра. И мене уверава г. Министар пошта, кад сам му се обратио, да писмо није отворено. Мени је послао неко празан табак и платио 4.50 динара поштарине?! Па отидите до мога телефона да разговарате са ким, па ћете видети да ли је повређена тајна телефонских разговора.

Каже се даље, господо, у Уставу да је стан неповредан. Међутим, ова Краљевска влада врши тако једну нелојалну, недостојну ствар, да једном свом бившем колеги, бившем Министру Милошу Бобићу после 24 сата, пошто је дао оставку, врши претрес стана. Какав је то ред? Ту су у Влади остали све исти људи, то су његове колеге, па ипак му врше претрес!

У Уставу се каже да је и слобода грађана неповредна. Па молим вас, господо, ја сам стављен у тај положај, да ја без пратиоца, без агента, не могу да идем ни на најинтимније место. Не даду ми ни мени, ни моме пријатељу са којим ја сваког дана шетам, а то је г. Петар Живковић. Молим вас, прекопута његове куће има један дућан,

један шустер. Ту вечито гори једна мала лампица, тамо вечито стоје три агента и сваки ко дође код њега мора да каже: ко је, шта је, куда иде и шта хоће. Они гледају за њим, прате вас и гледају куд идете. Ја тим агентима не замерам, они служе Краљевској влади, јер им треба хлеба, то је њихова служба. Они вас прате па легитимишу чак и жандарме. И то ко кога контролише? Ко и за кога хоће да утврде, да ли је анационалан? Док смо ја и Петар Живковић живели као медведи у рововима за време ратова, док смо се борили као зверови, та су господа седела у меканим фотелијама у канцеларијама. Ја мислим да је г. Милан Стојадиновић тако лепо живео на Крфу, у хотел „Англтеру“, играо тамо гучке или како се то каже: голфа, да је један од министара био у Швајцарској на студијама, док је други био у Француској на шумарским студијама, а трећи на трговачким студијама у Енглеској и нико од њих, сем Министра војног, не зна шта је војска и шта је рат. И ти људи долазе и контролишу нас ратнике и људе који су заједно са својим Великим Краљем гинули. За кога смо се ми борили тамо? Ваљда не за кинеско царство, већ за ову земљу! О томе Краљевска влада не води рачуна. Боли то, господо! Кад се сетим само какав је био онај живот који сам провео за то време ратова, па да данас долазе ти људи да нас прате, — то је просто да се изађе из коже. Али нека их. Циганин се смеје кад год киша пада, а кад га питате, зашто се смеје, он каже: зато, што ће сутра бити лепо време! Смејемо се и ми, јер доћи ће лепа дани овој земљи, нека о томе не брине нико!

Видите, господо, мени изгледа да Краљевска влада не зна ону народну песму, — она уопште не зна народне песме, — али нарочито не зна једну, у којој се каже:

„Тамница је кућа необична
Синцир гвожђе муке наопаке.
Зла је жена гора од обога
А неправда тежа од свег трога.“

То не зна Краљевска влада, јер да Краљевска влада зна, не би стварала овакву психозу у народу. Један леп пример о томе изнело је баш „Време“, које је полузванични лист Владе, као што је „Самоуправа“ званични лист Југословенске радикалне заједнице. И то „Време“ износи хајдуковање Милана Бркића. То „Време“ износи, а у Влади је Претседник Владе Милан Стојадиновић, радикал, а ја мислим да није радикал кад дозвољава да то излази, јер у том чланку у „Времену“ излази да је Радикална странка протезирала хајдучију и стварање нереда у земљи. Тамо се претставља, како је тај Бркић отишао у хајдуке зато што му је учинио неправду претседник општине Влада Павловић и Табановић и морао се револтирати и отишао је у хајдуке само због те ситне ствари. А што ће радити ови људи, кад се сваки дан батинају, кад се сваки дан хапсе, када се њихови убијају, када се њихови злостављају? Какву психозу то ствара у народу?

Каже се, хрватско питање! Откуда је то питање дошло. Ви се сећате, господо, да је био у овој земљи један човек, који се сматрао као експерт за те хрватске ствари, које ми нисмо познавали, јер нисмо међу њима живели, и он је још за време стварања Устава 1921 године избацио крилатицу „Велика Србија, Велико Српство“. То

је већ лупило Хрвате. И нас је, господо, лупило када смо читали Анту Старчевића, који није нигде признавао Србе, него је тврдио да је од Триглава па до Солуна преко свих јужних словенских земаља само Хрват, а Србин да се зове само сервус — слуга, серв, роб, а у ствари да је Хрват. Господо, сваког човека мора да вређа хегемонија, јер што хегемонија ствара? Ствара и створила је једно незадовољство, једну тешку психозу код Хрвата, и та се све више потенцирала разним партијским владама. Ви се сећате, господо, Марковог протокола, ви се сећате како се поступило са Радићем, ви се сећате како су Радића стрпали у апс, како је дошао из апса на министарску столицу, па како се напоследку све то запечатило 20 јуна 1928 године убиством, револвером. Па видите, господо, шта се догађа у таквој психози, у таквом тешком стању. Ви знате, што је психологија гомиле, викните узбуђеној гомили, уби, она ће убијати, викните, пали, она ће палити. Политички трибуни искористили су такву психозу, па су викали: бестрага та Југославија, хоћемо да се одвојимо. То исто мислим да би се могло догодити и у Црној Гори и да ће се рећи: идите бестрага, ми хоћемо да будемо Црногорци. Видите, господо, какав је рад Владе, а тај рад до чега може да доведе. Ти рачуни, ти разговори и преговори са основицама преваре, све се то ради да се повећа, да се одрже што више на власти.

Споразум у Брежицама! Какав споразум? То није никакав споразум, то је погодба да се г. др. Стојадиновић што дуже одржи на власти, а за кратко време биће извршена превара. Ја мислим, да је и г. др. Мачек тога свестан и да неће тога никад учинити. Не ствара се споразум преко неких званичних влада, јер г. др. Стојадиновић као Претседник Владе није требао да иде на споразум. Њега није послао народ српски, нити га је послала Влада да ствара споразуме и да води преговоре. Он је могао да иде само као претставник Југословенске радикалне заједнице, а зна се ко су ти у Југословенској радикалној заједници. То зна и г. др. Мачек. Какав споразум могу они закључити? Шта они хоће? Хоће ли да поделе земљу на два дела? Све то, господо, ништа не користи, ако на то не пристане народ. Пок. Радић је лепо казао: Краљ и народ. Пустите ви народ да он прави споразуме. Благопочивши Краљ је лепо почео да води такву политику. Он је пустио да се народ меша, да се похађа међусобно, да се упозна у својој души, па пустите и ви да се људи мешају да се упознају њихове душе, а душа хрватска, српска и словеначка је велика и широка душа и на тај начин они ће се онда лепо моћи споразумети. Без тога нема споразума.

Видите, господо, ова Влада једнако истиче то, како је она демократска и како поштује грађанска права свих грађана и вели, да су сви грађани једнаки. Међутим, она тако не ради. Она на пример, да би оборила једног човека који јој може бити смета, — ја не знам, ја мислим да не сметам никоме, — она у једном свом листу, „Југословенском селу“, за који сам сазнао да је лист г. др. Светозара Станковића, Министра пољопривреде, пушта један чланак. Мени је жао што сам овај лист добио после 6—7 месеци. Ја нисам знао дотле да излази тај лист. У том се листу, кад је постављен г. Светислав Рајић за подбана и да врши дужност бана у Новом Саду, каже: „Гледајући на Војводину, као на крај који је више туђински национално несвестан, разни прошли диктаторски режими сла-

ли су у Војводину на ове положаје људе чврсте руке, људе који су се међутим искористићујући то, потрудили да се што више напљачкају!“ Молим вас, господо, тамо је био бан г. Дака Поповић, тамо сам био ја, тамо је био пок. генерал Магић, тамо је био генерал Николић, па ако смо ми пљачкали, шта је сметало Влади, — и ако нема закона о банској одговорности, који ова Влада није успела да донесе, — да нас изволи ухапсити те да одговарамо, а не тако да се каљају људи, и то за кога? За човека против кога је г. др. Милан Стојадиновић 31 марта 1928 године, у друштву са др. Нинчићем и Божом Максимовићем, поднео интерпелацију Министру унутрашњих дела, у којој је тврдио да је ненационалан човек за кога треба тражити доказа у нашем Генералштабу. Па зар ради тога човека да се каљају ови људи, зар се тако поштује право човека.

Видите, господо, у „Самоуправи“ томе званичном органу Јерезе изашао је један чланак, на првом ступцу прве стране, под насловом „Дух закона“. То је поводом говора једног посланика из Скупштине, који је говорио о Монтескијевом „Духу закона“. Зар ви, за чије су владавине праштале бомбе у Београду! Питам ја тога, питам ја и госпођу „Самоуправу“, а чије су то бомбе биле? Да ли су то бомбе праштале због незадовољства против режима, или бомбе оних који сада стрељају ову земљу, или су бомбе из унутрашњости или из иностранства? То су оне бомбе које су убиле и нашега Краља. И та господа кажу, како је диктаторски режим, како су Петра Живковића свргли са власти демонстрације универзитетске омладине! Они мисле да ми пасемо траву и да не знамо одакле демонстрације долазе. Они мисле да не знамо да су то иста лица, која су припремила демонстрације против Мите Љотића! Зар они мисле да ми не знамо ко је у кафани „Шуменковић“ давао новац да универзитетска омладина прави демонстрације против Петра Живковића. Зар је морала да се злоупотреби омладина, и да она буде инструменат за обарање влада. Молим вас данас кад се људи састану њима то смета, па макар било само ради малог разговора. И молим вас приликом прошлих демонстрација против Димитрија Љотића, кад је маса поразбијала онолике прозоре и кад је као чета ишла у колони по два и два, нигде на улици није било жандармерије. А када је са г. Петром Живковићем шетам по улицама, онда има и жандармерије и агената. Па тај је збор пријављен полицијској власти. Па зашто нису осигурали те људе, када су знали да се омладина бори против „фашизма“. Ми знамо која је то омладина, и ко ју је упутио против ових фашиста.

Ко се не упише код њих фашиста је и комуниста! А овај народ не зна шта је то фашиста! Селјаци мисле да су то хајдучи са реденицима и карабинима који иду да пљачкају. Они вичу, за оне који не иду код њих, недајте, то су фашисти, то су комунисти! Све испале комуниста, сем оног цвећа, које расте у градини, у тој лепој башти Јерезе!

Господо, када се ово све овако ствара, не ствара се држава, не чува се држава него се руши! Пуцају стубови те велике зграде, која се зове Југославија! Али нека! Нека знају да има још оних са Кајмакчалана, са Брегалнице, са Куманова, са Доброг Поља, са Козјака, да су ту они који иду на штакама, који стоје на кошковима и просе, јер им је тако отаџбина благодарила за њихово пожртвовање у рату! Још су они ту!

Ja se sećam jednog primera iz japansko-ruskog rata od 1905 godine, kada su Rusi uхватили jednog japanskog pučevnika i naravno po svima zakonima izveli na streљање. Он је рекао: „Изволите 3.000 јена да се преда за Црвени Крст“. Питали су га: „Да ли за јапански Црвени Крст?“ Он је одговорио: „Све једно да ли за јапански или за руски“. Они су му онда рекли: „Боље дајте те новце за своју породицу“. Он је одговорио: „А, то не. О мојој породици постараће се војни микадо“.

Видите, они су гинули у уверењу да ће њихова отаџбина да се стара о њиховим породицама.

А наша отаџбина има новаца за зборове, има новаца за летење Министара од општине до општине, од села до села, од кафанице до кафанице, а нема пара да да инвалидима, него они, као несретници, стоје на хошковима и просе. Идите на гробље и видећете их на капији! То су ти јунаци, то су ти људи који су стварали ову земљу, а сада просе! Је ли то благодарност Отаџбине? (Одобравање на левици.)

И када се ради овако, кад овако Марко гради а вила разграђује нема ту ништа. Ни један паметан човек не може гласати за буџет ове Владе, не може гласати ни за један закон, који ова Влада доноси. (Бурно и дуготрајно одобравање на левици.)

Potpretsednik Milan Simonović: Има реџ senator g. dr. Benjamin Šuperina.

(Nastaju objašnjenja između senatora na leviци i na desnici. — **Dr. Ante Pavelić:** Neka g. Dunjić odgovori zašto je dopustio u Cavtatu odstraniti iz opštinskog ureda sliku Štrosmajerovu. — **Radosav Dunjić:** То је лаж, gospodine!)

Potpretsednik Milan Simonović: Izvolite govoriti, g. Šuperina. (Objašnjenja i dalje traju. — **Milutin Dragović:** Kažite iz kojih ste razloga, g. Paveliću, otišli u Jerezu? — **Žagor.**)

Dr. Benjamin Šuperina: Gospodo senatori, prije svega izjavljujem, da ne govorim niti u ime Radnog kluba Senata, niti u ime ma koje političke stranke, bila ona ili ne bila organizovana po postojećim zakonskim propisima, bila ona ili ne bila stvarno zastupana u Narodnom predstavništvu. Govorim dakle samo u svoje ime, vršeci pravo i dužnost člana ovog visokog Doma, pa kako sam u proračunskim govorima ranijih godina smio kazati, da tumačim gravamina, želje i zahtjeve Hrvata, danas ne mogu ni to kazati, jer hrvatski narod imade svoje zastupstvo izabrano 5 svibnja 1935 godine.

Prelazeći na sam proračun izjavljujem prije svega da ću za taj proračun glasati stoga, što je Kraljevska vlada u Finansiskom zakonu preuzela obavezu da će donijeti Zakon o štampi, Zakon o zboru i dogovoru i udruženjima, te Izborni zakon (**Dr. Petar Zec:** То је i prošle godine preuzela pa nije izvršila!) Glasat ću za taj proračun i radi toga, što je Kraljevska vlada preduzela izvjesne korake, koji bi imali dovesti do riješenja najvažnijega i najaktuelnijega pitanja, t.j. hrvatskoga pitanja. Ja sam već godine 1934 govorio o demokratiji i hrvatskom pitanju, pa će ove dvije teme sačinjavati glavnu sadržinu moga govora, ali ipak, što se tiče samoga proračuna i Finansiskog zakona, moram izjaviti da je on svakako bolji od svih proračuna, koji su bili doneseni poslije 6 siječnja 1929 godine. Naročito ističem бригу Kraljevske vlade за seljake i zanatlije, osobito one najsiromašnije, kojima је smanjen porez, а moram na ovom mjestu istaći i poznatu Uredbu, kojom су definitivno likvidirani zemljoradnički dugovi.

U pogledu donošenja demokratskih političkih zakona, slobodan sam podsjetiti visoki Senat na riječi, koje је дана 1 prosinca 1918 godine uputio Blagopokojni Kralj Aleksandar, onda Regent, delegaciji Narodnog vijeća iz Zagreba, а koje glase: »Vjerman primjeru i savjetu, kojeg imam od svog uzvišenog roditelja, ја ću biti Kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvijek vjerman velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja.« Ја vjerujem да će се данашња Kraljevska vlada rukovoditi ovim principima, како је то i obećala u svojoj deklaraciji, мада postojeći Ustav ne spominje parlamentarnu već samo ustavnu monarhiju. Pošto po istom Ustavu zakonodavnu vlast vrši Kralj i Narodno predstavništvo zajednički, logično slijedi да се Vlada bez oslonа на Narodno predstavništvo ne bi mogla dugo održati.

Najteže је pitanje donošenje Zakona o zboru i dogovoru, te udruženjima, jer је tu od prvorazredne važnosti politička organizacija naroda, što је sve u uskoj vezi sa Zakonom o izborima. Prema postojećim zakonima imademo u zemlji 4 političke organizacije, kojima među Hrvatima pripada vrlo neznatni broj pristaša. Znači, да су pristaše Hrvatske seljačke stranke nelegalno organizovane, а pošto тој organizaciji danas pripada 99% Hrvata, moramo konstatovati jedno pravno nemoguće stanje. Tu се vidi како су autoritativni režimi bili u zabludi, kada су računali s tim да će slomiti političku snagu Hrvata pomoću onih nemogućih zakona о zboru i dogovoru i udruženjima те izboru narodnih poslanika. (**Dr. Vaso Glušac:** Kojim ste režimima i Vi bili Ministar!) То nije istina. Ја sam bio Ministar pre 11 godina а после никакo, i kad sam bio pozvan u један autoritativan režim, ја sam то odbio. (**Milutin Dragović:** Ali ste primili senatorski mandat!)

Kada u tome nisu uspjeli oni nečuveni politički progoni usled najteže ekonomske krize, ne može се ni misliti na то да će та snaga u boljim prilikama slabiti. Ne bi dakle bilo u interesu Kraljevine Jugoslavije, niti u interesu srpskoga, hrvatskoga i slovenačkoga naroda kada pomenuti zakoni ne bi omogućili legalizovanje tako reći једине političke organizacije naroda, koja broji četiri i po miliona stanovnika u ovoj državi.

Ostali dio mog govora ispuniću rasmatranjima о hrvatskom pitanju i mislim да је raspoloženje većeg dela ovog visokog Doma naprama tomu pitanju drugačije nego što је bilo prije 3 godine, kada су članovi Kluba senatora Jugoslovenske nacionalne stranke govorili, да је то pitanje već riješeno на Solunskom frontu. (**Dr. Albert Kramer:** Isto kao i srpsko!). Ako ne biste hteli да poverujete да је то тако bilo imade један senator овде, а то је g. dr. Glušac, koji је kazao datum, да је hrvatsko pitanje rešeno 15 rujna 1918 godine на Solunskom frontu. (**Dr. Vaso Glušac:** Тако је! — **Dr. Albert Kramer:** Celo naše nacionalno pitanje је rešeno, да ostanemo zajedno. — **Milutin Dragović:** I bez ponovnog 15 rujna ne može се rasturiti ova država!)

Neka се gospoda uzrujavaju, kada sam ја iz toga povukao logični zaključak, о kome ću govoriti i danas. Nu potrebno је да се osvrnem i на događaje koji су prethodili победи Antante на Solunskom frontu, jer је то potrebno да shvatimo како postoji прека потреба, да се hrvatsko pitanje reši i то što prije. Navešću slijedeće činjenice:

1.) Krfska deklaracija od 20 srpnja 1917 godine одредила је primanje Ustava u Ustavotvornoj skup-

štini »brojno kvalifikovanom većinom«. Razume se samo po sebi, da kvalifikovana većina ne znači polovicu više jedan. I ako bi se uzelo da Krfska deklaracija ne predstavlja međunarodni ugovor, ali ona svakako predstavlja volju i odluku ondašnje Kraljevske srpske vlade i Narodne skupštine, dakle merodavnih faktora Kraljevine Srbije, dočim je u ono vreme Jugoslovenski odbor predstavljao Srbe, Hrvate i Slovence sa teritorija Austro-ugarske monarhije. Tu su bila dva kontrahenta vezana svojom rečju i potpisima, dakle u najgorem slučaju bio je to jedan džentl-menski sporazum.

2.) Hrvatski sabor doneo je 29 rujna 1918 godine jednoglasni zaključak, da razriješava sve dotadanje državopravne odnošaje i veze sa Ugarskom i Austrijom, te da se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa Rijekom proglašuju posve nezavisnom državom (**Dr. Vaso Glušac:** To je bilo listopada a ne rujna!) i pristupaju u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, a da će sveopća narodna Ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučiti o unutrašnjem državnom ustrojstvu sa unapred određenom kvalifikovanom većinom, koja potpuno zaštićuje od svakog majoriziranja. Istoga dana Sabor je priznao vrhovnu vlast Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba.

3.) Rečeno Narodno vijeće dalo je svojoj delegaciji, koja je 27 studenoga 1918 godine otputovala u Beograd, naročiti napatuk, prema kojemu Ustavotvorna skupština može donijeti Ustav samo sa većinom od dvije trećine.

Iz ovoga slijedi jedini ispravni zaključak, da Ustavotvorna skupština izabrana 28 studenoga 1920 godine nije smjela donijeti Ustav običnom većinom. (**Dr. Albert Kramer:** Nije bila obična većina. — **Dr. Josip Nemeč:** Onda znači da ga negirate!) Pa kada izvjesni političari govore da je naša država samo produženje Kraljevine Srbije i da je ona nastala mirovnim ugovorima, te aneksijom Hrvatske i Slovenije Kraljevini Srbiji, ja moram ovdje naglasiti, da je to sasvim krivo shvaćanje, da ono ne odgovara istoriskim činjenicama, napose ne odgovara jasnom slovu mirovnih ugovora, jer su ti ugovori samo priznali jur izvršeno sjedinjenje nekih djelova Austro-ugarske monarhije sa teritorijem Kraljevine Srbije kao slobodnu, nezavisnu i saveznu (allié — verbündeten) državu pod imenom srpsko-hrvatsko-slovenačke države. To može svatko čitati u uvodu i članu 46. St. Žermenskoga mirovnoga ugovora od 10 rujna 1919, koji su u ime Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca potpisali Nikola Pašić, dr. Ante Trumbić i dr. Ivan Žolger, dakle jedan Srbin, jedan Hrvat i jedan Slovenac. (**Fran Smodej:** Tačno!)

A sada, gospodo senatori, dozvolite da vam u kratkim crtama prikazem što su Hrvati u državopravnom pogledu imali do 29 rujna 1918, kada je Hrvatski sabor prekinuo vezu sa Ugarskom i Austrijom. Hrvati su u sklopu Austro-ugarske monarhije imali svoju vlastitu državu sa ograničenim suverenitetom, jer su jedan dio svojih prava prenijeli na ugarsko-hrvatsku državnu zajednicu, odnosno austro-ugarsku glede posla zajedničkih čitavoj monarhiji. Prema hrvatsko-ugarskoj nagodi od godine 1868 bila je Hrvatska priznata kao posebni politički narod, imajući poseban svoj teritorij i u pogledu nekih poslova vlastito zakonodavstvo i svoju vladu, a što se tiče Dalmacije preuzela je Ugarska obvezu, da će preduzeti sve potrebne mjere, da ona bude inkorporirana Hrvatskoj. Hrvatska je imala u svojim rukama

legislativu i egzekutivu u poslovima unutrašnjim, pravde, prosvjete, građevina, poljoprivrede, socijalne politike i narodnoga zdravlja, fizičkoga vaspitanja naroda, te jednoga dijela današnjega resora šuma i rudnika. U stvarima trgovine i industrije imala je Hrvatska u svojim rukama isključivu egzekutivu. Znači da je Hrvatska imala u svojim rukama osam naših današnjih ministarstava u pogledu zakonodavstva i egzekutive, dočim je u jednom ministarstvu imala samo egzekutivu. Tim svim poslovima upravljala je Zemaljska vlada kojoj je bio na čelu Ban sa četiri odjelna prestojnika, koji su svi vršili funkcije ministra dočim je Ban u stvari bio ministar predsjednik hrvatske vlade. (**Dr. Ante Pavelić:** Drugačije, gospodine, nego li današnji ban). Ministar za Hrvatsku bio je veza između Zemaljske vlade i Krune. Hrvati su utjecaje na poslove zajedničke Hrvatskoj i Ugarskoj vršili kroz zastupnike, koje je Hrvatski sabor šiljao u zajednički Ugarsko-hrvatski sabor, a poslovi zajednički čitavoj Monarhiji stajali su pod kontrolom delegacija, u kojima je morao biti izvjestan broj Hrvata. Ni sa ovim stanjem nismo nikada bili zadovoljni, te smo se kroz decenije i decenije borili i protiv Budimpešte i protiv Beča jedno stoga, što su naročito Mađari, u svojoj nadutosti i osjećaju premoći u jezičnom i ekonomskom pogledu vrijedali nagodu, te što smo bili sputani finansiskim nagodama, koje su se svakih 10 godina sklapale. Mi smo naime za podmirenje autonomnih potreba dobivali najprije 45%, a zatim 46% tangentu od svih posrednih i neposrednih poreza, kao i onih državnih prihoda ubranih na teritoriji Hrvatske, pa je o tom za period od 10 godina sklapana posebna nagoda. Pokrajinske vlade u Dalmaciji, Kranjskoj, Istri, Gorici i Trstu imale su nadaleko jaču kompetenciju u upravnom pogledu, nego li imadu današnje banovine u našoj državi, pa dodajem još, da su te pokrajine imale i svoje sabore sa zakonodavnom vlasti u pogledu pokrajinskih poslova. (**Fran Smodej:** Tačno!)

Iz ovoga historiskoga prikaza slijedi, da se državni političari Kraljevine Srbije nisu držali obaveza, koje su primili naprama Hrvatima i da su donijeli Ustav, kojim se uništava politička i nacionalna individualnost hrvatskoga naroda i da su Hrvati izgubili sve ono, što su imali u propaljoj Habsburškoj monarhiji. Kada se govori da mi Hrvati u ovoj državi imamo veliku Hrvatsku, ja ovakvu igru riječi smatram jednom ironijom.

Pitanje je, gospodo, zašto su državni Kraljevine Srbije objeručke prihvatili misao narodnoga jedinstva, o kojem se govori i u Krfskoj deklaraciji i u Zaključku Hrvatskoga sabora od 29 rujna 1918. Hrvati su postupali kao idealiste, dapače i kao altruiste, vjerujući da srbijanski državni neće misao narodnog jedinstva izrabiti u svrhu svoje hegemonije, oduzimajući hrvatskome narodu sve ono što je u državopravnom pogledu imao, i što je sačuvalo bio u dugim borbama kroz stotine i stotine godina. Već je sam Vidovdanski ustav donesen protivno svim pravilima morala i prava, te vrijeda stara rimska pravna načela, koja uz „honeste vivere“ nalažu i „neminem laedere, suum quique tribuere“. Mi moramo zaključiti, da rečenim državnici nije bilo ništa stalo do pravoga istinskoga narodnoga jedinstva, već da im je isključivo bilo stalo samo do interesa Kraljevine Srbije. Sve je to predvideo pok. Stjepan Radić, koji je u mjesecu srpnju 1922, u razgovoru sa dopisnicima velikih svjetskih novina Engleske i Sjeverne Amerike kazao: „Poslije strahovitog iskustva od 4 godine, posle one felo-

nije, vjerolomstva, svih nasilja, nečovještva, bezakonja, uništavanja hrvatske privrede i kulture, a sve u ime jedinstva troimenoga naroda, protiv tisućljetnoj hrvatskoj neprekidnoj političkoj i narodnoj istoriji i svijesti, poslije plebiscita 29-XI-1920, ne može biti govora da ide u Beograd hrvatsko zastupstvo". Ovako je govorio Stjepan Radić, kojega izvjesni političari znadu citirati, kao pristašu narodnoga jedinstva i jugoslovenske nacionalne misli. Nu tu treba stvari postaviti na svoje mjesto, jer niti Stjepan Radić, niti dr. Trumbić nisu nikada mogli niti slutiti, da će se dogoditi ono što se je dogodilo.

Jedan od g. g. govornika iz nekadanje većine pozvao se je na navodnu poruku Stjepana Radića, koju je on, ležeći ranjen u bolnici u Beogradu, dao: Kralj i narod bez posrednika. Ono, „bez posrednika“ je najnovija verzija te navodne poruke, dok su do sada gospoda spominjala samo riječi: Kralj i narod. Nije ni malo utvrđena autentičnost te poruke, nu ako je i smatramo istinitom, onda moramo utvrditi, da do dana današnjega narod nije imao prilike niti da bude ispravno konsultovan a kamoli da donese svoju odluku. Mi naime do sad nemamo još niti poštenoga izbornoga zakona za Narodnu skupštinu, a do sada provedena dva izbora narodnih poslanika ne može nitko okrstiti ni poštenim ni slobodnim. I kada se već toliko pričalo o toj poruci, slobodan sam upozoriti, da je Stjepan Radić, kad je osjetio u Zagrebu da bi mogao ozdraviti, te nakanio poći u Varaždinske Toplice, pozvao k sebi saradnika „Doma“, i „Narodnoga Vala“, te im dao uputstva, koja su nadaleko oštirila od onih sadržanih u razgovoru sa novinskim dopisnikom iz godine 1922. Daljnje dakle šestogodišnje iskustvo nije ni najmanje povoljno utjecalo na stav pok. Radića. I onaj pokušaj sporazuma od 14 srpnja 1925 bio je vrlo mršav, a drugačije nije moglo biti, dok je jedan kontrahent stajao na čelu Kraljevske vlade a drugi sjedio u čeliji Sudbenoga stola u Zagrebu. Karakteristično je, da je ondašnji Predsjednik Kraljevske vlade, i onako dobro poznat kao vrlo oprezan državnik, pojačao svoju opreznost, pa je akt o amnestiji Stjepana Radića potpisan na dan zaprisegnuća radikalno-radićevske vlade. Iz svega ovoga držim, da gospoda iz krugova Jugoslovenske nacionalne stranke nemaju ni malo pravo, kada se u potkrepu ispravnosti svoje politike pozivaju na pok. Stjepana Radića. Gospoda su zavjela i jedan novi narodno-politički faktor, koji nosi ime „dio naroda“ i „pleme“. Ono prvo je doista dosta nespretna vještačka tvorevina, koju ne pozna ni jedan narod, ni jedna država u cijelom svijetu, ali dopuštam da su gospoda to izumila u tu svrhu, da oslabe logične ali teške posljedice principa narodnog jedinstva. Ono pak o plemenu nije ništa drugo nego potcjenjivanje Hrvata i Slovenaca kao narodnih jedinica, jer mi Hrvati i Slovenci nismo u crnoj Africi, nego u Srednjoj Evropi. (Glasovi sa levice: A Srbi?! Srbi su pleme?! Šta je s njima?!) Oni imaju svu vlast u rukama i mogu biti pleme, narod, — šta hoće. (Glas sa levice: Nemci imaju za to reč „Štam!“)

Mnogo se govori o t. zv. jugoslovenskoj nacionalnoj misli, koju su gospoda se ljevice proglasila osnovom svega narodnog života, te vodiljom cjelokupnog jugoslovenskog naroda. Oni su dapače u svom programu kazali i ovo: „Zato je jugoslovensko narodno jedinstvo neosporna i prirodna činjenica, a podjednakim i složnim naporima moraju se čuvati, razvijati i stapati sve stečene kulturne, ekonomske i socijalne tekovine svakoga narodnoga dijela kao opće i zajedničko narodno

dobro“. Hoću odmah da upozorim kako su gospoda stvorila dvije zone u našoj državi. U jednoj zoni treba razvijati i čuvati sve stečene kulturne, ekonomske i socijalne tekovine, a u drugoj zoni treba ih stapati. Oni su nesumnjivo i nehotice ovim otkrili svoj pravi program, koji su za vrijeme autoritativnih režima konsekventno i provodili, te su kroz godine među Hrvatima sve njihove kulturne, ekonomske i socijalne tekovine stapali, utapljali, razarali i ništiti tako, da je još ostala na životu samo Matica hrvatska i Hrvatski radiša. No i ova društva imaju svoj spas zahvaliti samo činjenici, da u Novom Sadu postoji i Matica srpska, a u Beogradu Hrvatskom radiši odgovara slična institucija za uzgajanje i školovanje mladeži koja će se posvetiti zanatu i trgovini. Sve drugo je bilo brisano sa lica zemlje, dapače i Savez hrvatskih pjevačkih društava, mada Ustav od 3 rujna 1931 ne brani t. zv. plemensku organizaciju u kulturnim pitanjima, već samo u stranačko-političkim. Ja sam prije tri godine kod proračunske rasprave nabrojio nekoliko tih nedjela autoritativnih režima. Napose sam svratio pažnju na mučenja i ubistva naroda, koja su izvršili žandarmi u Sjevernoj Dalmaciji, sve prema podacima koje je sadašnji Kraljevski Ministar dr. Marko Kožul iznio bio u Narodnoj skupštini. (Dr. Josip Nemeč: Kerestinec!) Ja sam o tim stvarima govorio i u Finansijskom odboru, koji je proučavao proračun za godinu 1934/35. Napose, upozorio sam bio ondašnjega Ministra unutrašnjih poslova na mučenja okovanih uhapšenika, a jedan član ondašnje većine uzeo je riječ i kazao: da on odobrava sve što je gospodin Ministar poduzeo u interesu državne bezbednosti. (Fran Smodej: E, g. Dunjiću, šta sada kažete?! — Radoslav Dunjić: To sam ja govorio!) Drugi član većine takode je to odobrio, pozivajući se na borbu sa „makedonstvujušćima“ u Južnoj Srbiji. Meni onda nije drugo preostalo, no da kažem: „Pa mi se vraćamo u vremena Tamerlana i Atile“, pobrao sam svoje spise i ostavio sjednicu.

Drugi dan mi je gospodin Ministar u četiri oka kazao, da je moja primedba bila opravdana, nu ne vjerujem da je on u tom smislu dao uputstva žandarmeriji. Znade se, da se u vrijeme režima koga su oduševljeno podupirala gospoda iz današnje manjine nisu smieli ljudi nikako ni sastajati, pa smo u Hrvatskoj doživeli i to, da su vinogradi Posavaca, koje oni imaju u Moslavini, ostali neobrađeni, jer su žandarmi branili seljacima da polaze na rad u svoje vinograde, sve iz bojazni da će se tamo sastati i razgovarati sa seljacima iz Moslavine. (Milutin Dragović: Danas vlada med i mleko!) Znamo, da je znatan broj g. g. Ministara današnje Kraljevske vlade stajao pod policijskom paskom, da su neki bili bezrazložno pretresani, hapšeni i internirani. (Vaso Glušac: Zato danas dozvoljavaju da se u Hrvatskoj sijeku vinogradi!) Gospoda iz današnje manjine morala su znati da se dugo ne može vladati sa barbarskim metodama, oni su morali barem naslutiti, da će ih prvi zračak slobode oboriti na tle. (Ivan Pucelj: Kao tebe Radić!) I doista se moram čuditi kada se oni ljute, što ih je narod kao političare definitivno odbacio, i izrazi ove ljutnje mnogo naliče kriku utopljenika, koji je siguran da se neće spasiti. Ali gospoda ne prestaju sa svojim integralnim jugoslovenstvom i bezkompromisnim unitarizmom. (Ivan Pucelj: To on čita! To su ti napisali drugi! — Ja nisam smio da čitam ni citate, a on čita od reči do reči; ja znam šta je Radić mislio o tebi!)

O jugoslovenskoj narodnoj misli ne govori ništa ni postojeći Ustav. On znade samo za državu Ju-

goslaviju, a državni jezik, koji je jedno od obilježja naroda, nazivlje srpsko-hrvatsko-slovenačkim. Međutim, ovakva narodna misao nije prodrila u dušu niti Srba, niti Hrvata, niti Slovenaca (Glasovi sa levice: To nije tačno! — Protesti). Za Srbe se znade da su se rugali toj „jugovini”, pa su i ondašnji srbijanski državnici, sastavljajući Vidovdanski Ustav, odbacili to ime. S time se počelo u Hrvatskoj nakon godine 1860 kada je pao apsolutizam te se stao u Hrvatskoj razvijati kulturni i politički rad. Glavni zagovaratelj jugoslovenske misli bio je biskup Štrosmajer, koji je tu misao izumeo, da tako omogućiti kulturno zbliženje Hrvata; Srba i Bugara. To nije bila nikakva politička koncepcija, pa je ondašnji mladi car Franjo Josip i dozvolio da se Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu nazove Jugoslovenskom. (**Dr. Josip Nemeč:** Ali univerzu vam nije dozvolio!) Jer je onda bio Mažuranić, koji je bio čisti Hrvat. — Međutim niti u Hrvatskoj, niti u Dalmaciji pa niti u Sloveniji nije postojala politička organizacija koja bi unijela u svoj program jugoslovensku narodnu misao. Sam Štrosmajer bio je dosta nesretan političar, (Jedan glas sa levice: Čujete li vi to?!) nije imao nikakvih političkih uspjeha, te je dapače na želju Franje Josipa godine 1867 napustio svoju biskupiju i Hrvatsku, te pošao u Francusku, da Franji Josipu ne smeta kod njegovih planova oko sklapanja nagodbe između Austrije i Ugarske, te između Hrvatske i Ugarske. (**Dr. Petar Zec:** Nemojte Vi tako, odviše ga blatite. Teško Štrosmajeru kod takvih Hrvata! — **Milan Popović:** Dajte još koju negaciju!)

Nisu dakle osobito sretne ruke oni, koji se u potkrepu jugoslovenske narodne misli dotično takove politike, pozivaju na autoritet Josipa Jurija Štrosmajera. On je imao uspjeha samo na kulturnom polju, a na političkom bili su i ostali su učitelji i vode Ante Starčević i Stjepan Radić. Pogotovo nakon tolikih nedjela autoritativnih režima još je manje postalo simpatičnim jugoslovensko ime. Kada bi o tome izvršili plebiscit u hrvatskom narodu ja sam uvjeren, da od 1.000 Hrvata ne bi se našao ni jedan koji bi se izjavio Jugoslovenom. (**Milan Popović:** Jer je sad polovina dezertirala od te ideologije!) To je ime u hrvatskom seljaštvu, koji je srž naroda i izvor narodne snage, sasvim nepoznato, a možda za to ime znadu samo oni seljaci koji još imaju na svome tijelu jugoslovenske ožiljke od žandarskih batina, kundaka i bajoneta. (Protesti na levisi. — **Dr. Albert Kramer:** To je skandal!) Nema nikakvoga smisla boriti se za tu misao, koja je u stvari jedan beskrvni fantom, koji naravno ne može dati krv za ovu državu, ali tu krv će rado dati slobodni Hrvati, Srbi i Slovenci. Mjesto ljubavi za jugoslovensku nacionalnu misao treba uzgajati ljubav za državu Jugoslaviju, u kojoj će narodni individualiteti Srba, Hrvata i Slovenaca biti potpuno ravnopravni, te u kojoj će se dati garancije za tu ravnopravnost.

Prije nego završim, osvrnuću se na raspoloženje državnika Kraljevine Srbije nakon proboja Solunskog fronta i pristupa mirovnim pregovorima te uređenju nove države. Tu je preovladala opojenost pobjednika. Možda bi bilo bolje da je i pok. Klemanso bio nešto umjereniji... (**Milan Popović:** Da je pustio zeleni kadar?!)... te ne bi došlo do mirovnih ugovora koji su, kako se osieća, postali pravim uzrokom novoga rata, naročito što se tiče Nemačke. (**Vaso Glušac:** Da je te opojnosti bilo stvorila bi se velika Srbija po Londonskom ugovoru!) Na našu državu u tom pogledu što se tiče naših susjeda ne pada odgovornost, jer je ona dobila takorekuć minimum svojih

prava. Nu ogromna je šteta, što je pomenuta opojenost uzela maha u pogledu unutrašnjeg uređenja države. Narodno jedinstvo bila je samo maska pod kojom se je krila prevlast. Kada smo jedno, mogu ja sebi osjeći i desnu ruku i naravno ta ruka nije onoga koji siječe nego nekoga drugoga. Zato su vlade odmah nakon ujedinjenja izdale sijaset uredaba, kojima su ekonomski i finansijski oštetile Hrvate i to je sve poslije ozakonjeno. Istu zadaću vršilo je i narodno jedinstvo pod imenom „jugoslovenskim” pa je bez unutrašnjeg preuređenja države sasvim nemoguće postići istinsku, stvarnu ravnopravnost srpskoga, hrvatskoga i slovenačkoga naroda. Prebacivanja onih, koji govore o podvojenosti, dismembraciji, centrifugalnosti i separatizmu, nisu drugo no prosto podvaljivanje, da dode do nemira i da se ta gospoda pojave kao spasioći države, mada svatko vidi i zna da oni, dok su bili na vlasti, nisu državu ni malo ojačali.

Što se tiče hrvatskog pitanja, ja se ne smatram legitimiranim da o tom dadem izjavu, jer su za to pozvani drugi faktori u Beogradu i Zagrebu. Ja mogu samo dati izraza mojoj toploj želji, da se to pitanje riješi što skorije i to ne samo na zadovoljstvo Srba i Slovenaca, već naročito i Hrvata, koji su u ovoj našoj narodnoj državi kroz ovih 18 godina doživjeli samo teška razočarenja. Ja verujem, da današnja Vlada imade dobru volju da se to pitanje riješi, pa ću glasati za budžet. (**Milan Popović:** Don Frane čestitaj mu na odbrani jugoslovenske ideologije! — Glasovi: I drugi je tako brane! — **Milan Popović:** Eto, to je glavni spiker jugoslovenskog unitarizma od Vladine strane! — Glasovi sa levice: Takvi su i drugi!)

Potpredsjednik Milan Simonović: Ima reč senator g. Lazar Anić.

Лазар Анић: Господо сенатори, пред нама се налази буџет. Ја верујем да је он састављен лепо, ја верујем у Министра финансија као доброг финансијера, а исто тако верујем да за тај буџет има и покрића. Али, господо, ја морам да се осврнем на извесне ствари у њему, нарочито које се тичу Министарства саобраћаја. Што се тиче тога Министарства, буџет је доста обилан. Ја се радујем и мило ми је што се увиђа потреба за грађењем железница. То је врло добра ствар и камо среће да можемо да вежемо све вароши и сва места железницом. Али има у њему једна ствар која нас Шумадинце дира. Пре неколико година пројектована је једна пруга, такозвана Јадранска пруга. То је дупли колосек за Скопље, и та пруга је од великог значаја како са трговачког тако и са војничког гледишта. Познато нам је свима како је било са том пругом за време рата, како је Рипањски тунел био искварен а исто тако и поједини делови пруге тако да је врло рђаво та пруга служила војсци. Да се то не би понова десило дошло је до ове дупле пруге, али да она не би ишла истом трасом као и ранија, ова је окренута преко Ресника на Лазаревац, Аранђеловац, Тополу и Наталинце, одакле треба да се споји са пругом која иде од Лапова на Јадранско море. Прошле године била је у ту сврху у буџету предвиђена сума од 5 милиона динара за довршавање два тунела: Бела река и Сарановачки тунел. Сарановачки тунел је био скоро готов, али је г. Министар саобраћаја био тако расположен према нама Шумадинцима, а томе се не треба ни чудити, да је прошлогодишњи кредит од 5 милиона динара употребио за другу сврху.

Ове године, као што видите, у буџету је унета једна мала сума за ликвидацију целокупног тога рада. Ова пруга, као што сам рекао, има велики војнички и трговачки значај, и вама је познато да она пролази поред Опленца, који је за нас једно свето место, где долазе многи људи, разни странци и депутације, и кад дођу ти странци, онда се упрегну сва могућа возила, а кад би та пруга била готова, онда би се употребила. Нама Шумадинцима то изгледа врло незгодно. Шумадинац резонује и каже: Чим смо видели г. Спаху као Министра саобраћаја, мислили смо: свакако ће се нама Шумадинцима лепо одужити. И одиста, лепо нам се и одужио! Ово, господо, што сам рекао нема баш много велике вредности, али лакше ми је срцу кад сам казао.

А сада да пређем на друге ствари. Желим да говорим о једној врло важној ствари, наиме о ликвидацији сељачких дугова. То је једна мало ружна ствар. Ја се сам питам, а питају ме и други људи: па ко си ти, да говориш о ликвидацији сељачких дугова? Јеси ли ти сенатор који је дужан да донесе законе и уредбе о томе? Али шта ћете, кад се после рата зацарио код нас обичај доношења уредаба и амандмана од стране Владе тако да имамо данас нпр. преко 40, 50 које уредаба које амандмана у Финансијском закону, и ја верујем господо, да нам кроз коју годину, ако се буде тако ишло и даље, неће требати ни Скупштине ни Сената, него ће Влада сама да врши законодавну функцију и да спроводи сама све.

Ружна је то ствар, господо, и ја не могу нимало ту шта да поправим, него ми остаје само да кукам као жена која кука на гробу свог детета; иако ништа то не може да помогне, ипак јој је бар лакше нешто на срцу. Они су донели ту уредбу о ликвидацији сељачких дугова, добили су овлашћење, али зашто да та уредба сузбија позитивне законе? У тој уредби се каже, да сва земљорадничка дуговања прелазе у Ликвидациону банку. Ликвидациона банка укинула је чл. 471 Закона о сељачком дуговању. Али да се вратим назад. Код нас у Србији ово није први случај задужења. Ми смо имали седамдесетих година једну врсту зеленаша, интересија, који су куповали чак и жито на зелено и после наплаћивали дупле паре. Тада су били на влади т. зв. конзервативци, који су после добили име напредњаци. Претседник владе био је Аћим Ђумић. То је било пре шездесет година. Аћим Ђумић, једно сељачко дете, лепо васпитан, школован, правник, једнога дана је рекао: Како је ово све запливало, ови ће људи да ставе под спахилук овај народ, и наредно да се једном човеку не може продати за приватне дугове шест дана орања земље, кућа са кућиштем, два вола, један коњ, једна кобила и приплод, десет оваца, пет свиња и сав пољопривредни алат. Замислите, господо, памети једног човека. И тај је закон донела ондашња скупштина коју су претстављали две трећине сељака. Можете мислити какав је успех он постигао после тога, јер је он то пресекао као напредњак. Друго, рат 1876 био је ту и да би се народ припремио за војну он даде земљу онемо, који ју је морао да брани. Зар то није било паметно, зар то није био државник? Да упоредимо сада ово стање. Сви школовани људи тврде да идемо напред, али, да ли заиста идемо напред, када је тај закон једном уредбом поништен? (Министар пољопривреде Светозар Станковић: Нисмо ми укинули § 476. — Је-

дан глас са левице: Ви сте га пребацили на Аграрну банку. — Министар пољопривреде Светозар Станковић: Али Аграрна банка није зеленашка.) Када је реч о Аграрној банци, да видимо какву улогу она игра. Аграрна банка је дело банкара, који уместо да народу даду да јаше коња, дадоше му ждребе да носи, ако се сећате оне приче. (Др. Отон Франгеш: Није Аграрна банка створена оваква каква је данас. Ја сам је стварао против банкара, то је била главна теза.) Ја нећу да кривим ову Владу за доношење ове уредбе, управо хоћу да је кривим за доношење специјалне уредбе, јер она није крива за све. Аћим Ђумић донео је закон што су биле тада рђаве године, а и за одбрану земље. Влада је заборавила, господо, да смо ми вагон продавали за 40.000 динара, да смо продавали волове 12 динара по килограму жива мера. Тако је један сељак узео за волове 26.000 динара, а шта бива данас? Нема ни половине од половине. Треба урачунати ону камату шта је ко узео, па да се обрачунамо. Да је Скупштина донела закон она би то другојачије урадила, јер би га донели људи који су ближи народу и који га разумеју. Овако, Влада је позвала људе банкарне, а они су, да би заштитили своје интересе, створили ово што сада имамо.

Господо, да пређем на стварност. Ми не можемо тај закон прихватити. Ми смо Србијанци васпитани у сасвим другом духу. Да ли би било паметно да је ова Влада проширила тај законски члан на целу земљу? (Др. Отон Франгеш: Шест дана орања, то није за нас.)

Господо, ја сам био на једном великом поседу и гледао сам оно, што ми је сузе нагнало на очи: с једне стране баснословно богатство а са друге стране сусретао сам сироту жену како са дететом на рукама тражи ухлебље. Тога у Србији није било. Зато смо и гинули. Ми смо годину дана крутили аустриску царевину. Наша војска није била војска Александра македонског, него је била војска Краља Петра; она је бранила своје огњиште и није хтела ни за корак да попусти. Колико се дана држала румунска војска? Што да брани спахиска имања, и шта јој је брига за њих! Робовати домаћим спахијама или неком другом исти је ђаво.

Господо, откуда наступа комунизам? (Др. Ото Франгеш: Од незараде, од незапослености!) Наступа због тога, што велики капитал хоће да експлоатише сиротињу. Гдегод има много фабрика, ту настаје комунизам. Онај фабрикант гледа да буде господар, да се вози на аутомобилу, да га вуку четири вранца, а она сиротиња да се само ухлеби.

Сада ће и у нашој Шумадији бити комунизма. Истина, ми Шумадинци, не трпимо баш то тако лако. Ми смо ову земљу створили. Треба узети историју, па прочитати, ко је ову земљу ослободио и изградио? Историја нам говори, да су ову земљу ослободили два сељака, један из Тополе, а други из Такова са осталим сељацима. Они су били равноправни и имали једнака права, били су се и крвили и на костима своје деце направили нашу земљу. Наш сељак не може да трпи бујере. Они би за њега били крупна ствар.

Господо, ја мислим да Влада мора да води рачуна о оних 85% земљорадника и оној варошкој сиротињи, јер нашој држави треба војник, јер јој треба добар грађанин. Кад дође неки школован човек па се згодно убаци у масу, која је незадо-

вољна, онда се направи неред у земљи. Владу не чине јаком богати људи, јер су они опасни по државни ред и поредак. Влада треба да чува и пази сиротињу, па да има државу. Наши пред-ратни политичари држали су се сиротиње и лепо су управљали државом. Нека Влада добро води рачуна о овоме што сада ради, и за све последице носиће одговорност пред овом земљом.

Господо, ја не знам, шта би могао говорити о појединим одредбама Уредбе о заштити земљорадника, излишно је о томе разговарати, кад немамо права мењати ни једне одредбе. Господо, кад није среће, да ми посланици и сенатори доносимо законе, шта можемо онда радити.

Господо, мало ће вам можда изгледати смешно, али ми допустите да и ја нешто кажем о хрватском питању. (Један глас: Да чујемо Шумадинца, како он осећа и мисли о хрватском питању!) Господо, то су питање расправљали овде школовани људи, доктори филозофије и доктори права. Право да вам кажем, они мене мало пореметише, па чисто не верујем у јединство ове наше земље. Још се добро сећам, а 1880 године био сам у школи, да нам је учитељ тада говорио, да смо ми Срби и Хрвати браћа једне крви. Мене сада господа професори, доктори филозофије и доктори права мало пореметише, и ја сада управо не знам, где ћу. (Пљескање на левици).

Али напослетку да останемо при своме. Дакле, господо, овако. За мене не постоји хрватско питање. За мене постоји уједињена земља Југославија, и то је сада за мене и за ону околину у којој ја живим већ свршена ствар, а верујем да је то тако и за све сељаке у Југославији. Ја немам потребе да цитирам говорнике, али хоћу да се позovem на г. Гргу Анђелиновића, који је по мом схватању, понајбоље објаснио, како је текао целокупан рад између нас Срба и Хрвата у погледу уједињења. Г. Грга Анђелиновић је тачно и лепо указао, да су још наши стари људи пре неких сто година радили на том јединству. Пре свега, господо, сви говорници су утврдили да смо ми један народ. То у мојој глави овако ври: да је то био један човек који је изродио три сина, који су дошли овде на ову нашу земљу, па се ту раздвојили; један је отишао у оне крајеве тамо и назвао се Словенцем, онај други у Хрватску и назвао се Хрватом, а овај трећи овамо у Србију и назвао се Србином. Ја нисам филозоф и не бих могао то да разјасним, али ја кажем да смо ми сви једна крв и да смо браћа. Г. Анђелиновић је казао да су наши стари још пре сто година били заиста паметни људи јер су хтели још онда да браћу сачувају у једној кући, и стицајем околности на Крфу се је и направио један пакт у коме смо решили да будемо у једној кући. Па није то ружна ствар. Три брата била подељена, па сада направила једну кућу. Да вам испричам један случај. У ваљевском округу поделе се два брата и живели су посебице пет година, а после тога увидели су да им посао није добро ишао, јер кад се једна јабука подели на двоје, она није цела. Тако и они једнако сиротиња, па кажу: Ми не можемо овако, јер док они други купују свуда, а ми не можемо да напредујемо. Па реше да направе опет задругу, и направе задругу. И после тога од 10 хектара, колико су имали, направе 150 хектара земље и направе и школу у селу. Дакле, и ту је исти случај.

Као што рекох, на Крфу је направљено јединство споразумом браће. Ја сам, господо, био у Загребу још 1906 године, а био сам тада и на Ри-

јеци. Ми смо се у Загребу љубили; мени је било жао што нисмо заједно, а њима из Загреба такође и осећали смо се као браћа. То је било пре 30 година. Године 1918 састаше се за то позвани и решише о уједињењу земље. Да идемо сада даље. Оно што се десило у Скупштини нема везе са народним јединством. Једна будала убила човека у моменту и зато отишла на робију.

Али, шта нам рече, господо, онај велики човек који погибе на уједињењу земље? Рекао нам је на свом издисају: „Чувајте Југославију“. Како ви схваћате то што је Он казао? Ја то схваћам тако, као када би се мени десило да ја сутра умрем а имам малу децу, па кажем: Људи, молим вас лепо, чувајте ми кућу и децу. Тако је и Он казао: „Чувајте државу и децу“. Сасвим природна ствар. Шта нам сада остаје? Да чувамо земљу и децу, јер када се деси један овакав догађај, онда има да се чува кућа. Кад један домаћин умре и кад остану његова деца, онда се та деца васпитавају у оном духу како су се и пре смрти домаћина деца васпитавала. Ту се мора све чувати, не сме се ни педаљ земље одузети, али купити земље могу пријатељи колико хоће. Зашто да се ми свађамо?! И у историји било је свађа и о тим свађама један историчар је казао: господа се свађају око власти, а држава сваког дана тоне. Да није и сада исти случај? Ми расправљамо хрватско питање. Па, господо, зашто се онда ујединисмо. Стотину година биће разговора о јединству нашега народа. Највећи грех после смрти Блаженопочившег Краља учинио је Љуба Давидовић. Ко је, господо, удружена опозиција? Ја не знам како ви то схваћате. Ја разумем партију Југословенске радикалне заједнице. Знам за националце, али не знам што је то удружена опозиција. То значи да је то један скуп људи, као што код жељезнице постоје једна скупљајућа кола. Ваљда су у тој опозицији и комунисти и анархисти и многи други. Каже се, поштени Давидовић. Разуме се да је поштен, то нико не пориче. Али, зар то није велики грех, да заварава Србијанце, па добије толике гласове. Али нека г. Давидовић оде сада у народ, па да види колико ће гласова добити. Зар није грехота, господо, да се онолико крви пролило? Не зна се зашто изгибе тај народ. По несрећи изгледа, да је и тих људи мало осуђено. То је страшно у једној земљи.

Г. др. Мачек неће да дође у Скупштину. Зашто да дође? Ономад је дошло неколико посланика па су примили дневнице. Ја познам српски парламенат и са поносом могу да речем, да је Србија увек била демократска земља и колико сам ја прочитао, није ни једна земља имала шира грађанска права. Било је и код нас, господо, опструкције, изађе се из дворане за време гласања јер се неће да гласа. Али, никада нико није учинио да уопште не дође у Скупштину. Ја сам, тврдо уверен, господо, да смо ми сељаци правили Пословник, ми бисмо сасвим друкчије то урадили. Ми бисмо донели одредбу, да ко год не дође у Скупштину месец дана, престаје бити посланик и да на његово место долази други. Знате, господо, ја овако схваћам. Господин др. Мачек није више политичар. Он је поглавица, и то поглавица једне покрајине, пошто чак и Претседник Владе иде и разговара с њиме.

Имамо ли ми овде хрватских претставника? Ми овде имамо хрватских претставника који сарађују са нама, па нека дође овде и др. Мачек и одавде нека говори. Ја бих, господо, само овако могао да кажем, моје је такво схватање и веру-

јем тврдо да сви сељаци у овој земљи имају исто овакво схватање, да они не траже ни слободну Хрватску, ни федерацију. Не знају они шта је федерација. Замислимо сада то овако, да смо ми у задрузи и сада смо почели да се делимо. Шта би тако постигли? Само би појединачно били слаби. Замислимо сада да је после рата била слободна Словеначка и слободна Хрватска? Па да ли би Мусолини био луд да иде да се бије са оним голанферима по оним мочварима? Па он би дошао да удави Хрвате и Словенце у овим долинама. Зар би он ишао тамо да даје крв за ону дивљач са којом још није изашао на крај. Прогутао би он њих како су му набрекле жиле!

Истина, ово стапање није ишло тако брзо. По несрећи било је много плаћених људи који су стално стварали трзавице. Ја мислим да је најбоље да ова Влада нешто пружи овом радном народу, који ову државу чини великом. Ја, господо, морам да констатујем једну ствар. Ја сам три године у Сенату и ни један закон о радним људима нисмо донели. Па добро, ко држи ову земљу, ко је чини великом? Је ли интелигенција или чиновници, или држи земљу онај који хлеб прави, и онај који ради. Немачка је јако набрекла, али она нема хлеба. Ја мислим, господо, овако, да ова Влада пође оним путем као што је она српска влада радила. Она се није ослањала на те велике газде, него се ослањала на масе, које је помагала и увек је постизала оно што је хтела.

Господо, као што сам рекао мало пре, да се је онај § 417 протеглао на целу земљу и да се је народ

курталисао великих поседа да тај народ не би данас г. др. Мачек имао него ми. Да је данас оне српске самоуправе, општина и срезова, всрујте, да би ишло другојачије. Наша је општина била општина, а данас општина не претставља ништа. Видим у буџету сада, господо, повећање жандармерије. Тешко оној земљи, коју жандармерија чува. Аустрија ју је имала чак и са перјем горе, па је морала да љосне. (Смех). Коју владу држи полиција, тешко њој. Ја имам искуства. Ја знам све Владе, ја сам гласач од деведесете године, па ми је познато шта је све код нас у земљи рађено, па бих најлепше препоручио Влади, да донесе демократске законе; Закон о слободи штампе, о збору и договору и да по могућству изведе самоуправе банске да се духови стишају. То сам имао да кажем. (Пљескање).

Potpredsednik Milan Simonović: Reč ima senator g. Dimitrije Iliđanović. (Glasovi: Nije prisutan.) Konstatujem, da se g. Iliđanović ne nalazi u sali, da se nije odazvao pozivu da uzme reč.

Pre nego što bih zaključio današnju sednicu slobodan sam, gospodo senatori, da vam predložim dnevni red naredne sednice. Predlažem vam za dnevni red naredne sednice: Nastavak pretresa u načelu predloga budžeta državnih rashoda i prihoda sa predlogom Finansiskog zakona za 1937/38 godinu. Prima li Senat ovaj dnevni red? (Prima).

Pošto Senat prima, današnju sednicu zaključujem a narednu zakazujem za sutra, 20 o. m., u 9 časova pre podne.

Sednica je zaključena u 19 časova.